

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

Erfgoed in boek en beeld

De visuele framing van erfgoed in Nederlandse geschiedenismethoden sinds ca. 1980

Robert M. Schaap
Erasmus School of History, Culture and Communication
344449
robert.m.schaap@gmail.com
06-36469115
Eerste lezer: Prof. dr. Hester Dibbits
Tweede lezer: Prof. dr. Kees Ribbens

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
1. Inleiding	4
1.1 Vraagstelling	5
1.2 Theoretisch kader	6
1.3 Historiografie: erfgoed en geschiedenismethoden	9
1.4 Bronnen, opzet en methoden	14
2. De vroegste geschiedenis van Nederland	
2.1 'Oer-Nederlanders'	17
2.2 Hunebedden	18
2.3 Reënscceneringen	20
2.4 Thematisch overzicht geschiedenismethoden	21
2.5 Analyse	
2.5.1 Analyse hunebedden	25
2.5.2 Analyse reënsccenering	32
3. De Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw	
3.1 Het standbeeld van J.P. Coen	42
3.2 Het stadhuis op de Dam	43
3.3 De Verenigde Oost-Indische Compagnie	44
3.4 Thematisch overzicht geschiedenismethoden	46
3.5 Analyse	
3.5.1 Analyse stadhuis op de Dam	51
3.5.2 Analyse Verenigde Oost-Indische Compagnie	58
4. De Nederlandse koloniale geschiedenis	
4.1 <i>Michiel de Ruyter</i> in première	68
4.2 Westers onderwijs in Nederlands-Indië	69
4.3 Slavernij	70
4.4 Thematisch overzicht geschiedenismethoden	72
4.5 Analyse	
4.5.1 Analyse westers onderwijs in Nederlands-Indië	75
4.5.2 Analyse slavernij	83
5. Conclusie	93
Bronnen en literatuur	
Primaire bronnen	97
Secundaire bronnen	98
Internetpagina's	100

Voorwoord

Met deze thesis sluit ik de eenjarige master Maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit af. Ik vond het een zeer leerzaam jaar met inhoudelijk afwisselende vakken en bovendien een interessante stage die ik in het kader van deze thesis heb mogen lopen bij de Historisch Didactische Collectie van de universiteitsbibliotheek. Hier wil ik graag een aantal personen voor bedanken.

Allereerst wil ik mijn begeleider Hester Dibbits bedanken voor haar inzichten, scherpe feedback en toch ook haar geduld. Ik weet dat ik waarschijnlijk niet de meest gemakkelijke masterstudent ben om te begeleiden, maar dat komt omdat ik, denk ik, te snel uitgekeken raak op een project als ik er langer dan drie à vier maanden mee bezig ben. Daarom vind ik het knap dat zij mij toch steeds weer aan het werk wist te zetten, bijvoorbeeld na tussentijdse gesprekken, waar ze met nieuwe ideeën en invalshoeken mij weer inspiratie gaf om door te schrijven.

Daarnaast wil ik nog mijn stagebegeleider Jan Jüngen bedanken voor de goede begeleiding tijdens de stage die samenhang met deze thesis. Tijdens deze stage heb ik veel gewerkt met (buitenlandse) geschiedenismethodes. Wanneer je veel met deze boeken werkt en deze ook in de collectie gaat opnemen, ga je patronen herkennen in de inhoud van deze boeken. Dan weet je op een gegeven moment welke onderwerpen naast elkaar worden behandeld en in welke leerjaren dat ongeveer gebeurt. Hierdoor heb ik veel efficiënter met mijn eigen bronnenmateriaal kunnen werken.

Als laatste wil ik mijn ouders Ronald en Désirée bedanken voor de steun die ik thuis heb gekregen. Zij hebben ook wel gemerkt dat ik af en toe op mijn werk uitgekeken raakte, maar ook zij zorgden ervoor dat ik mij 'gewoon' bleef focussen op mijn werk.

Inleiding

De schoolvakken geschiedenis en biologie zijn waarschijnlijk de twee schoolvakken waarover het vaakst ophef ontstaat.¹ In de leerstof van deze vakken worden regelmatig thema's behandeld waar op verschillende manieren over kan worden gedacht. Deze verschillen hangen vooral samen met levensbeschouwelijke, culturele en politieke oriëntaties. Bij biologie gaat het dan bijvoorbeeld om aandacht voor de evolutietheorie versus 'creationisme' en op welke manier er aandacht wordt besteed aan seksualiteit. Bij geschiedenisonderwijs lijkt het vaak te gaan om de plaats van de Nederlandse canon binnen het vak, op welke manier er aandacht wordt besteed aan het koloniale verleden van Nederland en de verschillende culturen die onder de aandacht worden gebracht.

Controversiële onderwerpen worden door vakdidactici en docenten gekarakteriseerd als onderwerpen die de identiteit van de leerlingen zelf raken en waar verschillende opvattingen over zijn.² Als we dieper op de controverses binnen het geschiedenisonderwijs in gaan, blijken de problemen vooral te liggen bij de thema's waarbij de inhoud van het officiële geschiedenisboekendiscours botst met het verhaal dat leerlingen thuis te horen krijgen.³ Het lijkt daarom alsof de identiteit van de leerlingen geraakt wordt. In het oog springend is bijvoorbeeld het Israëliësch-Palestijnse conflict en de rol van Amerika daarin. Ook slavernij is zo'n thema dat wisselende reacties en herinneringen kan oproepen, met name als het thema wordt doorgetrokken naar het heden. Discussies gaan dan bijvoorbeeld over de schuldvraag en over de genoegdoening voor de nazaten van slaven.

Wanneer het gaat over geschiedenis(onderwijs) kan cultureel erfgoed niet buiten beschouwing worden gelaten. Ideaaltypisch wordt de historicus neergezet als een echte wetenschapper die de geschiedenis vertelt zo als ze is.⁴ Hij kleedt het verhaal niet aan en laat de verbeelding en emotie over aan de toehoorder. Zelf beschrijft hij zo goed mogelijk de feiten. Cultureel erfgoed lijkt echter niet zo objectief te zijn. Erfgoed komt voor in verhalen die zeer waarschijnlijk niet voldoen aan de eisen van de objectieve historicus.⁵ Deze verhalen behandelen vaak, al dan niet bewust, collectieve identiteiten tussen mensen die zorgen voor saamhorigheidsgevoelens. Deze verhalen kunnen mensen echter ook buiten sluiten. Erfgoed speelt namelijk vaak een grote rol bij het demonteren van het eigene van een cultuur,

¹ W. Veugelers, J. Schuitema, *Docenten en controversiële issues. Levensbeschouwelijke en politieke thema's in de schoolvakken biologie en geschiedenis* (Amsterdam 2013) 5-12.

² *Ibidem*, 5.

³ *Ibidem*, 26.

⁴ C. van Ommeren, *Omgaan met pijnlijk erfgoed. Wetenschap en emotie* (Utrecht 2011) 9.

⁵ *Ibidem*.

waardoor er een drang ontstaat naar het ontdekken van de 'wortels' van een beschaving of cultuur.⁶ Hierbij kunnen bepaalde mensen, of zelfs bevolkingsgroepen, worden uitgesloten.

1.1 Vraagstelling

Deze spanning omtrent erfgoed en onderwijs is de reden dat ik wil onderzoeken welke rol erfgoed speelt bij de visuele framing van geschiedenisthema's in Nederlandse geschiedenismethoden. Hiervoor heb ik de volgende hoofdvraag opgesteld:

Welke rol speelt erfgoed in de visuele framing van geschiedenisthema's in Nederlandse geschiedenismethoden voor middelbare scholieren vanaf circa 1980?

De geschiedenisthema's waarbinnen ik (beelden van) erfgoed analyseer krijgen ieder een eigen hoofdstuk. Voor deze hoofdstukken heb ik drie deelvragen opgesteld die mij zullen helpen om mijn hoofdvraag te beantwoorden. Mijn deelvragen luiden als volgt:

Welke rol speelt erfgoed in de visuele framing van de vroegste geschiedenis van Nederland in Nederlandse geschiedenismethoden voor middelbare scholieren vanaf circa 1980?

Welke rol speelt erfgoed in de visuele framing van de Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw in Nederlandse geschiedenismethoden voor middelbare scholieren vanaf circa 1980?

Welke rol speelt erfgoed in de visuele framing van de Nederlandse koloniale geschiedenis in Nederlandse geschiedenismethoden voor middelbare scholieren vanaf circa 1980?

De drie geschiedenisthema's waar ik mij op ga richten zijn de vroegste geschiedenis van Nederland, de Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw en de Nederlandse koloniale geschiedenis. Dit zijn thema's die vrijwel alle havo- en vwo-leerlingen tegenkomen bij het vak geschiedenis. De vroegste geschiedenis van Nederland komt in geschiedenismethoden vaak aan bod in de hoofdstukken die gaan over jager-verzamelaars, de steentijd en archeologie. Vaak is dit het eerste hoofdstuk dat scholieren op havo/vwo-niveau behandelen. In deze hoofdstukken wordt geregeld gerefereerd aan de beroemde eerste boeren die 'Nederland' kende, namelijk de hunebedbouwers. Geregeld kom je in deze hoofdstukken afbeeldingen tegen van Nederlandse hunebedden en mensen die het verleden proberen 'na te spelen'. De Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw wordt in het tweede jaar van de middelbare school voor het eerst behandeld. Hierbij wordt in geschiedenismethoden veelvuldig gebruik

⁶ M. Grever, K. Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (Amsterdam 2007) 14.

gemaakt van afbeeldingen van kunstobjecten en monumenten. De Nederlandse koloniale geschiedenis wordt zowel in de onderbouw als de bovenbouw van het middelbaar onderwijs behandeld. In hoofdstukken die over dit onderwerp gaan is er, net zoals in hoofdstukken over de Gouden Eeuw, aandacht voor de Verenigde Oost-Indische Compagnie, maar ook voor Nederlands-Indië in de negentiende en twintigste eeuw en niet te vergeten Suriname en het Nederlandse slavernijverleden. Bij alledrie deze thema's lijkt er een (grote) rol te zijn weggelegd voor erfgoed om aspecten van deze thema's te verbeelden.

In de volgende drie paragrafen van dit eerste hoofdstuk behandel ik mijn belangrijkste theoretische concepten, laat ik zien wat verschillende auteurs over erfgoed en geschiedenisonderwijs geschreven hebben, beschrijf ik mijn bronnen en methoden en zet ik mijn opzet uiteen.

1.2 Theoretische concepten: *lieux de mémoire* en visuele framing

Historicus Johan Huizinga heeft geschreven dat geschiedenis de geestelijke manier is waarop een samenleving zich rekenschap geeft van haar verleden.⁷ Dat rekenschap geven vindt niet alleen plaats in de academische werken van historici, maar ook in vormen van herdenking en herinnering buiten de geschiedwetenschap. Denk aan de kunsten, aan culturele en maatschappelijke manifestaties, maar ook aan commercie. Het zijn die herinneringen en herdenkingen die ons deels maken tot wat wij zijn. Het collectief geheugen bepaalt namelijk deels onze collectieve identiteit.

Onder historici is de laatste decennia een levendige interesse opgekomen voor wat we inmiddels 'herinneringsgeschiedenis' of 'identiteitsgeschiedenis' noemen. Hierbij zijn historici zich ook steeds meer gaan richten op geschiedenis in de publieke ruimte.⁸ Monumenten, gebouwen, plaatsen met een beroemde naam of symbolische reputatie zijn, voor wie er oog voor heeft, voortdurende bevestigingen van de aanwezigheid van ons verleden in de hedendaagse leefwereld. Deze ruimtelijke aanwezigheid van de geschiedenis heeft de Franse historicus Pierre Nora beschreven in zijn zevendelige serie *Les lieux de mémoire*, oftewel plaatsen van herinnering.⁹ Door het wegvallen van traditionele gemeenschapsbanden waren individuen en sociale groepen krampachtig op zoek naar wortels van een gedeelde identiteit. Dit leidde volgens Nora tot het ontstaan van een rijke herinneringscultuur. Hierbij was een

⁷ J. Leerssen, 'Een virtuele "tour des Pays-Bas": Nederlandse plaatsen van herinnering', *Ons erfdeel* 49 (2006) 774.

⁸ *Ibidem*.

⁹ S. Reijnders, 'Plaatsen van verbeelding: een etnografie van de tv-detectivetour', *Tijdschrift voor mediageschiedenis* 12:1 (2009) 135-136.

belangrijke rol weggelegd voor *lieux de mémoire*: plaatsen die als een symbolisch ankerpunt konden dienen. De term werd onder meer toegepast op de slagvelden van Verdun, die na de Eerste Wereldoorlog een bijna mythische betekenis hadden gekregen voor de herdenking van deze oorlog.¹⁰ Daarnaast paste Nora de term *lieux de mémoire* ook toe op metaforische 'plaatsen', zoals liederen en feesten.

Hoewel *lieux de mémoire* een historiografisch concept is, ontwikkeld door een historicus, lijkt het, door het nemen van herinneringen als uitgangspunt, meer op erfgoed dan op geschiedenis.¹¹ Nora ziet erfgoed hier namelijk als één van de vormen waarin een samenleving omgaat met haar verleden. Herinneringsplaatsen worden vaak beschouwd als deel van het cultureel erfgoed, omdat het plekken zijn waar de geschiedenis zich aan heeft vastgehecht. Het gaat dan vaak om materieel aan te duiden plaatsen, waar tegelijkertijd ook iets immaterieels aan is verbonden.¹²

Het volgende theoretische concept wat ik hier wil bespreken is *visual framing*. Omdat ik een methode gebruik om de visuele framing van afbeeldingen te analyseren, had ik ervoor kunnen kiezen om dit concept verderop in deze inleiding te behandelen bij mijn onderzoeksmethoden. Deze methode is echter gestoeld op verschillende theorieën en *framing studies* en daarom ben ik van mening dat ik visuele framing hier het beste kan bespreken.

Ondanks het toenemend aantal onderzoeken naar verschillende manieren waarop framing mogelijk is, wordt framing nog steeds het meest in verband gebracht met tekstanalyse.¹³ Hierdoor is er nog te weinig aandacht voor de vraag hoe bepaalde zaken worden *geframed* door opzichzelfstaande beelden en beelden die begeleid worden door tekst.¹⁴ Dit gebrek aan aandacht voor visuele framing lijkt onterecht, want afbeeldingen als communicatievorm beschikken over bepaalde eigenschappen die ervoor kunnen zorgen dat ze de tekstuele boodschappen kunnen overstemmen.¹⁵ Dit komt vooral omdat afbeeldingen extra betekenissen met zich mee kunnen dragen. Afbeeldingen kunnen andere, maar gerelateerde ideeën of gedachten activeren, omdat afbeeldingen gebruik kunnen maken van symboliek en herkenbare mythen en metaforen.

Afbeeldingen worden ook gezien als effectief in framing omdat ze minder expliciet

¹⁰ *Ibidem*, 136.

¹¹ A. Arnout, 'Lieux de mémoire: erfgoed en geschiedenis', *Tijdschrift voor geschiedenis* 122:4 (2009) 539.

¹² *Ibidem*, 540.

¹³ L. Rodriguez, D.V. Dimitrova, 'The levels of visual framing', *Journal of visual literacy* 30:1 (2011) 49.

¹⁴ P. Bell, 'Content analysis of visual images', in T. Leeuwen, C. Jewitt (eds.), *Handbook of visual analysis* (Thousand Oaks, CA 2001) 13.

¹⁵ Rodriguez, 'The levels of visual framing', 49.

zijn dan tekst en daardoor minder cognitieve lading vereisen.¹⁶ Bovendien is er bewijs wat er op duidt dat wanneer tekstuele en visuele framing met elkaar conflicteren, visuele framing het vaak wint. Dit komt waarschijnlijk omdat beelden dichter bij de werkelijkheid lijken te staan, maar ook omdat zij de kracht hebben om sterkere emotionele signalen te verzenden naar de kijker. Historisch gezien is het gezichtsvermogen van mensen ook vaak belangrijker geweest dan het gebruik van taal.¹⁷ Omdat beelden vaak aantrekkelijker zijn dan tekst, zowel op papier als op een beeldscherm, geven deze vaak de eerste indruk van een verhaal en worden ze ook gemakkelijk onthouden. Afbeeldingen lijken hierdoor in staat te zijn om met succes feiten in teksten te overvleugelen.¹⁸

Om verschillende soorten visuele bronnen te analyseren als 'visual frames' hebben Rodriguez en Dimitrova een methode opgesteld, bestaande uit vier niveaus: beelden als denotatieve systemen, beelden als stilistisch-semiotische systemen, beelden als connotatieve systemen en beelden als ideologische representaties. Deze vier niveaus hebben Rodriguez en Dimitrova ontleend aan verschillende auteurs die schrijven over verschillende analyses van en onderzoeken naar beeldmateriaal.

Het eerste niveau gaat over beelden als denotatieve systemen. Op dit niveau worden beelden geanalyseerd als 'visuele prikkels die de zenuwcellen in de ogen activeren en informatie brengen naar het brein'.¹⁹ Het gaat hier om de vraag: 'wie of wat wordt hier afgebeeld?' Op dit niveau gaat het daarom om wat er op het eerste gezicht zichtbaar is voor de kijker en wat hij of zij herkent. Op dit niveau spelen ook teksten een rol die betekenissen kunnen geven aan het beeld, zoals titels, onderschriften of inscripties.

Het tweede niveau gaat over beelden als stilistisch-semiotische systemen. Op dit niveau worden beelden geanalyseerd naar aanleiding van de gebruikte stijlen en technieken.²⁰ Voorbeelden hiervan zijn: een close-up beeldt intimiteit uit, een *medium shot* een persoonlijke relatie en een *full shot* betekent context en publieke afstand. Een ander voorbeeld is het afbeelden van gezichten tegenover het afbeelden van lichamen. Wanneer een gezicht meer prominent in beeld wordt gebracht lijkt de intelligentie en ambitie van deze persoon beter te worden overgebracht, terwijl wanneer het lichaam prominent in beeld wordt gebracht, eerder niet-intellectuele kwaliteiten lijken te worden waargenomen, zoals aantrekkelijkheid of emotionaliteit.

¹⁶ *Ibidem*, 50.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ L. Wischmann, 'Dying on the front page: Kent State and the Pulitzer prize', *Journal of mass media ethics* 2 (1987) 70.

¹⁹ Rodriguez, 'The levels of visual framing', 52-53.

²⁰ *Ibidem*, 54-55.

Het derde niveau gaat over beelden als connotatieve systemen. Op dit niveau worden beelden niet alleen geanalyseerd naar wat er *face value* waar te nemen valt, maar gaat het ook om de ideeën en concepten die er aan verbonden zijn.²¹ Ook gaat het hier om het herkennen van symbolen, zoals abstracte en figuratieve symbolen. Abstracte symbolen zijn vaak objecten of vormen met een symbolische waarde, bijvoorbeeld het kruis, en figuratieve symbolen zijn dan mensen, plaatsen en gebeurtenissen met een symbolische waarde, bijvoorbeeld het omverwerpen van een standbeeld.

Het vierde niveau gaat over beelden als ideologische representaties. Op dit niveau wordt er vooral gekeken naar ideologieën die achter het beeld schuilen.²² In plaats van de vraag 'wie of wat wordt hier afgebeeld?', gaat het hier juist om de vraag 'waarom wordt dit afgebeeld en waarom op deze manier?' Hier is het belangrijk dat er wordt stilgestaan bij zaken als wie de uitgever is, in welk land een afbeelding wordt verspreid, of er religieuze motieven bij komen kijken en wie er belang heeft bij de verspreiding ervan.

Dit stappenplan hanteer ik, in een iets afgeslankte vorm, bij de analyse van de afbeeldingen van erfgoed in de Nederlandse geschiedenismethoden. Ik kan mijn analyse per afbeelding niet zo uitgebreid maken als Rodriguez en Dimitrova eigenlijk voorstellen, omdat deze thesis dan simpelweg te groot zou worden. Van elk niveau neem ik steeds minstens één onderdeel mee in mijn analyses.

1.3 In debat over erfgoed en canonisering in het geschiedenisonderwijs

Het begrip erfgoed kent volgens Frans Grijzenhout van oudsher twee hoofdbestemmingen.²³ Aan de ene kant wordt het toegepast op een breed scala aan voorwerpen. Dan gaat het meestal over objecten in musea: schilderijen, tekeningen, beeldhouwkunst, archeologische en historische voorwerpen. Ook wordt het toegepast op archieven, monumenten en bewaard gebleven elementen van historisch landschap. Ook minder statische en minder grijpbare voorstellingen uit het heden en verleden worden inmiddels tot het erfgoed gerekend: literatuur, toneel, muziek, film, televisie. Tegenwoordig wordt voor al die voorwerpen samen het begrippenpaar 'cultureel erfgoed' gebruikt. Het heeft bijna altijd betrekking op de materiële kant van erfgoed: meestal gaat het om tastbare voorwerpen of creaties.

Het andere, eveneens breed toegepaste gebruik van het woord 'erfgoed' richt zich op

²¹ *Ibidem*, 56.

²² *Ibidem*, 57.

²³ F. Grijzenhout, 'Inleiding', in F. Grijzenhout (ed.), *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip* (Amsterdam 2007) 1.

juist de immateriële betekenis van het woord.²⁴ Dan gaat het om de geestelijke erfenis van een denker of kunstenaar, om bepaalde tradities binnen een familie, een stam, om het geloof of om het geheel aan normen, waarden en culturele prestaties van een hele cultuur. Deze vormen van erfgoed kunnen ook wel 'geestelijke goederen' genoemd worden.

Tussen de zuiver materiële en de puur spirituele betekenis van 'erfgoed' heeft zich nog een derde categorie weten te nestelen, namelijk het zogenaamde 'immateriële erfgoed', dat de laatste jaren sterk in de belangstelling staat.²⁵ Daarbij gaat het niet zozeer om bijvoorbeeld de waarden van de Islam of om de erfenis van het klassieke denken aan de Westerse wereld. Het gaat meestal om specifieke vormen van culturele representatie - authentiek dan wel *invented* - die dreigen te verdwijnen, zoals bepaalde kroningsrituelen, processies en feesten. De laatste jaren zijn er publiekelijk verschillende debatten geweest over de vraag of bepaalde tradities en rituelen zouden moeten blijven bestaan of dat ze zouden mogen veranderen. Een voorbeeld hiervan is het 'Zwarte Pietendebat'. Het Zwarte Pietendebat laait de laatste jaren in Nederland steeds heviger op in aanloop naar en tijdens het Sinterklaasfeest en gaat over de vraag of Zwarte Piet wel of niet moet worden aangepast, omdat het uiterlijk en de gedragingen van Zwarte Piet als beledigend worden ervaren door een deel van de Nederlandse bevolking.

Volgens Maria Grever en Kees Ribbens spelen sporen uit het verleden vaak een belangrijke rol bij het demonstreren van het eigene van een cultuur.²⁶ Hiervoor worden sporen uit het verleden geconserveerd, gerestaureerd, verdonkeremaand, uitgevonden en betwist. Het paradoxale effect hiervan is dat het verleden zelf vaak naar de achtergrond lijkt te verdwijnen of verandert in verstarde beelden en dat het heden juist op de voorgrond treedt. Alles en iedereen lijkt doordrongen van trots of moet daarvan overtuigd worden. De drang tot het zoeken naar 'wortels' van een beschaving of het beleven van het authentieke mondt niet zelden uit tot een obsessie met het verleden, aldus Grever. Dit is een houding waaraan minder onschuldige kanten kleven. Dit kan vervolgens tot rivaliteit en uitsluiting van andere groepen leiden.

Laurajane Smith schrijft dat cultureel erfgoed volgens haar eigenlijk niet bestaat.²⁷ Ze schrijft dit omdat de term cultureel erfgoed tegenwoordig gemakkelijk kan worden gebruikt om iets aan te duiden wat oud, groots en monumentaal is. Volgens Smith was erfgoed lange tijd deel van een gezaghebbend vertoog van de westerse elite die bepaalde sporen uit het verleden conserveerde en de legitimatie verschafte om deze door te geven aan toekomstige

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem*, 4.

²⁶ Grever, *Nationale indentiteit en meervoudig verleden*, 14.

²⁷ L. Smith, *The uses of heritage* (Londen en New York 2006) 13.

generaties voor hun opvoeding.²⁸ Dit vertoog zette automatisch alternatieve en ondergeschikte ideeën over erfgoed buitenspel. De omgang en waardering van erfgoed in de publieke sfeer is in haar ogen dus steeds verbonden met bestaande of veranderende machtsverhoudingen. Smith beschouwt erfgoed daarom als een cultureel onderhandelingsproces van verschillende gemeenschappen over de betekenis van objecten en locaties uit het verleden met een grote emotionele lading in het heden.²⁹ De constructie, het beheer en de ontvangst van erfgoed zijn verbonden met de vorming van identiteiten en sociaalpolitieke claims voor eigendom, gelijkheid, rechtvaardigheid en andere waarden.

Hier zijn dus al twee verschillende visies op erfgoed zichtbaar. Volgens Grever en Ribbens gaat het om bepaalde sporen uit het verleden die zowel geconserveerd als verdonkeremaand kunnen worden om een bepaald beeld van de eigen cultuur te creëren waar men trots op kan zijn. Volgens Smith kunnen daarentegen alle culturele overblijfselen erfgoed worden genoemd en heeft het daarom juist geen zin om het erfgoed te noemen. Wat deze twee visies met elkaar gemeen hebben, is dat ze allebei uitgaan van het feit dat erfgoed kan of kon worden gebruikt om alternatieve (culturele) groepen buitenspel te zetten.

In de afgelopen decennia is het geschiedenisonderwijs in Nederland ingrijpend veranderd. Tot de jaren zeventig lag de focus van het geschiedenisonderwijs vooral op de vaderlandse geschiedenis, waarbij het leren van historische feiten het belangrijkste was.³⁰ Het vak geschiedenis stond in het teken van de vorming van goede staatsburgers die de geschiedenis van hun land en cultuur kenden. In 1968 werd de Mammoetwet ingevoerd waardoor het vak geschiedenis alleen verplicht werd voor leerlingen tot veertien of vijftien jaar. Bovendien werd het aantal lessen verminderd.³¹ Voor de bovenbouw van LBO, Mavo, Havo/VWO was geschiedenis voortaan een keuzevak en kreeg het concurrentie van het nieuwe vak maatschappijleer. Het vak geschiedenis werd maatschappelijk irrelevant geacht. Deze ontwikkeling zorgde ervoor dat didactici zich gingen afvragen op welke manier geschiedenisonderwijs weldegelijk nuttig kon zijn.³²

In de jaren zeventig en tachtig veranderde hierdoor de didactiek en inhoud van het

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ D. van den Berg, *De koloniale geschiedenis in schoolboeken: een narratieve en deconstructieve analyse van de koloniale geschiedenis in Wereld in Wording en Sprekend Verleden tussen 1950 en 2012* (Nijmegen 2013) 6.

³¹ S. Klein, M. Grever en C. van Boxtel, "'Zie, denk, voel, vraag, spreek, hoor en verwonder'". Afstand en nabijheid bij geschiedenisonderwijs en erfgoededucatie in Nederland', *Tijdschrift voor geschiedenis* 124:3 (2011) 384.

³² Van den Berg, *De koloniale geschiedenis in schoolboeken*, 6.

schoolvak geschiedenis.³³ Er ontstond een inhoudelijk meer divers beeld van de geschiedenis doordat verschillende onderwerpen, waaronder de geschiedenis van arbeiders, vrouwen, 'gewone mensen', sociaal-economische geschiedenis, lokale en mondiale geschiedenis.³⁴ Ook werd er in de klas steeds meer met historische bronnen gewerkt, omdat het belangrijker werd gevonden dat kinderen op een zelfstandige manier kennis konden maken met het verleden. In 1993 werden de doelstellingen voor het Centraal Schriftelijk Examen geschiedenis vastgelegd.³⁵ 'Bestaansverheldering' stond hierbij centraal: het verleden moest kritisch worden benaderd om erachter te komen wat het verleden betekent voor de wereld waarin we vandaag leven. Dit moest gebeuren aan de hand van zogenaamde structuurbegrippen als 'verandering en continuïteit', 'feit en mening' en 'standplaatsgebondenheid'.³⁶ In de loop van de jaren negentig leidden deze ontwikkelingen tot de nodige kritiek. Deze kritiek kwam voornamelijk voort uit de maatschappelijke en politieke debatten rond Europese integratie, de Nederlandse identiteit en de multiculturele samenleving.

In 2001 adviseerde de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming (De Rooy) dat het vak geschiedenis volgens een chronologische indeling moest worden geleerd in plaats van een meer thematische.³⁷ Deze chronologie behelst een kader van tien tijdvakken waarin op abstract niveau 49 kenmerkende aspecten staan beschreven. Omdat het geen canon mocht worden ontbreken hier concrete historische personen en gebeurtenissen. Het leren vanuit dit kader moet leiden tot meer historisch besef onder leerlingen en overzichtskennis van vijftiende eeuw vooral West-Europese geschiedenis. In 2006 kwam er echter toch een canon, niet van West-Europa, maar van Nederland.³⁸ Deze canon moest volgens Minister van Onderwijs Van der Hoeven 'historisch en cultureel besef' stimuleren in een periode waarin Nederland worstelde met maatschappelijke ontwikkelingen. In 2010 is deze canon ter illustratie van de tien tijdvakken aan de kerndoelen van het voortgezet onderwijs toegevoegd.³⁹ De tien tijdvakken, maar met name de toegevoegde canon van Nederland, hebben het geschiedenisonderwijs in Nederland een nationalistische tint gegeven. Er kan gesteld worden dat het geschiedenisonderwijs weer de oude taak op zich heeft genomen waarbij het goede staatsburgers wil vormen.

Volgens Wijnand Mijnhardt is de tragiek van een vaderlands-historische canon dat

³³ Klein, "'Zie, denk, voel'", 384.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Van den Berg, *De koloniale geschiedenis in schoolboeken*, 7.

³⁶ Klein, "'Zie, denk, voel'", 385.

³⁷ *Ibidem*, 386.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Van den Berg, *De koloniale geschiedenis in schoolboeken*, 8.

deze de problemen van het heden probeert te bestrijden met een boodschap ontleend aan de vraagstukken van een lang voorbije wereld.⁴⁰ Volgens Mijnhardt gaat de behoefte aan een canon terug op de late achttiende eeuw toen de natie en de noodzaak van een Nederlands staatsburgerschap voor het eerst werden gethematiseerd. Ook toen ging het al om inburgeren: bevolkingsgroepen met verschillende religies en culturele achtergronden moesten worden samengesmeed tot één natie (katholieke Brabanders en protestantse Friezen bijvoorbeeld) en bovendien moest deze mensen nog de zojuist uitgevonden Nederlandse burgerlijke waarden worden bijgebracht als standvastigheid, zuinigheid, nijverheid en fatsoen.⁴¹ Vandaag de dag gaat het echter niet meer om Brabanders en Friezen, maar om Surinamers, Antillianen, Nederlanders en Marokkanen samen met nog een hoop andere nationaliteiten. Volgens Mijnhardt biedt de canon daarom een verkeerde uitsnede van de geschiedenis, omdat de Nederlandse bevolking er totaal anders uitziet dan tweehonderd jaar geleden.

Maria Grever en Kees Ribbens schrijven dat de canon een min of meer afgerond en zelfs finalistisch verhaal is dat geacht wordt de continuïteit te belichamen tussen degenen die als leidende figuren worden opgevoerd in deze historische representatie en degenen die de canon in zich opnemen en als gedeeld referentiekader beschouwen.⁴² Daarmee vervult de canon volgens Grever en Ribbens een belangrijke bindende en uniformerende functie in de cultuuroverdracht. Volgens hen is het de paradox dat de grondslagen van de oude historische canon zijn ondermijnd, maar dat deze nog steeds het format lijkt te zijn voor het geschiedenisonderwijs. Zoals hierboven al beschreven mocht het kader van de tien tijdvakken zelf geen canon worden, maar volgens Grever en Ribbens is dit niet gelukt. Volgens hen veronderstelt de keuze voor tien tijdvakken als chronologische ordening met kenmerkende aspecten, zoals 'tijd van monikken en ridders' en 'tijd van pruiken en revoluties', namelijk een bepaalde visie op het verleden. Het kan daarom niet anders dan dat dit kader een canon creëert, want ook al is de keuze voor tien tijdvakken uitsluitend didactische gemotiveerd, geen enkele tijdvakindeling is neutraal of kleurloos.⁴³ Met betrekking tot de tien tijdvakken en de canon ben ik vooral benieuwd of en hoe deze ontwikkelingen invloed hebben gehad op de visuele framing van erfgoed in de geschiedenismethoden voor middelbare scholieren.

⁴⁰ W.W. Mijnhardt, 'De zinloosheid van een nationale canon', in A. Wilschut (ed.), *Zinvol, leerbaar, haalbaar: over geschiedenisonderwijs en de rol van een canon daarin* (Amsterdam 2005) 12.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² M. Grever, K. Ribbens, 'De historische canon onder de loep', *Kleio* 7 (2004) 5.

⁴³ *Ibidem*.

1.4 Bronnen en methoden

Voor mijn onderzoek maak ik per geschiedenisthema gebruik van tien Nederlandse geschiedenismethoden. Dat zijn vijf geschiedenismethoden per vaakvoorkomend type erfgoed dat ik in deze methoden ben tegengekomen. Ik heb ervoor gekozen om mij alleen te richten op geschiedenismethoden voor Havo en Vwo. Ook wilde ik ervoor zorgen dat ik een redelijk vaste kern had van geschiedenismethoden, zoals *Memo*, *Feniks*, *Geschiedenis in Onderwerpen* en *Sprekend Verleden*. Ik kon echter niet voor elk thema dezelfde methoden gebruiken, omdat sommige vaakvoorkomende beelden niet allemaal in dezelfde methoden stonden. Daarom heb ik ervoor gekozen om ook andere methoden in mijn onderzoek mee te nemen, ookal betekent dit dat sommige methoden slechts één keer voorkomen in mijn onderzoek. Ik denk namelijk dat het nuttig is om meerdere en ook verschillende geschiedenismethoden in mijn onderzoek op te nemen om zo een breder beeld te creëren van erfgoed in Nederlandse geschiedenismethoden sinds 1980. De geschiedenismethodes waarvan ik gebruikmaak zijn:

Hunebedden

- *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw Handboek 1 vwo* (2008)
- *Sporen: Geschiedenis voor de onderbouw I* (1990)
- *Geschiedenis in Onderwerpen: Aspect van Wereldoriëntatie* (1979)
- *Geschiedeniswerkplaats: Informatieboek vwo 1* (2012)
- *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 1 vwo* (2008)

Reënsclenering

- *Memo: Geschiedenis voor de basisvorming Handboek 1 havo/vwo* (1999)
- *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw 1 h/v* (2008)
- *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 1 vwo* (2008)
- *Sporen: Geschiedenis voor de onderbouw I* (1990)
- *Geschiedeniswerkplaats: Informatieboek vwo 1* (2012)

Stadhuis op de Dam

- *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw leesboek 2 vwo* (2008)
- *Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld 2a* (1988)
- *Geschiedenis in Onderwerpen: Aspect van wereldoriëntatie 2 h/v* (1984)
- *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 h/v* (2008)
- *Geschiedeniswerkplaats: Infomatieboek 2 h/v* (2013)

De Verenigde Oost-Indische Compagnie

- *Geschiedenis in Onderwerpen: Aspect van wereldoriëntatie 2 h/v* (1984)
- *Bronnen: Geschiedenis voor 1 m/v* (1997)
- *Columbus: Gs 2 havo/vwo* (2008)
- *Memo: Geschiedenis voor de basisvorming Handboek 2 havo/vwo* (1998)
- *Sprekend Verleden: Geschiedenis onderbouw havo/vwo leerboek 2* (2012)

Onderwijs in Nederlands-Indië

- *Vragen aan de geschiedenis Deel 3/vh* (1986)
- *Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld Deel 3 – basis* (1989)
- *Memo: Geschiedenis voor de tweede fase Basisboek vwo* (1999)
- *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 3 vwo* (2009)
- *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw Handboek 3 vwo* (2007)

Slavernij

- *Sprekend Verleden: Geschiedenis voor de bovenbouw Handboek 4/5/6 vwo* (2012)
- *Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld Deel 3 - basis* (1989)
- *Geschiedeniswerkplaats: Informatieboek 2 vwo* (2013)
- *Sporen: Geschiedenis voor de onderbouw 2* (1992)
- *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 2 vwo* (2008)

Voor het onderzoeken van dit bronnenmateriaal heb ik gebruikgemaakt van de Historisch Didactische Collectie binnen de Universiteitsbibliotheek van de Erasmus Universiteit. Hier heb ik tevens stagegelopen in het kader van dit onderzoek. Het doel van deze stage was om het bronnenmateriaal waar ik mee zou gaan werken beter te leren kennen, om de dagelijkse werkzaamheden binnen de HDC te leren kennen en om te leren hoe bijzondere collecties in het algemeen functioneren en tegen welke problemen deze collecties vandaag de dag aanlopen. Voor mijn thesisonderzoek bleek vooral het opnemen van geschiedenismethoden in de collectie zeer leerzaam te zijn. Bij het opnemen van geschiedenismethoden in een (bijzondere) collectie is het van belang om met slechts enkele trefwoorden een heel boek vindbaar te maken in de catalogus. Hierdoor ging ik patronen herkennen in de inhoud van geschiedenismethoden en kon ik mijn weg veel beter vinden in dit bronnenmateriaal voor mijn thesisonderzoek.

Ook heb ik voor mijn onderzoek oud-maker van geschiedenismethoden Tom van der Geugten mogen interviewen. Van der Geugten heeft onder andere meegewerkt aan *Sprekend*

Verleden, Sporen en Geschiedeniswerkplaats. Ik heb hem onder meer gevraagd naar hoe auteurs van geschiedenismethoden omgaan met beeldmateriaal, tegen welke problemen auteurs en uitgevers weleens aanlopen bij het maken van geschiedenismethoden en hoe hij aankijkt tegen verschillen in beeldvorming tussen verschillende geschiedenismethoden. Ik heb Van der Geugten specifiek gevraagd naar verschillen tussen geschiedenismethoden als het om hoofdstukken over de Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw gaat. Hier zal ik dan ook op terug komen in hoofdstuk drie. Het volgende hoofdstuk, dat zal gaan over de vroegste geschiedenis van Nederland, is mijn eerste empirische hoofdstuk waarin ik visuele framing van erfgoed in geschiedenismethoden analyseer.

De vroegste geschiedenis van Nederland

2.1 'Oer-Nederlanders'

Recentelijk was het Overijsselse dorp Dalfsen uitgebreid in het nieuws vanwege een aantal unieke archeologische vondsten: een grafveld en een boerderij uit de tijd van de hunebedbouwers werden ontdekt tijdens graafwerkzaamheden.⁴⁴ Niet eerder zijn er restanten gevonden van een nederzetting uit die periode, ongeveer 5000 jaar geleden. Op de webpagina van het NOS-programma *Nieuwsuur* is te lezen dat er zich bij de Overijsselse Vecht duizenden jaren geleden 'oer-Nederlanders' hebben gevestigd en dat de vondst van 5000-jaar oude stenen bijlen, vuurstenen, pijlpunten, messen en kettingen een doorbraak is in de geschiedschrijving. Van de hunebedbouwers zijn tot nu toe vooral hunebedden en enkele trechterbekers gevonden, waardoor we de hunebedbouwers ook wel het trechterbekervolk noemen.⁴⁵

Het typeren van oude volkeren als 'oer-Nederlanders', zoals in de berichtgeving van *Nieuwsuur* over de archeologische vondsten in Dalfsen te lezen is, komt zelden meer voor. Ook niet in moderne Nederlandse geschiedenismethoden. In de negentiende en in de eerste helft van de twintigste eeuw kwam het voor dat geschiedenismethoden benadrukten dat 'wij Nederlanders' afstammen van de Germanen. Wel laten veel Nederlandse geschiedenismethoden (kort) zien hoe mensen rond 3000 v. Chr. leefden in het gebied wat wij nu Nederland noemen. Wanneer in geschiedenismethoden de prehistorie in 'Nederland' aan bod komt worden er veelal afbeeldingen gebruikt van Nederlandse hunebedden. Deze hunebedden, terpen en grafheuvels maken volgens de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed deel uit van ons cultureel erfgoed.⁴⁶ In dit hoofdstuk wil ik analyseren hoe geschiedenismethoden deze vroegste geschiedenis van Nederland verbeelden aan de hand van onder meer hunebedden. Mijn deelvraag voor dit hoofdstuk luidt als volgt: Welke rol speelt erfgoed in de visuele framing van de vroegste geschiedenis van Nederland in Nederlandse geschiedenismethoden voor middelbare scholieren vanaf circa 1980? Om deze deelvraag te beantwoorden analyseer ik twee vormen van cultureel erfgoed in geschiedenismethoden: hunebedden en de reënschening van de prehistorische manier van leven, ofwel 're-enactment' of experimentele archeologie.

⁴⁴ 'Dalfsen in de ban van 5000 jaar oude vondsten' <http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2038198-artikel.html?title=dalfsen-in-de-ban-van-5000-jaar-oude-vondsten> (1-6-2015).

⁴⁵ D.C.M. Raemaekers, 'Het Vroeg- en Midden-Neolithicum in Noord-, Midden- en West-Nederland', *Archeologie* 11:12 (2004) 15.

⁴⁶ 'Archeologische rijksmonumenten' <http://www.erfgoedmonitor.nl/onderwerpen/archeologische-rijksmonumenten> (1-6-2015).

In dit hoofdstuk richt ik mij dus ook op afbeeldingen van reënscheneringen, of experimentele archeologie, van de tijd van jager-verzamelaars. Het valt op dat een aantal Nederlandse geschiedenismethoden foto's in hoofdstukken over de prehistorie heeft geplaatst waarop mensen te zien zijn die het leven van jager-verzamelaars proberen na te spelen, om zo een beter beeld te krijgen van hun manier van leven. Het is interessant om te bekijken hoe geschiedenismethoden reënschenering gebruiken, omdat door middel van deze 're-enactments' het leven in de prehistorie wordt nagebootst.

2.2 Hunebedden

Hunebedden, of megalithische tomben, zijn meer dan objecten van wetenschappelijk onderzoek of prototypen van oude monumenten. Ze vallen op in het landschap en ze zijn getuigen van een prehistorisch verleden.⁴⁷ Hunebedden zien er bovendien indrukwekkend uit, roepen vragen op en spreken tot de verbeelding. Veel mensen weten echter niet dat de stenen eigenlijk het geraamte vormen van een hunebed. Oorspronkelijk gingen ze namelijk grotendeels schuil in een aarden heuvel, die alleen was onderbroken door een toegang naar de kelder.⁴⁸ Daar vonden tussen 3400 en 2850 v. Chr. de doden van de trechterbekercultuur hun laatste rustplaats. Het verspreidingsgebied van deze trechterbekercultuur beslaat de hele Noord-Europese laagvlakte en strekte zich in oostelijke richting uit tot Polen en het westen van Oekraïne, in het noorden tot Zuid-Zweden en in het zuiden tot Slowakije.⁴⁹ Binnen dit immense gebied is een aantal regionale groepen te onderscheiden, waaronder de zogenoemde Westgroep in Nederland en Noordwest-Duitsland.

In de Nederlandse en Noordwest-Duitse hunebedden en vlakgraven zijn duizenden stukken aardewerk gevonden.⁵⁰ Dit aardewerk vormt voor archeologen de belangrijkste bron van onderzoek. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de welbekende trechterbekers. Naast aardewerk vormen artefacten van vuursteen en andere steensoorten de grootste vondstcategorie. Ook zijn er veel sieraden in hunebedden aangetroffen, bijvoorbeeld hangers of kralen van barnsteen en versiersels van bladkoper.

⁴⁷ R.H.J. Klok, 'The hunebedden working group: an administrative archaeological approach', in W.J.H. Willems, H. Kars en D.P. Hallewas (eds.), *Archaeological heritage management in the Netherlands: fifty years state service for archaeological investigations* (Assen 1997) 256.

⁴⁸ S. Jager, 'Borger: Een "steen-paleys" als laatste rustplaats', in S. van Dockum, A. Haytsma (eds.) *Gids archeologische monumenten in Nederland* (Abcoude 1997) 93.

⁴⁹ A. van Gijn, J.A. Bakker, 'Hunebedbouwers en steurvisser Midden-neolithicum B: trechterbekercultuur en Vlaardingen-groep', in L.P.L. Kooijmans, P.W. van den Broeke e.a. (eds.), *Nederland in de prehistorie* (Amsterdam 2005) 281.

⁵⁰ *Ibidem*, 282.

De hunebedden zijn de oudste architectuurmonumenten van Nederland.⁵¹ Er zijn er nog 53 in ons land, die voornamelijk in Drenthe liggen. De oudste van deze megalithische monumenten zijn bekend uit Bretagne en Portugal. Ze dateren van rond 4700 v. Chr. Iets later is deze gewoonte overgenomen in Groot-Brittannië en Denemarken en daarna zijn deze megalithische grafkamers een algemeen verschijnsel in een brede zone van Zuid-Spanje tot Zuid-Zweden. De Nederlandse hunebedden zijn in dit geheel een bescheiden en een relatief laat fenomeen. Terwijl er in Europa na 2500 v. Chr. bijna geen megalietgraven meer werden gebouwd, vinden we ze daarna nog bij de meest uiteenlopende gemeenschappen, in Midden-Afrika, India, Japan, Indonesië en Madagaskar, waar tot op de dag van vandaag megalieten een rol spelen in de samenleving.⁵²

Hunebedkamers bestaan uit een rij van 'trilithons': een horizontale deksteen op twee verticale zijstenen.⁵³ De einden van de kamers worden door een sluitsteen afgesloten. De kamers zijn ongeveer een halve meter in de grond uitgegraven en zijn 0,8 meter tot bijna 2 meter hoog. In Nederland varieert de lengte van twee tot tien trilithons, dat is 2,5 tot 17 meter, maar over de grens zijn er veel grotere bekend: een hunebed in Wechte, in Westfalen, heeft een lengte van 40 meter.

Lang geloofde men dat de hunebedden gebouwd waren door reuzen.⁵⁴ Hoe konden gewone mensen zonder hijskranen en katrollen dit karwei immers klaren? Experimenten met het nabouwen van megalieten, waarnemingen bij de bouw van megalieten in Madagaskar, op Nias en de Soemba-eilanden, geologisch onderzoek en opgravingen van de hunebedden zelf, doen het volgende veronderstellen. Hunebedden zijn gebouwd uit grote zwerfstenen, die door gletsjers zijn meegevoerd. De grote blokken die men in Drenthe gebruikte, wogen enkele tonnen: het grootste wel 23 ton.⁵⁵ Men bouwde een hunebed bij voorkeur op een plek waar voldoende grote stenen binnen een straal van ongeveer 400 meter aan het oppervlak lagen. De stenen werden op een soort slee over een baan van boomstammetjes met touwen en hefbomen naar de bouwplaats gesleept. Mogelijk zijn er trekossen ingezet, maar daarnaast was er natuurlijk een groot aantal mensen nodig, men schat 100 tot 125 man voor het verslepen van een vijftientonner.

Bij de bouw begon men waarschijnlijk met het plaatsen van de zijstenen.⁵⁶ Hiervoor

⁵¹ J.A. Bakker, 'Dodenkamers van zwerfkeien: bouw en functie van de hunebedden', in L.P.L. Kooijmans, P.W. van den Broeke e.a. (eds.), *Nederland in de prehistorie* (Amsterdam 2005) 307.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, 309.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

werden er eerst funderingskuilen gegraven, waarin de stenen konden worden gekanteld. Vervolgens werd de kamerbodem uitgegraven. Daarna werden de dekstenen omhoog gesleept en in positie gebracht. De stand van de zijstenen kon hierna, waar nodig, nog worden aangepast. De muren werden waarschijnlijk met droog metselwerk gedicht, waarna men de dekstenen op de toppen van de zijstenen liet zakken door de houten staanders van de rolbaan te kappen. Sporen van deze staanders zijn bij enkele hunebedden teruggevonden.⁵⁷

Het zelf proberen te bouwen van hunebedden kan onderzoekers helpen om erachter te komen hoe deze 5000 jaar geleden gemaakt zijn. Dit wordt experimentele archeologie genoemd. Experimentele archeologie houdt in dat theorieën of aannames uit de archeologische wetenschap in de praktijk worden gebracht en op deze manier worden getoetst.⁵⁸ Het gaat hierbij echter om meer dan alleen het testen van de efficiëntie van gevonden voorwerpen. Het gaat ook om het testen van de validiteit van theorieën over menselijk gedrag van vroeger. Hierbij gaat het vooral om alledaagse menselijk gebruiken, zoals jagen of het maken van een hut. De experimenten waar het hier om gaat dienen zodanig uitgevoerd te worden dat ze goed gedocumenteerd en herhaalbaar zijn. In dit opzicht onderscheidt dit deel van het vak zich niet van andere empirische wetenschappen.⁵⁹

2.3 Reënseneringen

Mijn tweede casus binnen dit thema gaat over reënseneringen van de prehistorie. Soms gaat het reconstrueren van het verleden namelijk even niet om goede documentatie en de herhaalbaarheid van onderzoek, maar om het beleven van het verleden en het maken van plezier. Deze reënseneringen, of *re-enactments*, worden vaak gedaan door mensen die afleiding zoeken en even uit het normale leven willen stappen. Het gaat hierbij uiteraard ook om nieuwsgierigheid naar, of om een fascinatie voor het verleden. Mensen willen het verleden naspelen omdat ze willen weten hoe het voelt om letterlijk in de schoenen van iemand anders te staan.⁶⁰ Deze 'iemand' is vaak een normaal persoon die leefde in een historisch gezien fascinerende periode, bijvoorbeeld de prehistorie, of die zich bevond in een beroemde oorlog, zoals de Amerikaanse Burgeroorlog. De meeste mensen die meedoen aan reënseneringen doen het om een idee te krijgen van 'hoe het echt was'.⁶¹ Traditionele musea, boeken, films en lessen op school zijn voor reënseneerders niet voldoende om te begrijpen hoe het geweest

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ T.L. Carrell, 'Replication and experimental archaeology', *Historical archaeology* 26:4 (1992) 4-5.

⁵⁹ W.A. van Es, H. Sarfatij en P.J. Woltering (eds.), *Archeologie in Nederland. De rijkdom van het bodemarchief* (Amsterdam 1988) 213.

⁶⁰ M. Daugbjerg, 'Patchworking the past: materiality, touch and the assembling of "experience" in American Civil War re-enactment', *International journal of heritage studies* 20:7-8 (2014) 727.

⁶¹ *Ibidem*.

moet zijn. Wat voor hen ontbreekt is namelijk de kracht van de persoonlijke ervaring.

Reënscleneringen kunnen worden gezien als 'erfgoedfestivals'.⁶² Het voornaamste doel van zulke evenementen is namelijk het beleven en het presenteren van de geschiedenis een (lokale) cultuur aan een publiek. Deze evenementen worden vaak jaarlijks georganiseerd, of tijdens een jubileum van een belangrijke historische gebeurtenis. Deze reënscleneringen vinden ook vaak plaats op de (exacte) locatie waar de historische gebeurtenis die wordt nagespeeld zich vroeger echt heeft voorgedaan.

2.4 Thematisch overzicht geschiedensmethoden

Dit thematische overzicht zal gaan over de hoofdstukken die ik voor dit hoofdstuk geanalyseerd heb en die over de prehistorie gaan. In deze paragraaf geef ik een overzicht van hoe de hoofdstukken, waarin de afbeeldingen van erfgoed staan die ik analyseer, er in hun totaliteit uitzien. Ook zal ik het concept 'plaatsen van herinnering' toepassen op de twee onderwerpen binnen dit thema: hunebedden en reënscleneringen. Het gaat om hoofdstukken over de prehistorie in de volgende methoden: *Geschiedenis in Onderwerpen: Aspect van wereldoriëntatie brugklas* (1979), *Sporen: geschiedenis voor de onderbouw I* (1990), *Memo: Geschiedenis voor de basisvorming handboek 1 havo/vwo* (1999), *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw leesboek 1 vwo* (2008), *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 h/v* (2008), *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 vwo* (2008) en *Geschiedeniswerkplaats: Informatieboek 1 vwo* (2012).

Allereerst valt het op dat de drie methoden van *Memo* op een andere manier de hoofdstukken over de Tijd van Jagers en Boeren beginnen dan de andere methoden. Alle drie de methoden van *Memo* beginnen met het omschrijven van 'de eerste mensen' en het beschrijven van het leven dat jager-verzamelaars geleefd moeten hebben.⁶³ Zo is er bijvoorbeeld aandacht voor het soort voedsel dat deze mensen aten en de grotschilderingen die er uit deze periode zijn overgebleven, zoals de schilderingen in de grotten van Lascaux.⁶⁴ Zowel *Sporen* als *Geschiedeniswerkplaats* beginnen hun hoofdstukken met een uitleg over waarom het vak geschiedenis nuttig is en hoe de wereld van vandaag verklaard kan worden

⁶² E. Carnegie, S. McCabe, 'Re-enactment events and tourism: meaning, authenticity and identity', *Current issues in tourism* 11:4 (2008) 351.

⁶³ E. Beukers, H. Bulthuis en W. Schrover (eds.), *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 vwo* (Den Bosch 2008) 10-29, C. van Boxtel, W. Schrover (eds.), *Memo: Geschiedenis voor de basisvorming handboek 1 havo/vwo* (Den Bosch 1999) 6-27 en C. van Boxtel, W. Schrover (eds.), *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 h/v* (Den Bosch 2008) 12-33.

⁶⁴ Beukers, *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw Handboek 1 vwo*, 10-29.

door de bestudering van het verleden.⁶⁵ Ook is er aan het begin van deze hoofdstukken aandacht voor het ontdekken van oude objecten en archeologie. Vervolgens richt *Sporen* zich vrij snel op de Lage Landen met de vraag hoe het gebied van Nederland er 6000 jaar geleden ongeveer moet hebben uitgezien.

Ook viel het op dat de drie methoden van *Memo*, samen met *Feniks*, relatief veel aandacht hebben voor de Nijl en het oude Egypte.⁶⁶ De samenleving van het oude Egypte wordt door deze methoden gezien als de eerste moderne beschaving, vooral dankzij de vergevorderde landbouwmethoden en irrigatiemogelijkheden dankzij de Nijl, maar ook door het gebruik van hiërogliefen en de bouw van de piramiden. Afbeeldingen over het oude Egypte die vaak terugkomen zijn foto's of tekeningen van de Nijl, van de piramiden, van sarcofagen van de farao's en van muurschilderingen.

Vijf van de zeven methoden die ik hier bespreek behandelen hunebedden in de hoofdstukken over de prehistorie. Echter is er slechts één methode die de hunebedden in een internationale context plaatst, namelijk *Geschiedenis in Onderwerpen*. In deze methode begint het hoofdstuk over de prehistorie met Europese reuzenstenen, vindplaatsen van kamergraven in Spanje en Portugal en verderop in het hoofdstuk worden de reuzenstenen van Bretagne en Stonehenge nog behandeld. In de titel van deze geschiedenismethode staat uiteraard 'aspect van wereldoriëntatie', maar ik vind het opvallend dat de overige vier methoden niet of nauwelijks aandacht hebben voor reuzenstenen of kamergraven als een mondiaal, of in ieder geval een fenomeen van wat we nu het Europese grondgebied noemen. Daardoor krijg je het idee, wanneer je de vier andere methoden leest waar hunebedden in worden behandeld, dat hunebedden een typisch Nederlands fenomeen zijn.

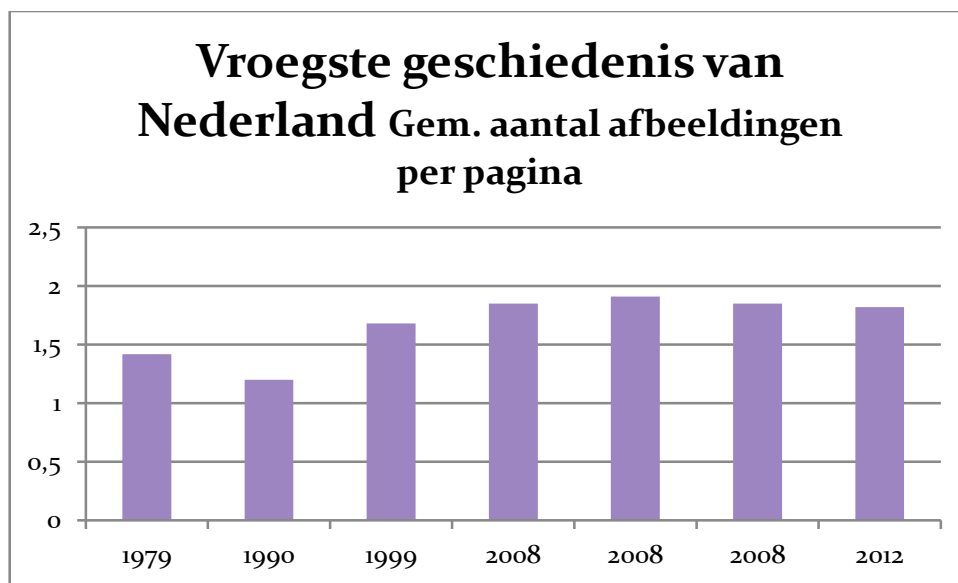
Voor bovenstaande methoden heb ik ook bekeken hoeveel afbeeldingen er in totaal in de behandelde hoofdstukken zijn geplaatst. Onderstaand overzicht geeft goed weer hoe groot de hoofdstukken zijn en hoeveel afbeeldingen er ongeveer per pagina staan afgedrukt. Hierbij moet worden vermeld dat ik informatieve afbeeldingen als kaarten en tabellen bij het aantal foto's en tekeningen heb gevoegd. Wel heb ik in mijn tabel een extra kolom gemaakt om te laten zien hoe groot de groep informatieve afbeeldingen is. Een voorzichtige conclusie die ik uit deze cijfers kan trekken, is dat het gemiddeld aantal afbeeldingen per pagina over de jaren

⁶⁵ A. Wilschut, K. Loggen en T. van der Geugten, *Sporen: Geschiedenis voor de onderbouw I* (Groningen 1990) 8-37 en T. van der Geugten, D. Verkuil (eds.), *Geschiedeniswerkplaats: informatieboek vwo 1* (Groningen/Houten 2012) 6-33.

⁶⁶ Beukers, *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw Handboek 1 vwo*, 10-29, Van Boxtel, *Memo: Geschiedenis voor de basisvorming Handboek 1 havo/vwo*, 6-27, Van Boxtel, *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 h/v*, 12-33 en L. Saleminck, J. Venner (eds.), *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 1 vwo* (Utrecht/Zutphen 2008) 6-25.

licht lijkt toe te nemen voor hoofdstukken over de prehistorie. In de volgende twee hoofdstukken laat ik de cijfers zien die ik heb voor de hoofdstukken over de Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw en hoofdstukken die gaan over westers onderwijs in Indonesië en slavernij.

Vroegste geschiedenis van Nederland					
Methoden	Jaartal	Pagina's	Afbeeldingen	Kaarten en/of tabellen	Gem. aantal afbeeldingen per pagina
<i>Geschiedenis in Onderwerpen: Aspect van Wereldoriëntatie brugklas</i>	1979	24	34	6	1,42
<i>Sporen: Geschiedenis voor de onderbouw I</i>	1990	30	36	2	1,2
<i>Memo: Geschiedenis voor de basisvorming handboek 1 havo/vwo</i>	1999	22	37	7	1,68
<i>Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw leesboek 1 vwo</i>	2008	20	37	8	1,85
<i>Memo: Geschiedenis voor de onderbouw 1 h/v</i>	2008	22	42	5	1,91
<i>Memo: Geschiedenis voor de onderbouw landboek 1 vwo</i>	2008	20	37	4	1,85
<i>Geschiedeniswerkplaats: Informatieboek vwo I</i>	2012	28	51	3	1,82

Wat in ieder geval kan worden geconcludeerd na het bekijken van deze hoofdstukken, is dat het thema van jagers en boeren bijna volledig wordt verbeeld door middel van archeologische vondsten. In de hoofdstukken komen ook moderne foto's voor, bijvoorbeeld van moderne irrigatiemethoden of de Nijl en uiteraard wordt er ook gebruikgemaakt van tabellen en kaarten om leerlingen extra informatie te bieden. Vaakvoorkomende afbeeldingen van archeologische vondsten zijn: hunebedden, muur- of grotschilderingen, potten of trechterbekers, stenen (venus)beeldjes en overblijfselen van wapens als pijlpunten en bijlen.

Tot slot wil ik kijken hoe het concept 'plaatsen van herinnering' past binnen het thema van de vroegste geschiedenis Nederland. In de inleiding schreef ik dat Pierre Nora *lieux de mémoire* heeft omschreven als (metaforische) plaatsen die als symbolisch ankerpunt kunnen dienen. Het gaat vaak om fysieke plaatsen waar iets immaterieels aan is verbonden.⁶⁷ Je kunt

⁶⁷ Arnout, 'Lieux de mémoire', 539.

stellen dat hunebedden zeker passen binnen de (ruime) definitie die Nora geeft van herinneringsplaatsen. Hunebedden brengen verleden en heden namelijk met elkaar in contact en er is ook iets immaterieels aan verboden, omdat hunebedden inmiddels vooral als Nederlands verschijnsel wordt geframed. Dat geschiedenismethoden vooral oog lijken te hebben voor de Nederlandse hunebedden en in mindere mate voor 'reuzenstenen' in het algemeen, geeft aan dat het achterliggende verhaal, dat van de eerste 'Nederlandse' boeren die in staat bleken te zijn om zulke bouwwerken te maken, veel belangrijker is dan de fysieke, historische plaats zelf.

Reënscceneringen of experimentele archeologie is als plaats van herinnering misschien een vreemde eend in de bijt, omdat het niet direct gaat om een fysieke herinneringsplaats. Ook hoeft het niet per se te gaan om een traditie of ritueel, alhoewel sommige vormen van reënsccenering, bijvoorbeeld het naspelen van een oorlog of veldslag, jaarlijks kunnen terugkeren. Vaak gaat het bij reënscceneringen om het verleden beter te begrijpen. Nora heeft over plaatsen van herinnering het volgende geschreven: '*Lieux de mémoire* originate with the sense that there is no spontaneous memory, that we must deliberately create archives, maintain anniversaries, organize celebrations, pronounce eulogies, and notarize bills because such activities no longer occur naturally.'⁶⁸ Nora noemt het naspelen van het verleden niet, maar ik ben van mening dat het wel aan Nora's opsomming zou kunnen worden toegevoegd. Het naspelen van de geschiedenis is in feite hetzelfde als wat Nora noemt, namelijk dat het verleden niet in ons zit, maar dat we het ons wel moeten herinneren en dat we daarvoor allerlei handelingen ondernemen. Je zou zelfs kunnen zeggen dat reënscceneringen verder gaan dan sommige vormen van herdenking, omdat iemand zich, idealiter, helemaal kan verplaatsen in een historisch persoon door zich op de juiste manier te gedragen. In de volgende paragraaf volgt mijn analyse van de individuele afbeeldingen en de hoofdstukken waarin deze geplaatst zijn. Voor zowel de afbeeldingen van hunebedden als de afbeeldingen van reënscceneringen analyseer ik vijf verschillende methoden.

⁶⁸ P. Nora, 'Between memory and history', *Representations* 26 (1989) 12.

2.5.1 Analyse hunebedden

Memo: Geschiedenis voor de onderbouw Handboek 1 vwo (2008)

In *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw Handboek 1 vwo* is een foto van een hunebed geplaatst in het hoofdstuk *De tijd van jagers en boeren*, in paragraaf 8, *De eerste landbouwers in onze streken*.⁶⁹ Het hoofdstuk behandelt het tijdvak van jagers en boeren en de leestekst begint met de eerste mensachtigen en de evolutieleer. Er wordt verteld dat de eerste mensen leefden van het jagen en het verzamelen en dat dit hun enige middel van bestaan was. Ook wordt er verteld dat jagers en verzamelaars nog geen schrift hadden en dat er dus geen geschreven bronnen zijn die iets vertellen over hun leven. Hierdoor zijn we afhankelijk van archeologen die onderzoeken hoe mensen vroeger hebben geleefd aan de hand van gebruiksvoorwerpen, maar ook aan de hand van tekeningen.⁷⁰

De leestekst van paragraaf 8 gaat over de jagers en verzamelaars die in Nederland leefden en de tekst begint met een verhaal over een gereconstrueerd gezicht van de in 1990 gevonden 'Krabbep拉斯man', die ongeveer 3300 jaar geleden in deze omgeving leefde.⁷¹ Verder wordt er verteld over het koude klimaat wat er toen in Nederland heerste en dat de bekendste boeren uit de Nederlandse historie in het noorden van het land leefden tussen 3400 en 2900 voor Christus. Dit waren ook de hunebedbouwers. Bij dit stuk leestekst is ook de afbeelding geplaatst van het hunebed. De afbeelding is een kleurenfoto van het hunebed bij de Drentse plaats Borger. De ondertekst luidt: 'Het hunebed bij de Drentse plaats Borger. Het is het

⁶⁹ Beukers, *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw Handboek 1 vwo*, 10-29.

⁷⁰ *Ibidem*, 13.

⁷¹ *Ibidem*, 26-27.

grootste hunebed van Nederland met een lengte van 22,5 meter'.⁷² De foto lijkt een full-shot te zijn, het hele hunebed is in beeld gebracht en er is zowel de voorgrond als achtergrond is zichtbaar.⁷³ Het hunebed kan worden beschouwd als een figuratief symbool, omdat hunebedden in de loop der tijd, onder andere door de manier waarop ze worden ingezet in historische narratieven, een symbolische waarde hebben gekregen.

Onder deze afbeelding is een bekende schoolplaat van Johan Isings geplaatst, genaamd *De Hunebedbouwers*. Op de tekening is een prehistorische nederzetting getekend uit het Drenthe van ongeveer 5000 jaar geleden. Op de tekening is in de achtergrond een hunebed te zien.⁷⁴ Verder is er aan de linkerkant de zijkant van een hut te zien en aan de rechterkant van de tekening een grotere hut. Er zijn 6 mensen afgebeeld: twee vrouwen, drie mannen en een jongen. Twee mannen en de jongen hebben gejaagd, want ze hebben twee dode wolven bij zich. De andere man is hout aan het hakken. De vrouwen zijn met handwerk bezig: de ene vrouw lijkt wol te spinnen en de andere vrouw versiert een pot of beker.

Sporen: Geschiedenis voor de onderbouw I (1990)

Nu gaan we kijken naar een andere methode. In *Sporen: Geschiedenis voor de onderbouw I* zijn twee afbeeldingen van hunebedden geplaatst in het hoofdstuk *Nederland in de steentijd*.⁷⁵ De bijbehorende paragraaf heet *De hunebedbouwers*. Het hoofdstuk gaat over het leven in de steentijd, de eerste periode in de geschiedenis van de mensen. Er wordt vermeld dat dit hoofdstuk vooral over het Nederland gaat van ongeveer 6000 jaar geleden. Toen gingen de

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ Wilschut, *Sporen: Geschiedenis voor de onderbouw I*, 30-31.

bewoners van 'ons land', aldus *Sporen*, zich voor het eerste bezighouden met landbouw.⁷⁶ De paragraaf *De hunebedbouwers* gaat over de eerste boeren in het noorden van 'Nederland'. Deze boeren hebben namelijk de hunebedden gebouwd.⁷⁷ Er staat beschreven dat de zwaarste steen van het hunebed in het Drentse Borger 25.000 kilo weegt en wat voor enorme operatie het moet zijn geweest om alleen die steen al te verplaatsen. Hieruit wordt geconcludeerd dat deze boeren een meer ontwikkelde cultuur hadden dan boeren elders. Er wordt echter niet vermeld dat hunebedden eigenlijk geen 'Nederlands' fenomeen zijn en dat er dus ook elders in Europa meer ontwikkelde culturen leefden. In de volgende methode die ik ga analyseren is te zien dat er wel wordt verwezen naar Europese reuzenstenen en grafkamers.

Op de eerste afbeelding wordt een foto getoond van het hunebed in Borger. De bijbehorende ondertekst luidt: 'Hunebed in Borger'.⁷⁸ De afbeelding is full-shot, het hunebed is in zijn geheel in beeld gebracht, inclusief de voor- en achtergrond. De foto is in kleur en omdat het hunebed in de volle breedte is gefotografeerd, lijkt het bijna een panoramafoto te zijn. Het hunebed kan worden beschouwd als een figuratief symbool, omdat hunebedden een symbolische waarde hebben door de rol die deze spelen in historische narratieven en omdat deze vaak als Nederlands fenomeen worden geframed.

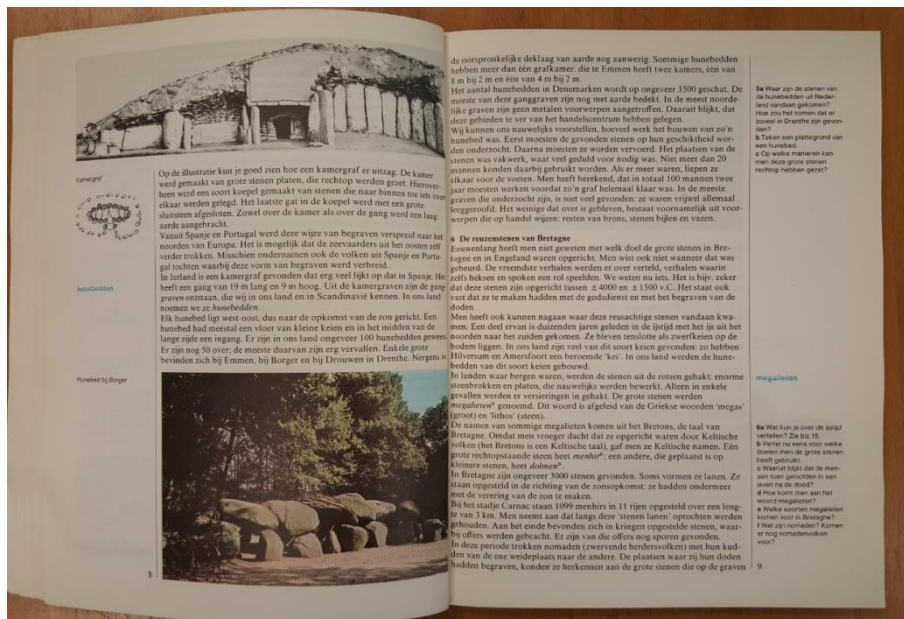
Op de tweede afbeelding wordt een foto van een hunebed getoond in Schoonoord. De bijbehorende ondertitel luidt: 'Hunebed in Schoonoord'.⁷⁹ Dit hunebed is gereconstrueerd, want dit hunebed ziet eruit als een langwerpige, groene heuvel, net zoals het er vroeger uit moet hebben gezien. Ook deze foto is een full-shot: het volledige hunebed is afgebeeld, inclusief de directe omgeving. Omdat de afbeelding een full-shot is komt het onderwerp van de foto nog sterker naar voren.

⁷⁶ *Ibidem*, 9.

⁷⁷ *Ibidem*, 30.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*, 31.

Geschiedenis in Onderwerpen: Aspect van Wereldoriëntatie (1979)

In de volgende methode, *Geschiedenis in Onderwerpen: Aspect van Wereldoriëntatie brugklas*, komen twee foto's en twee kleine tekeningen voor van zogenaamde kamergraven, waarvan één foto een Nederlands kamergraf (hunebed) is.⁸⁰ Deze afbeeldingen zijn geplaatst in het eerste hoofdstuk, genaamd *De prehistorie* en de bijbehorende paragraaf heet *Reuzenstenen uit de oertijd*.⁸¹ Het hoofdstuk beschrijft dat er uit de prehistorie geen schriftelijke gegevens bestaan en dat de resten die we uit deze periode hebben gevonden bijna allemaal van steen waren. Verder wordt er uitgelegd hoe deze mensen overleefden en hoe deze mensen in aanraking kwamen met metalen.

De paragraaf *Reuzenstenen uit de oertijd* behandelt de periode van ± 4000 tot ± 1600 v.C. Hier wordt verteld dat er aanwijzingen zijn dat er eerder stenen graven in het Midden-Oosten waren dan in West-Europa.⁸² Hierna wordt er verteld dat er in Spanje een groot kamergraf is gevonden van 23 meter lang, 5,5 meter breed en 2,75 meter hoog. Vanuit Spanje werd deze wijze van begraven verspreid naar het noorden. Vervolgens wordt er verteld dat wij in Nederland kamergraven hunebedden noemen.⁸³ De uitleg dat hunebedden geen Nederlands fenomeen zijn en dat kamergraven ook in andere landen zijn aangetroffen ben ik alleen in deze geschiedensmethode tegengekomen.

De eerste kleine tekening is een zwart-wittekening van een kamergraf of hunebed

⁸⁰ W.F. Kalkwiek et al., *Geschiedenis in Onderwerpen: Aspect van Wereldoriëntatie brugklas* (Amsterdam 1979) 7-8.

⁸¹ *Ibidem*, 5.

⁸² *Ibidem*, 6-7.

⁸³ *Ibidem*, 8.

zoals deze er vroeger moet hebben uitgezien. Hier is het graf dus nog bedekt met een laag aarde of gras en zijn er niet slechts stenen te zien.⁸⁴ Hierna volgt nog een kleine zwart-wittekening van een bovenaanzicht van een kamergraf. Hierop zijn wel alleen stenen te zien. Deze tekening geeft een goed beeld van de vorm van een kamergraf of hunebed, inclusief de bijbehorende ring van kleinere stenen die om het graf heen loopt.⁸⁵

Bovenaan dezelfde pagina is een zwart-witfoto geplaatst van een kamergraf. De bijbehorende ondertitel luidt simpelweg: 'Kamergraf'.⁸⁶ Het moet hier om een gereconstrueerd kamergraf gaan, want de foto laat een langsdoorsnede zien van het betreffende kamergraf. Bovendien heeft dit kamergraf nog de dekkende bovenlaag. Deze foto toont een full-shot van het kamergraf, want de hele langsdoorsnede van de kamer is zichtbaar.

Onderaan de pagina is een kleurenfoto geplaatst van het hunebed bij Borger, in Drenthe. De ondertekst luidt simpelweg: 'Hunebed bij Borger'.⁸⁷ Het hele hunebed is te zien, inclusief de zanderige voorgrond en de beboste achtergrond. De afbeelding toont dan ook een full-shot van het hunebed. Hierdoor wordt het hunebed duidelijker afgebeeld en komt het beter over.

Geschiedeniswerkplaats: Informatieboek vwo 1 (2012)

In de methode *Geschiedeniswerkplaats: Informatieboek vwo 1* komt zowel een foto van een hunebed voor als de bekende schoolplaat *De Hunebedbouwers* van Johan Isings.⁸⁸ Hierboven

⁸⁴ *Ibidem*, 7.

⁸⁵ *Ibidem*, 8.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ Van der Geugten, *Geschiedeniswerkplaats: informatieboek vwo 1*, 20-22.

is de afbeelding van het hunebed te zien. Deze twee afbeeldingen zijn opgenomen in paragraaf 4, genaamd *Leven van de landbouw*, van het hoofdstuk genaamd *Jagers en boeren*. Het hoofdstuk gaat over de eerste mensen die als nomaden leefden en moesten jagen en verzamelen.⁸⁹ Paragraaf 4 gaat over de landbouw die zich vanaf 10.000 v. Chr. verspreidde vanuit het Midden-Oosten. Mensen ontdekten dat ze zelf graan konden laten groeien en met het planten en oogsten hiervan ontstond de akkerbouw.⁹⁰

Over Nederland wordt er verteld dat er pas rond 3000 v. Chr. in het hele gebied wat nu Nederland heet een landbouwsamenleving was ontstaan.⁹¹ Het waren de eerste boeren in Noord-Nederland die duidelijke sporen achter lieten in de vorm van hunebedden. Hier wordt verder over verteld dat deze naam is bedacht door mensen die dachten dat de bouwwerken gemaakt waren door 'hunen', een oud woord voor reuzen.

Bij deze tekst is een foto geplaatst van het hunebed bij Schoonoord. De ondertekst luidt: 'Hunebed bij Schoonoord, gedeeltelijk gereconstrueerd (omstreeks 3400 v.C.)'.⁹² Je kunt zien dat dit hunebed (gedeeltelijk) gereconstrueerd is, omdat de dekkende bovenlaag van gras en aarde op de foto nog goed te zien is. De foto is een full-shot van het hunebed, wat er voor zorgt dat het hunebed nog beter in beeld is gebracht en zodoende beter overkomt. Zowel de voorgrond als de beboste achtergrond zijn goed te zien.

Twee pagina's verder is de schoolplaat *De Hunebedbouwers* te zien. De ondertekst luidt simpelweg: 'Hunebedbouwers (Isings, 1959)'.⁹³ Op de tekening is een prehistorische nederzetting getekend uit het Drenthe van ongeveer 5000 jaar geleden. Dezelfde schoolplaat van Isings kwamen we ook al tegen in *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw Handboek 1 vwo* (2008). Ook zullen we dezelfde schoolplaat zien terugkomen bij de bespreking van de volgende methode.

⁸⁹ *Ibidem*, 6-7.

⁹⁰ *Ibidem*, 19.

⁹¹ *Ibidem*, 21.

⁹² *Ibidem*, 20.

⁹³ *Ibidem*, 22.

Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 1 vwo (2008)

In *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 1 vwo* komen twee tekeningen voor waarop hunebedden te zien zijn en ook is de bekende schoolplaat, *De Hunebedbouwers*, van Isings opgenomen. De eerste tekening is te vinden in paragraaf 1, *Graven naar het verleden*, van het hoofdstuk *Sporen van jagers en boeren*.⁹⁴

De eerste (strip)tekening bestaat uit vier delen. Op het eerste deel is een hunebed getekend zoals deze er vroeger moet hebben uitgezien, namelijk met een dekkende graslaag bovenop het hunebed.⁹⁵ Op het tweede deel van de tekening is een hunebed te zien zoals we deze vandaag de dag kennen, namelijk zonder dekkende graslaag. Alleen de losse, kale stenen zijn zichtbaar. Op het derde deel van de tekening zijn twee archeologen te zien die het hunebed onderzoeken. Ze lijken een oude pot te hebben gevonden in het hunebed. Op het vierde en laatste deel van de tekening is een archeoloog te zien dat achter zijn bureau zit en die verschillende oude potten voor zich heeft staan. De bijbehorende ondertekst luidt: 'Van gebeurtenis naar spoor, via archeoloog tot verhaal'.⁹⁶ Met deze tekening wil *Feniks* duidelijk maken hoe we aan informatie zijn gekomen over hoe mensen 5000 jaar geleden leefden.

De volgende verwijzing naar de hunebedden is de bekende schoolplaat van Johan Isings, *De Hunebedbouwers*. De ondertekst bij deze schoolplaat luidt: 'Tekening van de Trechterbekercultuur, gemaakt in de twintigste eeuw door Isings, de beroemde tekenaar van schoolplaten'.⁹⁷ De schoolplaat is opgenomen in het *Keuzemenu*, waar extra lesstof te vinden

⁹⁴ Salemink, *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 1 vwo*, 9.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*, 21.

is. Onder de schoolplaat van Isings is een gravure uit de achttiende eeuw opgenomen. Op deze gravure zijn zeer grote mensen en kleine mensen te zien. De grote mensen, waarschijnlijk de 'hunen' of reuzen, dragen de grote stenen en maken een hunebed, terwijl de kleinere mensen staan toe te kijken. De ondertekst luidt: 'Een opvatting over de oorsprong van de hunebedden uit de achttiende eeuw'.⁹⁸ De bijbehorende leestekst vertelt dat je in de noorden van Nederland op veel plaatsen sporen kunt tegenkomen van de Trechterbekercultuur. Boeren uit deze cultuur bouwden rond 3300 v. Chr. de hunebedden. Ook wordt er verteld dat het beeld van het leven van deze mensen, en hoe de hunebedden zijn gebouwd, in de loop van de eeuwen erg veranderd is. Dat is natuurlijk goed te zien als je de plaat van Isings vergelijkt met de achttiende-eeuwse gravure, waarop reuzen te zien zijn. Het is opvallend dat de schoolplaat 'De Hunebedbouwers' van Johan Isings uit 1959 vaak voorkomt in deze hoofdstukken. Waarschijnlijk biedt deze schoolplaat nog steeds de meest realistische kijk op een nederzetting van de eerste Nederlandse boeren. Daarnaast is het ook een mogelijkheid dat deze plaat in ruim vijftig jaar tijd zelf symbool is gaan staan voor de tijd van deze hunebedbouwers. In de volgende paragraaf bespreek ik de afbeeldingen van reïnscheneringen van de tijd van jager-verzamelaars in Nederlandse geschiedenismethoden.

2.5.2 Analyse reïnschenering

Memo: *Geschiedenis voor de basisvorming Handboek 1 havo/vwo (1999)*

⁹⁸ *Ibidem*.

In *Memo: Geschiedenis voor de basisvorming Handboek 1 havo/vwo* komt een foto voor van een reënschening van de tijd van de eerste landbouwers.⁹⁹ De foto is geplaatst in paragraaf 9, *Hoe werkt een archeoloog?*, van hoofdstuk 1, *Jagers en boeren*. Het hoofdstuk gaat over het leven dat mensen tussen 8000 en 1000 v. Chr. leefden als jagers, verzamelaars en later als boeren. Dit hoofdstuk behandelt specifiek de vraag hoe mensen zich tijdens die periode in leven hielden.¹⁰⁰

Paragraaf 9 is een zogenaamde 'keuzeparagraaf' en gaat over archeologie en het 'naspelen' van de geschiedenis.¹⁰¹ In de leestekst staat dat in de winter van 1995 een groep mensen in Eindhoven een bijzonder onderzoek deed (de afbeelding die ik hier bespreek hoort bij dit onderzoek). Deze mensen gingen namelijk leven als de eerste landbouwers en ze probeerden er op deze manier achter te komen hoe het alledaagse leven er toen uitzag. Ze waren vooral benieuwd naar de eetgewoonten van deze eerste landbouwers, omdat sporen van voedsel in de grond sneller vergaan dan voorwerpen van klei of steen. Verder staat er in de tekst dat het naspelen echter geen bewijzen oplevert: 'Je kunt nu eenmaal geen knop in je hoofd omdraaien en hetzelfde denken als de mensen toen'.¹⁰²

Verder is er nog een gedeelte van een krantenartikel uit de Volkskrant onder deze leestekst geplaatst. De kop luidt *Overwinteren in de prehistorie* en bespreekt de reënschening van de Eindhovense onderzoekers. Hier hoort ook de foto bij die ik hier bespreek. Er staat dat de grootste vijanden van de overwinteraars de kou en nattigheid zijn. Een van de deelnemers wordt geciteerd: 'Voor kneuzingen, snij- of brandwonden hebben we wat huismiddeltjes als kamillebloemen en zuringbladen verzameld. Maar als iemand een longontsteking krijgt, kan het zijn dat hij terugmoet naar de twintigste eeuw'.¹⁰³ Dit citaat laat goed zien dat het erg moeilijk is om je volledig te verplaatsen in mensen die ongeveer 4000 jaar geleden leefden. We weten dat mensen over historisch besef kunnen beschikken, maar net zo denken, praten en voelen als een historisch persoon is onmogelijk.

De afbeelding waar het hier om gaat is een kleurenfoto van drie mensen, twee mannen en een vrouw.¹⁰⁴ De twee mannen lijken op een boomstam te zitten onder een overdekt gedeelte van een hut. De man links heeft een houten mand voor hem die gevuld is met voorwerpen en de man rechts lijkt bezig een visnet te knopen. De vrouw staat achter de twee mannen en kijkt over hun schouders mee. Het onderschrift van deze foto luidt: 'Leven zoals

⁹⁹ Van Boxtel, *Memo: Geschiedenis voor de basisvorming Handboek 1 havo/vwo*, 24.

¹⁰⁰ *Ibidem*, 6.

¹⁰¹ *Ibidem*, 24.

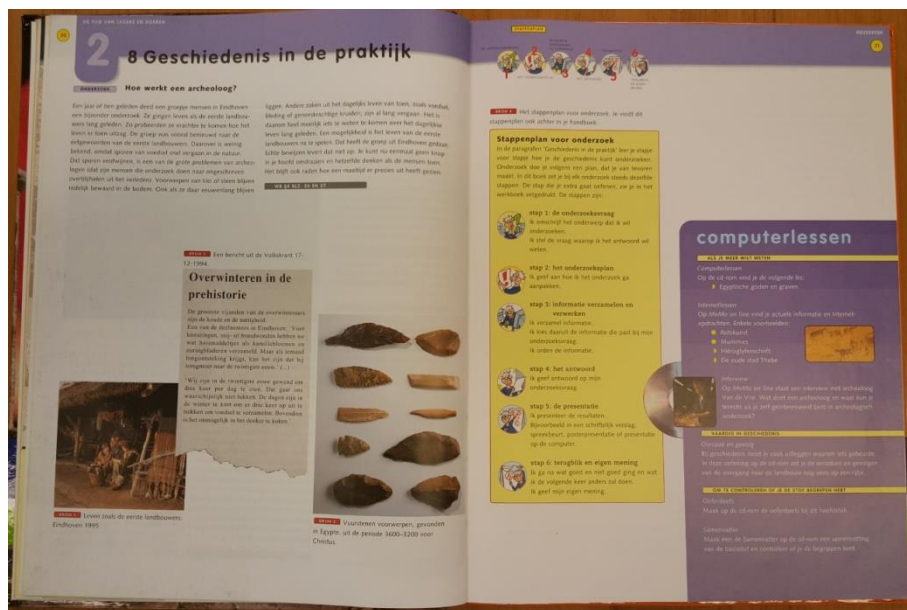
¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

de eerste landbouwers: Eindhoven 1995'.¹⁰⁵

De afbeelding is een full-shot. De drie personen zijn volledig in beeld gebracht, maar de omgeving waarin ze zich bevinden is niet goed te zien.¹⁰⁶ Er wordt vooral gefocust op de activiteiten die ze uitvoeren. Op de grond ligt aarde en bewerkte boomstammen dienen als pilaren waar (waarschijnlijk) een hut op rust. Verder valt de kledingkeuze van de drie personen op. Ze dragen donkergekleurde, ruimzittende kleding. Op het oog lijken het omslagdoeken te zijn. Bovendien hebben de twee mannen zwarte schoenen aan. Deze kledingkeuze geeft een anachronistisch effect aan de foto.

Memo: *Geschiedenis voor de onderbouw 1 h/v* (2008)

In *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw 1 h/v* wordt dezelfde foto van reïncenering gebruikt als in *Memo: Geschiedenis voor de basisvorming Handboek 1 havo/vwo*. De foto staat afgebeeld in paragraaf 8, *Geschiedenis in de praktijk*, van hoofdstuk 2, *De tijd van jagers en boeren*.¹⁰⁷ Ook het hoofdstuk verloopt nagenoeg hetzelfde als het hoofdstuk *Jagers en boeren* wat ik hierboven behandeld heb. Het hoofdstuk gaat over het leven dat mensen tussen 8000 en 1000 v. Chr. leefden als jagers, verzamelaars en later als boeren.

Paragraaf 8 gaat over archeologie en het doen van onderzoek.¹⁰⁸ Ook deze paragraaf is grotendeels hetzelfde opgebouwd als de besproken paragraaf hierboven. Er wordt verteld dat een groepje mensen in Eindhoven in 1995 die erachter probeerden te komen hoe het leven er in de prehistorie uitzag. Dit is dus exact hetzelfde onderwerp als wat ik ben tegengekomen in

¹⁰⁵ *Ibidem*.

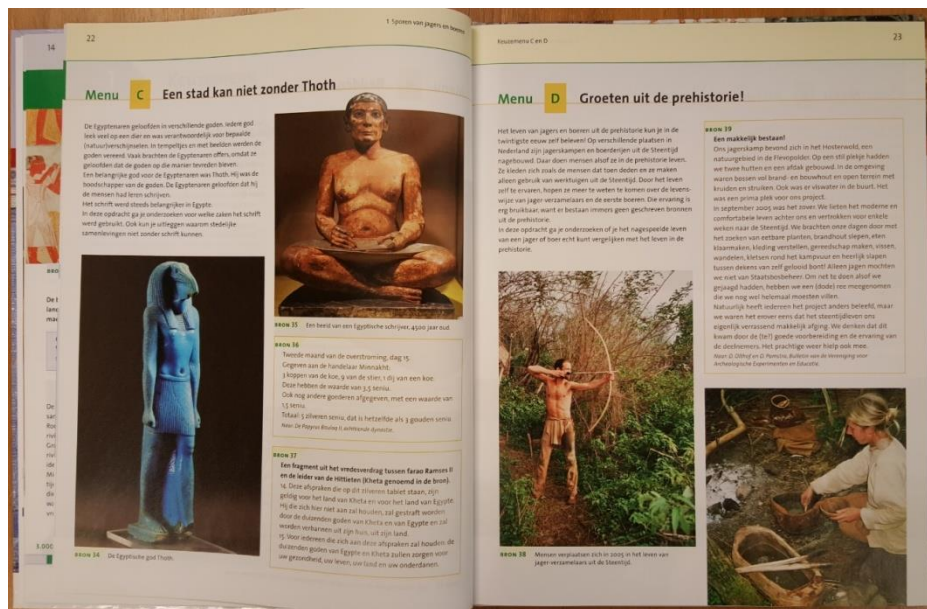
¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Van Boxtel, *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 h/v*, 30.

¹⁰⁸ *Ibidem*, 30-31.

Memo: Geschiedenis voor de basisvorming Handboek 1 havo/vwo (1999). Ook hier wordt vermeld dat het naspelen van vroegere levens geen echte bewijzen oplevert, want: 'Je kunt nu eenmaal geen knop in je hoofd omdraaien en hetzelfde denken als de mensen toen'.¹⁰⁹ Ook is hetzelfde gedeelte van het artikel uit de Volkskrant over dit Eindhovense onderzoek geplaatst.

Ook de afbeelding is dezelfde kleurenfoto van de twee mannen en de vrouw die het leven van de eerste landbouwers proberen na te spelen als in *Memo: Geschiedenis voor de basisvorming Handboek 1 havo/vwo*.¹¹⁰ Het onderschrift luidt: 'Leven zoals de eerste landbouwers: Eindhoven 1995'. Er zijn tussen 1999 en 2008 opnieuw onderzoeken gedaan naar het leven in de prehistorie, zoals we zullen zien in de volgende methode. *Memo* heeft echter, waarschijnlijk uit praktische overwegingen, besloten om hetzelfde voorbeeld te blijven gebruiken.

Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 1 vwo (2008)

In de volgende methode, *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 1 vwo*, zijn twee afbeeldingen geplaatst van reënscheneringen van jager-verzamelaars.¹¹¹ De afbeeldingen zijn geplaatst in Keuzemenu D, *Groeten uit de prehistorie!*, van hoofdstuk 1, *Sporen van jagers en boeren*. Hoofdstuk 1 gaat over het leven van jager-verzamelaars en de eerste landbouwers.¹¹² Er wordt besproken hoe de natuur het leven van deze mensen heeft beïnvloed, wanneer er werd begonnen met landbouw, wat het nut van archeologie is en hoe het de Egyptenaren verging toen er daar voor het eerst een schrift werd ontwikkeld.

¹⁰⁹ *Ibidem*, 30.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ Salemink, *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 1 vwo*, 23.

¹¹² *Ibidem*, 7.

Keuzemenu D gaat over hoe je de prehistorie vandaag de dag kunt beleven.¹¹³ Er wordt verteld dat er op verschillende plaatsen in Nederland jagerskampen en boerderijen uit de steentijd zijn nagebouwd en dat daar mensen doen alsof ze in de prehistorie leven. Dat wil zeggen dat ze zich kleden zoals de mensen dat toen deden en ze alleen gebruik maken van werktuigen uit de steentijd. Door het leven zelf te ervaren, aldus de leestekst, hopen ze meer te weten te komen over de levenswijze van jager-verzamelaars en de eerste boeren. Volgens *Feniks* is deze ervaring zeer bruikbaar, want er bestaan immers geen geschreven bronnen uit die tijd.¹¹⁴

In Keuzemenu D is ook een brontekst geplaatst van D. Olthof en D. Pomstra uit het *Bulletin van de Vereniging voor Archeologische Experimenten en Educatie*. Hierin staat hoe een groep mensen in 2005 het jager-verzamelaarsleven ging naspelen in een natuurgebied in de Flevopolder.¹¹⁵ Eetbare planten werden gezocht, brandhout werd geslept, eten werd klaargemaakt, kleding werd versteld en er werd gevist. Er mocht alleen niet worden gejaagd van Staatsbosbeheer, maar om net te doen alsof er was gejaagd was er een dode ree meegenomen die nog wel gevild moest worden. De deelnemers schrijven dat iedereen het project anders had beleefd, maar dat het steentijdleven iedereen eigenlijk makkelijk was afgegaan. Ze denken dat dit komt door een (te) goede voorbereiding en de ervaring van de deelnemers.¹¹⁶ Ook dit voorbeeld laat zien dat het zeer lastig blijkt te zijn om je volledig in te leven in het leven van een historisch persoon van ongeveer 4000 jaar geleden. De onderzoekers konden bijvoorbeeld niet jagen en hadden zich blijkbaar te goed voorbereid in de moderne omgeving van het heden.

Op de eerste foto is een man te zien die een pijl en boog aan het richten is.¹¹⁷ De man heeft een ontbloot bovenlichaam en draagt een stoffen broek. Hij staat tussen planten en struiken en kijkt gefocust, alsof hij echt aan het jagen is. De afbeelding is een full-shot. De man is volledig afgebeeld en er is ook voldoende directe omgeving zichtbaar om te kunnen zien dat hij zich in de natuur bevindt. De ondertitel luidt: 'Mensen verplaatsen zich in 2005 in het leven van jager-verzamelaars uit de Steentijd'.¹¹⁸ Deze ondertitel hoort tevens bij de tweede foto die ik hier bespreek.

Op de tweede foto is een vrouw te zien die schijnbaar net eten heeft klaargemaakt. Ze

¹¹³ *Ibidem*, 23.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ *Ibidem*.

zit gehurkt bij een stenen kom en schept eten in een kleinere kom.¹¹⁹ Ook zijn de restanten van een kampvuur te zien. De vrouw draagt wijde kleding. De afbeelding is een medium-shot. De vrouw is niet volledig in beeld gebracht, maar de focus ligt vooral op het klaarmaken van eten op een prehistorische manier. Het valt op daardoor dat de twee afbeeldingen de traditionele rolverdeling tussen mannen en vrouwen laten zien. De vrouw zorgt voor het eten en de (stoere) man houdt zich bezig met de jacht.

Sporen: Geschiedenis voor de onderbouw I (1990)

In *Sporen: Geschiedenis voor de onderbouw I* zijn drie afbeeldingen van reïensceneringen geplaatst. De afbeeldingen zijn geplaatst in paragraaf 3, *Wat we weten over mannen en vrouwen*, van hoofdstuk 1, *Nederland in de steentijd*.¹²⁰ Het hoofdstuk gaat over het leven in de steentijd, de eerste periode in de geschiedenis van de mensen. Er wordt verteld dat deze tijd de steentijd heet, omdat mensen vaak steen gebruikten om hun werktuigen te maken. Er wordt vermeld dat dit hoofdstuk vooral over het Nederland gaat van ongeveer 6000 jaar geleden. Toen gingen de bewoners van 'ons land' zich voor het eerste bezighouden met landbouw.¹²¹

Paragraaf 3 gaat over het gezin en de rolverdeling tussen mannen en vrouwen in de steentijd.¹²² In de leestekst staat dat in een boerendorp een gezin meestal in een huis woonde met één kamer en dat een aantal van die gezinnen samen een familie vormden. Ook staat er dat het niet eenvoudig is om nu nog de taakverdeling tussen mannen en vrouwen in de steentijd te bepalen, maar: 'We denken dat vrouwen zorgden voor de kinderen, voor het zaaien, onkruid wieden en oogsten, en voor het bereiden van het voedsel. We denken dat de

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ Wilschut, *Sporen: Geschiedenis voor de onderbouw I*, 26-29.

¹²¹ *Ibidem*, 9.

¹²² *Ibidem*, 26.

mannen zorgden voor het vee, het houthakken en de jacht. Ook beschermden ze het dorp tegen wilde dieren. Als er een nieuw huis gebouwd moest worden, hielp waarschijnlijk het hele dorp mee: mannen, vrouwen en kinderen'.¹²³

Op de eerste foto zijn vijf personen te zien die bezig zijn met het bouwen van een hut of huis uit de steentijd.¹²⁴ Drie personen, het lijken alledrie vrouwen te zijn, zitten gehurkt en zijn bezig om takken aan elkaar vast te maken. Vermoedelijk zijn ze bezig met het bouwen van het dak, want in de achtergrond staat een man hout te bevestigen aan het dak. Het achterste gedeelte van de hut lijkt al af te zijn, want daar ligt al een rieten dak op. Deze foto is een full-shot, vijf personen zijn gefotografeerd en de focus ligt duidelijk op de handelingen die horen bij het maken van een hut uit de steentijd.

Op de tweede foto is een groep van twaalf reënsceerders te zien die zit te eten. De groep zit in een kring bij elkaar en bestaat op het oog uit drie kinderen, vier mannen en vijf vrouwen. Ook is op de foto een Duitse Herder te zien. De groep draagt kleding van stof en van dierenvelen en draagt geen schoeisel. Dit is een groot verschil met de foto's die ik hierboven heb geanalyseerd in de methoden van *Memo*, waarbij de onderzoekers gewoon schoenen aan hebben. Deze mensen zitten op de grond en eten uit kommetjes. Om de kring staan houten hutten met rieten daken. De afbeelding is een full-shot en geeft een overzicht van de groep en hoe er wordt gegeten. Ook de directe omgeving is deels zichtbaar.

Over deze en de volgende foto staat in de leestekst dat in 1976 een groep mensen in Flevoland een paar weken lang heeft geleefd als mensen in de steentijd.¹²⁵ Ze bouwden hutten en huizen, maakten werktuigen en haalden hun voedsel uit de natuur. Hierdoor begrepen mensen beter hoe er vroeger werd geleefd, aldus de tekst. Over de tweede afbeelding wordt geschreven dat de bewuste groep hier zit tussen hutten zoals jager-verzamelaars die bouwden voor een tijdelijk verblijf.

Op de derde foto is de groep reënsceerders wederom te zien. Hier zijn zes personen te zien die bezig zijn met het bouwen van een huis.¹²⁶ In de leestekst staat het volgende over deze foto: 'Op afbeelding 21 bouwt de groep een huis uit de tijd ná de landbouwrevolutie. Vrouwen brengen klei aan op een van twijgen gevlochten wand. De mannen bevestigen riet op het dak'.¹²⁷ De vrouwen zitten geknield naast de onderkant van het huis en zijn dus klei aan het aanbrengen, terwijl drie mannen op het dak zijn geklommen om daar riet te bevestigen.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ *Ibidem*, 28.

¹²⁶ *Ibidem*, 29.

¹²⁷ *Ibidem*, 28.

Ookal zegt de leestekst niets over de eerste foto die ik hier besproken heb, denk ik dat op de eerste foto dezelfde groep reënsceerders te zien is. Het uiterlijk van het half-afgebouwde huis is namelijk vrijwel identiek. De afbeelding is een full-shot en geeft een goed beeld van het huis dat gebouwd wordt. De focus ligt op deze foto dan ook niet op de personen, maar op het bouwen van het huis. Daarnaast valt het op dat ook hier de rolverdeling tussen mannen en vrouwen duidelijk waarneembaar is. De vrouwen zitten op de grond terwijl de mannen op het dak zijn geklommen om daar werk te verrichten.

Geschiedeniswerkplaats: Informatieboek vwo 1 (2012)

In *Geschiedeniswerkplaats: Informatieboek vwo 1* komen twee afbeeldingen van reënsceneringen voor. De afbeeldingen zijn geplaatst in paragraaf 3, *Geen vaste woonplaats*, en paragraaf 5, *Samen leven*, van hoofdstuk 1, *Jagers en boeren*.¹²⁸ Het hoofdstuk gaat over de eerste mensen die nomaden waren en leefden van het jagen en verzamelen van voedsel in de natuur tot ongeveer 3000 v. Chr. Paragraaf 3 gaat over het leven als nomaden dat jager-verzamelaars leefden. In de leestekst worden de gevolgen van de laatste ijstijd voor de jager-verzamelaars besproken en ook staat er beschreven hoe nomaden aan hun eten moeten komen. Daarnaast wordt de experimentele archeologie besproken.¹²⁹ Er staat dat het zo echt mogelijk naspelen van het leven van jager-verzamelaars helpt bij het ontdekken van de levenswijzen van toen. Paragraaf 5 gaat over de prehistorische landbouwsamenleving, die ingewikkelder in elkaar zat dan de samenlevingen van jager-verzamelaars.¹³⁰ Er wordt verteld dat boeren veel

¹²⁸ Van der Geugten, *Geschiedeniswerkplaats: Informatieboek vwo 1*, 18-24.

¹²⁹ *Ibidem*, 18.

¹³⁰ *Ibidem*, 23.

meer bezittingen hadden dan jager-verzamelaars, omdat boeren niet hoefden te verhuizen. Jager-verzamelaars konden alleen meenemen wat ze konden dragen. Hierdoor konden er tussen boeren grotere verschillen ontstaan qua bezittingen (oogst, vee en voorwerpen) dan tussen jager-verzamelaars.

Op de eerste afbeelding van reënsceerders zijn een oudere man en een oudere vrouw te zien.¹³¹ Allebei knielen ze en zijn ze bezig om een stapeltje brandhout aan te steken. De twee personen hebben wijdzittende, stoffen kleding aan en lijken stenen en houten voorwerpen bij zich te hebben. De foto is een full-shot van de twee personen, maar er is van de omgeving weinig te zien. De ondertekst luidt: 'Experimentele archeologie'.¹³²

Op de tweede afbeelding zijn een meisje en een jongen te zien die op het punt staan in een nagemaakte boomstamkano te stappen.¹³³ Het meisje staat met haar rug naar de camera en loopt naar de kano toe, terwijl de jongen in het water staat en de kano vasthoudt. In de achtergrond is een groepje jongeren te zien die ook in een nagemaakte kano varen. Op deze foto is, in tegenstelling tot de vorige foto, weinig nagemaakte kleding te zien. De foto is een full-shot van de jongen en het meisje en er is redelijk wat van de omgeving te zien. De ondertekst van de foto luidt: 'Scholieren met nagemaakte boomstamkano's (Archeon, Alphen aan de Rijn)'.¹³⁴

Conclusie

In dit hoofdstuk stond de visuele framing van erfgoed in hoofdstukken waarin de vroegste geschiedenis van Nederland wordt behandeld centraal. Zowel afbeeldingen van hunebedden als van reënsceneringen komen relatief vaak in deze hoofdstukken voor. Wat hierbij opvalt is dat hunebedden voornamelijk als een Nederlands fenomeen worden geframed, behalve door *Geschiedenis in onderwerpen* waar ook aandacht is voor megalithische bouwwerken en gevonden kamergraven in andere landen. Met betrekking tot reënsceneringen is er meer aandacht voor experimentele archeologie dan voor het recreatief naspelen van de geschiedenis. Dit kan te maken hebben met het feit dat de prehistorie bijna altijd het eerste hoofdstuk is wat in de brugklas behandeld wordt, waardoor archeologie zelf en het nut van het vak geschiedenis vaak ook in deze hoofdstukken behandeld worden. Daarnaast is het het vermelden waard dat in vrijwel elk hoofdstuk over de prehistorie Egypte een belangrijke rol speelt en dat, over het algemeen, archeologische vondsten het meest verbeeld worden.

¹³¹ *Ibidem*, 18.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ *Ibidem*, 24.

¹³⁴ *Ibidem*.

In het volgende empirische hoofdstuk komt de visuele framing van erfgoed in hoofdstukken over de Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw aan bod. Het is goed mogelijk dat hier grotere verschillen tussen het gebruik en de framing van (Nederlands) erfgoed te zien zijn dan bij hoofdstukken over de prehistorie, omdat de Gouden Eeuw en de manier waarop de Republiek welvarend werd vaak gepaard gaat met discussie. Omdat vandaag de dag in geschiedenismethoden nergens meer sprake is van ontstaansmythen en 'oer-Nederlanders' (die, zoals we hebben gezien, nog wel voorkomen in nieuwsberichten over archeologische vondsten), maar bijvoorbeeld de daden van de Verenigde Oost-Indische Compagnie wel uitgebreid worden behandeld, is hier de spanning waarschijnlijk meer aanwezig. Dit gaan we zien in het volgende hoofdstuk.

De Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw

3.1 Het standbeeld van J.P. Coen

Op 5 juli 2011 berichtte het achtuurjournaal van de NOS dat de gemeente Hoorn van plan was om de tekst op de sokkel van het standbeeld van Jan Pieterszoon Coen (1587-1629) aan te passen, omdat 'het blazoen van Jan Pieterszoon Coen vlekken begint te vertonen'.¹³⁵ Sommige inwoners van Hoorn vonden zelfs dat het beeld helemaal moest worden weggehaald, omdat zij vonden dat Coen zich schuldig heeft gemaakt aan genocide.

Jan Pieterszoon Coen was gouverneur-generaal van de Verenigde Oost-Indische Compagnie vanaf 1617 en volgens zijn biografen was hij berucht om zijn ijzeren discipline en zijn vermogen om keihard in te grijpen.¹³⁶ De lijst van Coens controversiële daden is lang, maar de strafexpeditie op de Banda-eilanden van 1621 wordt het scherpst veroordeeld. Zoals hierboven al beschreven wordt vandaag de dag de term 'genocide' ook niet geschuwd om Coens daden te beschrijven. Echter zijn er ook bewonderaars van Coen. Vooral in de negentiende eeuw nam Coen een ereplaats in tussen de Nederlandse helden.¹³⁷ Velen die in het Oosten op zoek gingen naar geluk zagen Coen als hun grote voorbeeld. In de negentiende eeuw stond hij symbool voor de Hollandse koopmansgeest en dit leidde vervolgens tot de onthulling van diens standbeeld in Hoorn in 1893.

Het standbeeld kan worden gezien als erfgoed dat wordt gebruikt om een bepaald identiteits- en plaatsbesef te creëren op een nationaal en lokaal niveau.¹³⁸ De betekenissen die worden gegeven aan het monument zijn door de tijd heen veranderd en zijn ook anders voor verschillende personen, groepen en instituten. De manier waarop de originele betekenis van het standbeeld wordt bevochten en nieuwe betekenissen aan het standbeeld worden gegeven is een voorbeeld van het betwisten van dissonant erfgoed. De discussies rond dit standbeeld zijn een voorbeeld van de bredere spanningen die er zijn rondom het stuk Nederlandse geschiedenis wat we de Gouden Eeuw noemen. Sommige mensen zijn trots dat Nederland in de zeventiende eeuw een hoofdrol speelde op het mondiale toneel, terwijl anderen juist wijzen op de onmenselijke daden die hiermee gepaard gingen. Dit is de reden dat ik in dit hoofdstuk wil kijken welke rol erfgoed speelt in de visuele framing van de Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw in Nederlandse geschiedensismethoden sinds circa 1980. Mijn deelvraag luidt

¹³⁵ 'Hoorn wil beeld van Jan Pieterszoon Coen bijstellen' <http://nos.nl/video/253756-hoorn-wil-beeld-jan-pieterszoon-coen-bijstellen.html> (6-9-2015) en L. Johnson, 'Renegotiating dissonant heritage: the statue of J.P. Coen', *International journal of heritage studies* 20:6 (2014) 583.

¹³⁶ J. Rijpma, *Jan Pieterszoon Coen op school: Historisch besef en geschiedenisonderwijs in Nederland, 1857-2011* (Amsterdam 2012) 6.

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ Johnson, 'Renegotiating dissonant heritage', 584.

daarom als volgt: welke rol speelt erfgoed in de visuele framing van de Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw in Nederlandse geschiedenismethoden voor middelbare scholieren sinds circa 1980?

Om deze deelvraag te beantwoorden analyseer ik twee voorbeelden van cultureel erfgoed uit de Gouden Eeuw die regelmatig visueel worden ingezet in geschiedenismethoden, namelijk het Stadhuis op de Dam en de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Allereerst geef ik voor beide onderwerpen een korte introductie. Daarna laat ik zien hoe hoofdstukken in geschiedenismethoden die de Nederlandse Republiek en Gouden Eeuw behandelen er in het algemeen uitzien en vervolgens analyseer ik specifiek hoe deze twee vormen van erfgoed visueel geframed worden in vijf verschillende geschiedenismethoden.

3.2 Het stadhuis op de Dam

Het Stadhuis op de Dam werd in 1655 voltooid en ook meteen officieel in gebruik genomen.¹³⁹ Dat was hoognodig, want in 1652 was het oude stadhuis afgebrand. Bovendien was in 1578 al besloten dat dit stadhuis aan vervanging toe was. Jacob van Campen was de architect van het nieuwe classicistische stadhuis dat gebouwd werd op een rechthoekig stuk grond van 280 bij 200 voet (circa 81 bij 56 meter).¹⁴⁰ Dit waren zeer grote afmetingen voor een stadhuis in de zeventiende eeuw. Ook werd het stadhuis zowel van binnen als van buiten rijkelijk versierd. Onder andere Govert Flinck en Ferdinand Bol leverden schilderijen voor het interieur van het stadhuis en in verschillende galerijen werden fresco's gemaakt door Jan de Groot en Jacob Jordaens.¹⁴¹ Voor deze fresco's werd de voorkeur gegeven aan taferelen uit de Bataafse Opstand. Het verhaal van de Bataafse Opstand, waarin Germanen onder leiding van Julius Civilis in opstand kwamen tegen de Romeinen, was in de zestiende en zeventiende eeuw erg populair geworden door de opstand tegen Spanje.

In 1806 werd Lodewijk Napoleon, de broer van de Franse keizer Napoleon, Koning van Holland. Hij nam in 1808 zijn intrek het in het stadhuis en veranderde het in een koninklijk paleis.¹⁴² Lodewijk Napoleon liet zijn nieuwe onderkomen meteen inrichten als een koninklijk paleis. De cellen werden wijnkelders, over het marmer werden tapijten gelegd en in het midden van de voorgevel werd een balkon aangebracht. Na de val van het keizerrijk kreeg koning Willem I het paleis tot zijn beschikking, maar hij gaf het gebouw weer terug aan de

¹³⁹ T. Koot, *Het stadhuis van Jacob van Campen* (Amsterdam 1949) 9 en H. Hoogendoorn, E. Kurpershoek, *Huizen van Nassau: een gids langs de kastelen en paleizen van een vorstengeslacht* (Den Haag 2001) 20.

¹⁴⁰ K. Ottenheim, 'Architectuur', in J. Huisken, K. Ottenheim en G. Schwartz (eds.), *Jacob van Campen: het klassieke ideaal in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1995) 190.

¹⁴¹ Hoogendoorn, *Huizen van Nassau*, 21.

¹⁴² *Ibidem*, 20 en 'Napoleontisch paleis 1808-1813' <http://www.paleisamsterdam.nl/het-paleis/geschiedenis/napoleontisch-paleis> (9-6-2015).

stad.¹⁴³ In de jaren dertig van de twintigste eeuw werd een groep juristen gevraagd om uit te zoeken van wie het gebouw nu eigenlijk was. De uitkomst was dat de stad Amsterdam nog altijd officieel de eigenaar van het paleis was.¹⁴⁴ Er werd een plan gemaakt om het gebouw weer te gaan gebruiken als stadhuis, maar door de economische crisis bleek dit een onuitvoerbaar plan. Daarom nam de Amsterdamse gemeenteraad in 1935 het besluit om het gebouw voor tien miljoen gulden te verkopen aan het Rijk. Het Rijk stelde het paleis permanent beschikbaar aan het Koninklijk Huis, maar het gebouw werd vanaf dat moment vooral gebruikt voor speciale gelegenheden, zoals jubileums, staatsbezoeken, koninklijke huwelijken en troonswisselingen.

3.3 De Verenigde Oost-Indische Compagnie

Mijn tweede onderwerp binnen dit thema is de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Aan het eind van de zestiende en aan het begin van de zeventiende eeuw werden compagnieën opgericht om kooplieden en ondernemers te laten samenwerken en hun risico te spreiden bij het ondernemen van reizen naar Azië.¹⁴⁵ Deze reizen waren mogelijk geworden door de verkenning van zeeroutes door Hollanders aan het einde van de zestiende eeuw. De kans op winst was bij deze reizen weliswaar niet gering, maar het risico was ook heel groot. Daarom werden voor deze reizen compagnieën opgericht. In beginsel was de bedoeling van zo'n compagnie om een kortlopende samenwerking te zijn tussen enkele kooplieden voor het organiseren van één of enkele handelsreizen. Na afloop van de reis of reizen kon de balans van winst of verlies worden opgemaakt en de opbrengst worden verdeeld onder de deelnemers. Op deze manier konden er steeds meer handelsschepen afreizen naar Indië.

De Verenigde Oost-Indische Compagnie is in 1602 ontstaan en in dat jaar werd ook het octrooi van de Compagnie door de Staten-Generaal vastgesteld.¹⁴⁶ Hierdoor kreeg de VOC het alleenrecht op handel vanuit Nederland op Azië, het recht om oorlog te voeren, munten uit te geven en verdragen te sluiten met buitenlandse vorsten. De Staten-Generaal verleende deze rechten alleen aan de VOC, omdat er werd gevreesd voor een verzwakte positie van Nederland, wanneer kooplieden elkaar onderling zouden beconcurreren. Het zou beter zijn als ze allemaal zouden samenwerken en zich zouden richten op gemeenschappelijke vijanden, in de eerste plaats de Spaans-Portugese vijand.

Een compagnie voor één of enkele reizen, waarvan na afloop de buit verdeeld kon

¹⁴³ Koot, *Het stadhuis van Jacob van Campen*, 10.

¹⁴⁴ 'Oranje Paleis 1813-heden' <http://www.paleisamsterdam.nl/het-paleis/geschiedenis/oranje-paleis> (9-6-2015).

¹⁴⁵ A. Wilschut, *Kleine geschiedenis van Nederland: de tijd van regenten en vorsten 1600-1700* (Zwolle 2007) 102.

¹⁴⁶ *Ibidem*, 103.

worden, kon de VOC niet zijn.¹⁴⁷ Deze compagnie zou een langer bestaan krijgen en daarom werd er een nieuwe manier gezocht voor deelneming in de Compagnie. Geld zou voortaan worden gaan ingelegd door het kopen van één of meer aandelen. Elk jaar werd de balans opgemaakt en bekeken hoeveel winst de gehele Compagnie had gemaakt. De aandeelhouders kregen vervolgens een aandeel in de winst naar rato van hun inleg. Dit maakte de VOC ook institutioneel innovatief. De Compagnie was niet alleen een kapitalistische handelsonderneming en de eerste multinational ter wereld, maar door de handel in aandelen ook een speculatievehikel, dankzij de mogelijkheid om via de beurs termijn- en optiecontracten af te sluiten.¹⁴⁸

Batavia was het centrale knooppunt van het wijdvertakte Nederlandse handelsnetwerk in Azië, dat zich uitstrekte van Kaap de Goede Hoop in het westen via India, Ceylon (Sri Lanka) en de Indonesische archipel tot China en Japan in het verre oosten.¹⁴⁹ De Compagnie had op verschillende plaatsen langs belangrijke Aziatische handelsroutes een kleine dertig kantoren gesticht om eenvoudiger producten voor Europa te kunnen verzamelen. Dat gebeurde op een nogal ingenieuze manier. Europese producten waren vaak te duur voor de Aziatische markt of niet gewild. Daarom kocht de Compagnie met het zilver dat zij uit Europa aanvoerde bijvoorbeeld in China ruwe zijde voor de Japanse markt. In Japan verhandelden de kooplieden de zijde tegen goud en koper. Die goederen exporteerde de VOC vervolgens naar India, waar zij het goed en koper verhandelden voor textiel, en deze Indiase stoffen werden ten slotte verhandeld in de Indonesische archipel tegen specerijen voor de Europese markt.¹⁵⁰ De relatief kleine investering aan zilver verveelvoudigde in waarde door eerst zijde, dan goud en koper en vervolgens textiel tegen een lage prijs in de productiegebieden te kopen en deze goederen elders in Azië, waar zij zeer gewild waren, telkens met een grote winst te verkopen.

De VOC stichtte het handelsnetwerk door commerciële contracten, diplomatiek overleg, maar ook door militair geweld. Allereerst verdreven de Nederlanders met harde hand de Portugezen en andere Europese concurrenten uit de Molukken. Later veroverde de VOC op soortgelijke wijze Ceylon. Andere grote militaire acties ondernam de Compagnie op de Zuidwestkust van India en tegen de sultan van Bantam op Java.¹⁵¹ Bij deze militaire acties moeten ook de daden van Jan Pieterszoon Coen worden gerekend op de Banda-eilanden die,

¹⁴⁷ *Ibidem.*

¹⁴⁸ M. van Nieuwkerk, *Hollands gouden glorie: de financiële kracht van Nederland door de eeuwen heen* (Haarlem 2005) 92.

¹⁴⁹ L. Akveld, E.M. Jacobs (eds.), *De kleurrijke wereld van de VOC: nationaal jubileumboek VOC 1602-2002* (Bussum 2002) 18.

¹⁵⁰ *Ibidem.*

¹⁵¹ *Ibidem.*

zoals ik hierboven al schreef, zelfs worden betiteld als genocide.

Aan het einde van de achttiende eeuw moest de VOC, na bijna twee eeuwen, haar activiteiten staken. Dit had onder andere te maken met achttiende-eeuwse bewindhebbers die niet berekend waren op de grote afstand en de langetermijnplanning. Ook maakte de omslachtige manier van besturen in Nederland het onmogelijk voor de onderneming om efficiënt en daadkrachtig te worden geleid.¹⁵² In ieder geval was de zeer smalle financiële basis van de Compagnie een belangrijke factor in haar ondergang. Het oorspronkelijke aandelenkapitaal is namelijk nimmer uitgebreid en in de achttiende eeuw werd de handel voornamelijk gefinancierd met kortlopende leningen die zeer hoog opliepen. Vooral na de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784), die de Nederlandse handel twee volledige jaren stillegde, had de VOC onvoldoende financiële mogelijkheden om te blijven voortbestaan. Eind 1799 werd de VOC opgeheven en nam de Nederlandse staat alle schulden over.

Wat dit onderwerp zo interessant maakt voor mijn onderzoek is het feit dat de VOC een omstreden stuk Nederlandse geschiedenis is. Sommige mensen zien de Compagnie als iets om trots op de zijn, denk aan de geprezen 'VOC-mentaliteit' of het standbeeld van Coen, terwijl anderen de VOC juist associëren met onderdrukking, moordpartijen en kolonialisme. Daarom bekijk ik op welke manieren geschiedensismethoden met dit onderwerp omgaan en of er in de loop van de jaren anders tegen de VOC wordt aangekeken, zowel in tekst als in beeld.

3.4 Thematisch overzicht geschiedensismethoden

Dit thematische overzicht zal over de hoofdstukken gaan die ik voor dit hoofdstuk heb geanalyseerd en waarin de Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw behandeld worden. In deze paragraaf geef ik een overzicht van hoe de hoofdstukken, waarin de afbeeldingen van erfgoed staan die ik analyseer, er in hun totaliteit uit zien. Het gaat om hoofdstukken in de volgende methoden: *Geschiedenis voor de onderbouw leesboek 2 vwo* (2008), *Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld 2a* (1988), *Geschiedenis in Onderwerpen: Aspect van wereldoriëntatie 2 h/v* (1984), *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 h/v* (2008), *Geschiedeniswerkplaats: Informatieboek 2 h/v* (2013), *Bronnen: Geschiedenis voor 1 mhv* (1997), *Columbus: Gs 2 havo/vwo* (2008), *Memo: Geschiedenis voor de basisvorming Handboek 2 havo/vwo* (1998) en *Sprekend Verleden: Geschiedenis onderbouw havo/vwo leerboek 2* (2012).

In alle negen hoofdstukken die ik hier bespreek wordt uitgelegd hoe de Nederlandse

¹⁵² *Ibidem.*

Republiek, maar met name Amsterdam, economisch gezien zo'n snelle groei kon meemaken. In alle hoofdstukken wordt dit gerelateerd aan de moedernegotie, de handel met de landen rond de Oostzee, het feit dat Amsterdam een stapelmarkt werd en het (handels)kapitalisme wat hierdoor ontstond.¹⁵³ Ook zijn zowel de Verenigde Oost-Indische Compagnie als de West-Indische Compagnie in alle hoofdstukken te vinden. Deze negen hoofdstukken lijken daardoor allemaal een gezamenlijke kern te hebben en deze hoofdstukken hebben dan ook meer gemeen dan de hoofdstukken over de prehistorie in het vorige hoofdstuk.

Deze kernpunten zorgen ervoor dat de focus in deze hoofdstukken, logischerwijs, vooral op de Nederlandse geschiedenis liggen. Er wordt soms echter ook gekeken naar hoe het de landen rondom Nederland verging in deze periode. Dan is er bijvoorbeeld aandacht voor de Vrede van Münster, absolute monarchieën, Europese expansie, geloofskwesties en wetenschappelijke vooruitgang ten tijde van de Verlichting.¹⁵⁴ Deze aandacht voor andere Europese staten is vooral te vinden in de nieuwere methode van *Memo* en de methode van *Geschiedeniswerkplaats*. Deze twee hoofdstukken richten zich volgens de titels van de hoofdstukken beiden op het tijdvak van regenten en vorsten. Ik denk dat het behandelen van het tijdvak ervoor zorgt dat er een bredere blik in deze hoofdstukken ontstaat die niet alleen gericht is op de Nederlandse Republiek. Als ik namelijk de oudere methode van *Memo* bekijk uit 1998, dan is er veel minder aandacht voor de absolute monarchen en de Verlichting in Europa en meer aandacht voor de sociale klassen van de Republiek en de immigranten die de Republiek aantrok.¹⁵⁵ In de inleiding beschreef ik hoe Maria Grever en Kees Ribbens vinden dat het kader van de tien tijdvakken, ookal was dit niet de bedoeling, toch een canon geworden is.¹⁵⁶ Wat betreft het thema van de Gouden Eeuw en het tijdvak van regenten en vorsten lijkt dit echter in mindere mate het geval te zijn. In ieder geval richten deze hoofdstukken zich minder op Nederland en meer op (West-) Europa.

Waar in de hoofdstukken over de prehistorie vooral gebruik werd gemaakt van

¹⁵³ L. Salemink, J. Venner (eds.), *Feniks: geschiedenis voor de onderbouw leesboek 2 vwo* (Utrecht/Zutphen 2008) 52-75, ¹⁵³ L.G. Dalhuisen, P.D.M. Latour (eds.), *Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld 2a* (Den Haag 1988) 86-105, J.J.M. Berendsen et al., *Geschiedenis in Onderwerpen: aspect van wereldoriëntatie 2h/v* (Amsterdam 1984) 90-118, Van Boxtel, *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 h/v*, 126-147, T. van der Geugten, D. Verkuil (eds.), *Geschiedeniswerkplaats: informatieboek havo/vwo 2* (Groningen/Houten 2013) 54-77, P. van Dun et al., *Bronnen: Geschiedenis voor 1 mhv* (Houten 1997) 168-183, J. van den Berg (ed.), *Columbus: Gs 2 havo/vwo* (Houten 2008) 86-105, C. van Boxtel, W. Schrover (eds.), *Memo: geschiedenis voor de basisvorming handboek 2 havo/vwo* (Den Bosch 1998) 6-27 en C. Bastiaans et al., *Sprekend verleden: geschiedenis onderbouw havo/vwo leerboek 2* (Zutphen 2012) 94-123.

¹⁵⁴ Van Boxtel, *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 h/v*, 126-147, van Boxtel, *Memo: geschiedenis voor de basisvorming handboek 2 havo/vwo*, 6-27 en Van der Geugten, *Geschiedeniswerkplaats: informatieboek havo/vwo 2*, 54-77.

¹⁵⁵ *Ibidem*.

¹⁵⁶ Grever, 'De historische canon onder de loep', 5.

archeologische voorwerpen om de prehistorie te verbeelden, wordt in de hoofdstukken over de Nederlandse Republiek vooral gebruikgemaakt van kunstvoorwerpen, met name schilderijen. Het behandelen van (Nederlandse) kunst in de leestekst komt in vrijwel elk hoofdstuk voor, bijvoorbeeld in *Feniks*, waar staat uitgelegd dat de economische groei van de Republiek gepaard ging met de aanschaf en vervaardiging van luxeproducten, zoals schilderijen en portretten.¹⁵⁷ Tekeningen, gravures en schilderijen worden veelvuldig gebruikt en verbeeld in deze hoofdstukken en zeker niet alleen in de paragrafen waarin luxeproducten voor de burgers worden beschreven. Dit type erfgoed lijkt het aangewezen middel om een zo goed mogelijk beeld te geven van de Gouden Eeuw.

Dit betekent echter niet dat er geen verschillen zijn op te merken in het gebruikmaken van beelden van deze kunstvoorwerpen. In mijn inleiding heb ik verteld dat ik een interview heb mogen houden met Tom van der Geugten, oud-auteur van onder andere *Geschiedeniswerkplaats*. Het leek mij interessant om niet alleen zelf de verschillen te benoemen tussen de verschillende hoofdstukken, maar dit ook te laten doen door iemand die zich jarenlang met dit werk heeft beziggehouden en bovendien zelf verantwoordelijk was voor de beeldselectie in *Geschiedeniswerkplaats*.

Ik liet Van der Geugten afbeeldingen zien van de verschillende hoofdstukken die ik in dit hoofdstuk behandel. Vooral het hoofdstuk in *Feniks* viel Van der Geugten op. In vergelijking met *Geschiedeniswerkplaats* vond hij het hoofdstuk van *Feniks* er 'triumfantelijk' uitzien en Van der Geugten vond bovendien dat er met een 'wij-toontje' gesproken werd.¹⁵⁸ Het meest treffende voorbeeld hiervan vond hij de twee pagina's waarop het stadhuis op de Dam wordt afgebeeld samen met *De Nachtwacht* en het schilderij *De Zeeslag bij Kijkduin* van Willem van de Velde de Jonge uit 1687.¹⁵⁹ Volgens Van der Geugten moeten de afbeeldingen binnen een hoofdstuk zelf het verhaal kunnen vertellen, dus los van de tekst. Voor hem is het bijvoorbeeld belangrijk dat er ook aandacht is voor de normale man en dat er ook vrouwen worden afgebeeld. Van der Geugten vindt dat 'meerdere partijen' een verhaal aantrekkelijk maken en dan hoeft je niet te beperken tot 'grote mannengeschiedenis'.

Van der Geugten was bij het maken van *Geschiedeniswerkplaats* verantwoordelijk voor het plaatsen van al het beeldmateriaal in de hoofdstukken. Hij zorgde er voor dat de afbeeldingen al een verhaal vertelden voordat de leestekst er omheen kwam te staan.¹⁶⁰ Van der Geugten vertelde namelijk dat eerst het beeldmateriaal werd gezocht en geplaatst en dat

¹⁵⁷ Salemink, *Feniks: geschiedenis voor de onderbouw leesboek 2 vwo*, 52-75.

¹⁵⁸ Interview Tom van der Geugten.

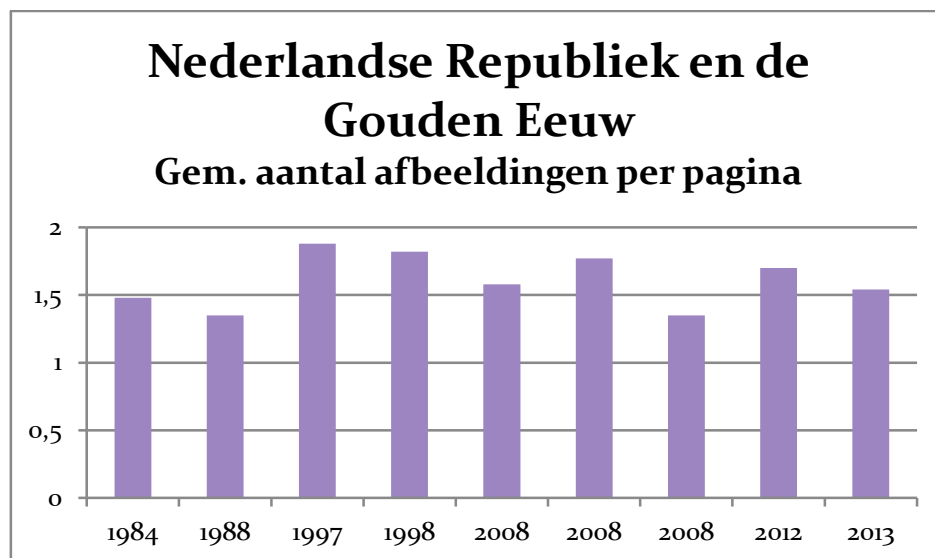
¹⁵⁹ Salemink, *Feniks: geschiedenis voor de onderbouw leesboek 2 vwo*, 66-67.

¹⁶⁰ Interview Tom van der Geugten.

daarna pas de teksten werden geschreven. Ik denk dat dit goed aangeeft hoe belangrijk afbeeldingen tegenwoordig zijn in geschiedenismethoden. In het proefschrift van Martijn Kleppen, *Canonieke icoonfoto's: de rol van (pers)foto's in de Nederlandse geschiedschrijving*, geeft Van der Geugten in een interview met Kleppen ook aan dat een beeldredacteur vaak tegen zijn auteurs zegt: 'Als een schoolboek open valt, dan moet het er altijd aantrekkelijk uitzien.'¹⁶¹ Dit wordt de 'flip-value' (doorblader-waarde) genoemd. Volgens Kleppen blijkt uit Amerikaanse onderzoeken dat deze flip-value één van de belangrijkste factoren is wanneer er een keuze moet worden gemaakt door leraren met betrekking tot het inkopen van bepaalde schoolboeken. Volgens Kleppen hebben potentiële kopers niet voldoende tijd om een boek te lezen en neigen deze er daardoor toe om het boek door te bladeren, waarbij vooral afbeeldingen opvallen, die daarom voor de kopers herkenbaar moeten zijn.

Ook voor de geschiedenismethoden in dit hoofdstuk heb ik bekeken hoeveel afbeeldingen er in totaal in de hoofdstukken zijn geplaatst en of hier door de jaren een toe- of afname te zien is. In tegenstelling tot de hoofdstukken over de prehistorie, lijkt hier geen sprake te zijn van een lichte stijging van het gemiddeld aantal afbeeldingen per pagina.

Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw					
Methoden	Jaartal	Pagina's	Afbeeldingen	Kaarten en/of tabellen	Gem. aantal afbeeldingen per pagina
<i>Geschiedenis in Onderwerpen: Aspect van wereldoriëntatie 2 h/v</i>	1984	29	34	7	1,48
<i>Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld 2a</i>	1988	20	27	3	1,35
<i>Bronnen: Geschiedenis voor 1 mhv</i>	1997	16	30	10	1,88
<i>Memo: Geschiedenis voor de basisvorming landboek 2 havo/vwo</i>	1998	22	40	7	1,82
<i>Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw leesboek 2 vwo</i>	2008	24	38	8	1,58
<i>Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 h/v</i>	2008	22	39	8	1,77
<i>Columbus: Gs 2 havo/vwo</i>	2008	20	27	4	1,35
<i>Sprekend Verleden: Geschiedenis onderbouw havo/vwo leerboek 2</i>	2012	30	51	7	1,7
<i>Geschiedeniswerkplaats: Informatieboek 2 h/v</i>	2013	24	37	3	1,54

¹⁶¹ M. Kleppen, *Canonieke icoonfoto's: de rol van (pers)foto's in de Nederlandse geschiedschrijving* (Delft 2013) 67.

Tot slot wil ik bespreken hoe het concept 'plaatsen van herinnering' past binnen het thema van de Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw. Het stadhuis op de Dam past, net zoals de Nederlandse hunebedden, goed bij de beschrijving die Nora geeft van plaatsen van herinnering als een fysieke plaats waar zich een immateriële geschiedenis aan heeft vastgehecht.¹⁶² Het Paleis op de Dam staat tegenwoordig nog steeds symbool voor de macht van Amsterdam en de Republiek in de zeventiende eeuw. Daarnaast worden het paleis op de Dam zelf gebruikt tijdens verschillende rituelen en herdenkingen, zoals koninklijke huwelijken, troonswisselingen, bevrijdingsfeesten en de dodenherdenking.

De Verenigde Oost-Indische Compagnie heeft met een exacte kopie van het VOC-schip *Amsterdam*, gelegen naast het Scheepvaartmuseum, tegenwoordig nog een fysieke aanwezigheid in Amsterdam. De VOC wordt echter veel belangrijker gevonden als vernieuwend concept of waar het voor staat. De VOC is niet alleen 's werelds eerste *multinational*, maar de VOC staat ook voor de glorie van de Gouden Eeuw. De VOC is daarom lang iets geweest om als Nederlander trots op te zijn, getuige ook een uitspraak uit 2006 van toenmalig minister-president Balkenende tijdens een debat in de Tweede Kamer, waarbij Balkenende pleitte voor een 'voc-mentaliteit'.¹⁶³ Tegen de VOC wordt echter ook negatief aangekeken. De VOC maakte veelal gebruik van militair geweld met goedkeuring van de Staten-Generaal. Bovendien is er de laatste jaren steeds meer aandacht gekomen voor de VOC als slavenhandelaar, terwijl vrijwel altijd alleen de West-Indische Compagnie daar schuldig aan leek te zijn.¹⁶⁴

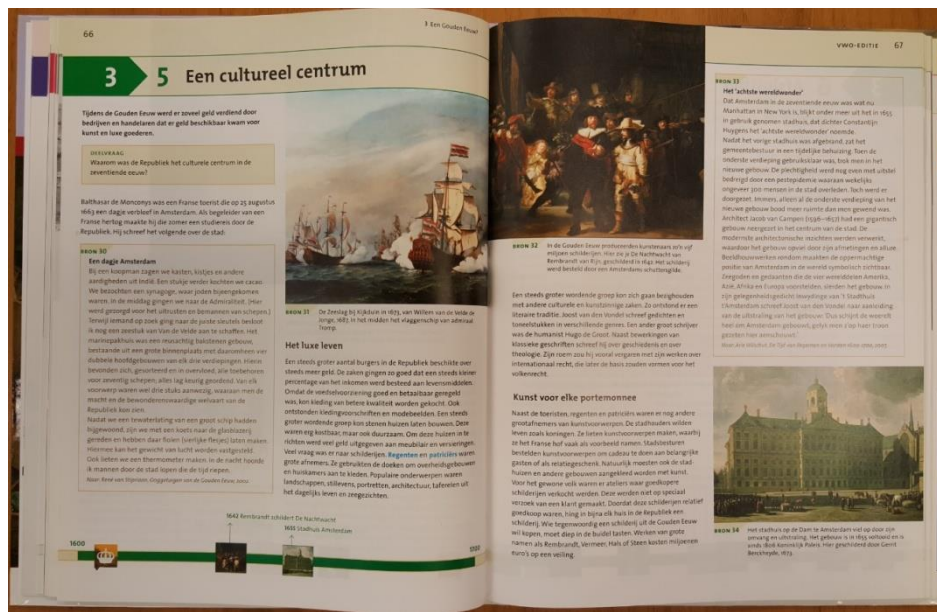
Met betrekking tot de VOC als plaats van herinnering denk ik dat het vooral belangrijk is dat de VOC een nationaal symbool is geworden en dat het hoort bij collectieve herinneringen, zowel binnen als buiten Nederland en zowel positief als negatief. In de volgende twee paragrafen bekijk ik in de geschiedenismethoden hoe zowel het stadhuis op de Dam als de VOC visueel geframed worden in hoofdstukken die gaan over de Gouden Eeuw en de Nederlandse Republiek.

¹⁶² Arnout, 'Lieux de mémoire', 539.

¹⁶³ Fragment Youtube Balkenende voc-mentaliteit: <https://www.youtube.com/watch?v=mBN8xJby2b8> (14-7-2015).

¹⁶⁴ "Waarom wordt slechts de helft van ons slavernijverleden herdacht?" <http://www.volkskrant.nl/wetenschap/-/waarom-wordt-slechts-de-helft-van-ons-slavernijverleden-herdacht~a3468175/> (14-7-2015).

3.5.1 Analyse stadhuis op de Dam

Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw leesboek 2 vwo (2008)

In *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw leesboek 2 vwo* is het stadhuis op de Dam afgebeeld in paragraaf vijf van hoofdstuk drie, genaamd *Een Gouden Eeuw?*.¹⁶⁵ Het stadhuis is hier afgebeeld door middel van een schilderij van Gerrit Adriaenszoon Berckheyde uit 1673. Op het schilderij staat het stadhuis prominent afgebeeld en aan de rechterzijde is een deel van de Nieuwe Kerk te zien. Ook de Dam zelf is zichtbaar met daarop een flink aantal personen en paarden. Het lijken vooral handelaren en werklui te zijn. Het bijschrift luidt: ‘Het Stadhuis op de Dam te Amsterdam viel op door zijn omvang en uitstraling. Het gebouw is in 1655 voltooid en is sinds 1806 Koninklijk Paleis. Hier geschilderd door Gerrit Berckheyde, 1673’.¹⁶⁶

Dit schilderij is geplaatst in de paragraaf genaamd ‘Een cultureel centrum’. Onder deze titel staat: ‘Tijdens de Gouden Eeuw werd er zoveel geld verdiend door bedrijven en handelaren dat er geld beschikbaar kwam voor kunst en luxe goederen’. De deelvraag van deze paragraaf luidt: ‘Waarom was de Republiek het culturele centrum in de zeventiende eeuw?’. Boven het schilderij is een brontekst geplaatst van Arie Wilschut, waarin hij stelt dat Amsterdam in de zeventiende eeuw was wat nu Manhattan is en dat dat onder meer blijkt uit het in 1655 in gebruik genomen stadhuis, dat Constantijn Huygens destijds het ‘achtste wereldwonder’ noemde. De afbeelding van het stadhuis wordt dus in zekere zin versterkt door de omringende tekst. Hiermee bedoel ik dat er in de tekst dus verwezen wordt naar stadhuis

¹⁶⁵ Saleminck, *Feniks: geschiedenis voor de onderbouw leesboek 2 vwo*, 66-67.

¹⁶⁶ *Ibidem*.

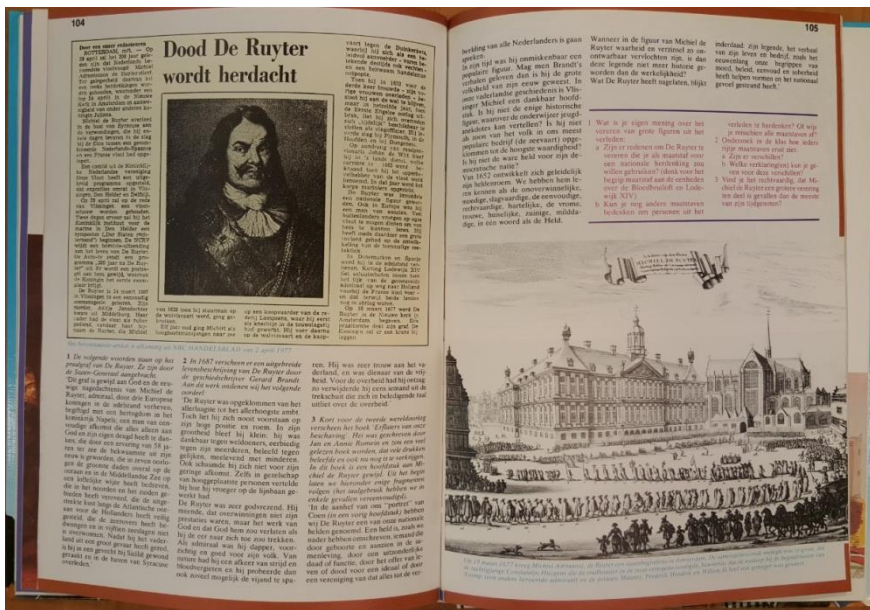
en dat de afbeelding niet op zichzelf staat en ook niet slechts dient ter illustratie. Bovendien wordt er op een positieve manier naar verwezen, namelijk met de mededeling dat het gebouw door niemand minder dan Huygens een wereldwonder werd genoemd.

De afbeelding is een full shot, want het object is volledig zichtbaar en toont daarnaast nog personen op de voorgrond en een klein deel van de Nieuwe Kerk.¹⁶⁷ Het stadhuis oogt hierdoor groots, vooral omdat het oogpunt van de kijker op het niveau van de Dam is en de personen op de voorgrond klein zijn. De schilder heeft het schilderij zeker zo realistisch mogelijk doen lijken. Het schilderij is in kleur en bestaat voornamelijk uit bruintinten en grijs tinten. Daarnaast heeft het schilderij ook veel detail en diepte. Dit zorgt ervoor dat het stadhuis op het schilderij groter lijkt dan het is.

Het stadhuis op de Dam staat symbool voor de machtige positie van Amsterdam en de Republiek in de Gouden Eeuw. Dat maakt de brontekst boven het schilderij van Wilschut ook duidelijk. Het stadhuis is een figuratief symbool: het is een monument met symbolische waarde. Het bouwen van een stadhuis van dit formaat was nog niet vertoond in de zeventiende eeuw en dit schilderij brengt de grootsheid ervan duidelijk naar voren. De ideeën die domineren zijn vooral die van macht door handel. Op de voorgrond van het schilderij staan goedgeklede burgers en handelaren met hun goederen en paarden. Het is alsof Berckheyde hiermee wil zeggen: 'handel drijven leverde Amsterdam een stadhuis van dit formaat op'. Op de website van het Rijksmuseum, het museum waar dit werk momenteel hangt, staat dat het stadhuis op de Dam nog altijd geldt als het belangrijkste historische en culturele monument uit de Gouden Eeuw.¹⁶⁸ Het gebouw symboliseert de enorme groei en ontwikkeling van Amsterdam en Berckheyde heeft het stadhuis in al zijn glorie geportretteerd. Ook geeft hij een indruk van de bedrijvigheid op het centrale plein van de stad. Daarnaast is schuin boven dit schilderij ook De Nachtwacht geplaatst, samen met De Slag bij Kijkduin van Van de Velde. Tom van der Geugten had het vooral over deze twee pagina's toen hij zei dat hij *Feniks* er 'trionfantelijk' uit vond zien.

¹⁶⁷ *Ibidem*.

¹⁶⁸ 'Het stadhuis op de Dam in Amsterdam, Gerrit Adriaensz. Berckheyde, 1672' <https://www.rijksmuseum.nl/nl/ontdek-de-collectie/overzicht/gerrit-adriaensz-berckheyde/objecten#/SK-A-34,1> (5-4-2015).

Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld 2a (1988)

In de volgende methode, *Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld 2a*, komt het stadhuis op de Dam voor in de paragraaf *Beroemdheden herdenken of niet...?* in het hoofdstuk over de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in de zeventiende en achttiende eeuw.¹⁶⁹ Het stadhuis op de Dam staat hier afgebeeld op een gravure van de staatsbegrafenis van Michiel de Ruyter. Te zien zijn de Dam, het stadhuis, de Nieuwe Kerk en nog enkele andere gebouwen en huizen. Op de Dam zijn veel mensen afgebeeld die zijn afgekomen op de begrafenis. Het bijschrift luidt: 'Op 18 maart 1677 kreeg Michiel Adriaansz. De Ruyter een staatsbegrafenis in Amsterdam. De samengestroomde menigte was zo groot, dat de tachtigjarige Constantijn Huygens die de stadhouder in de stoet vertegenwoordigde, beweerde, dat de toeloop bij de begrafenis van Tromp (een andere beroemde Admiraal) en de prinsen Maurits, Frederik Hendrik en Willem II heel wat geringer was geweest'.¹⁷⁰

De paragraaf gaat over de vraag waarom we mensen uit het verleden eren en waarom we sommigen meer vereren dan anderen. In de tekst staat het niet expliciet genoemd, maar het gaat hier puur over erfgoed. In andere methoden ben ik zo'n paragraaf niet tegengekomen. De tekst maakt duidelijk dat het Stadhuis op de Dam niet centraal staat op de afbeelding, maar de begrafenis van De Ruyter.¹⁷¹ Boven de leestekst is een krantenartikel geplaatst uit het NRC Handelsblad van 2 april 1977, bijna 300 jaar na de sterfdag van De Ruyter.¹⁷² Het artikel gaat over een aantal herdenkingen dat gehouden zal worden en twee tv-uitzendingen die gewijd

¹⁶⁹ Dalhuisen, *Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld 2a*, 104-105.

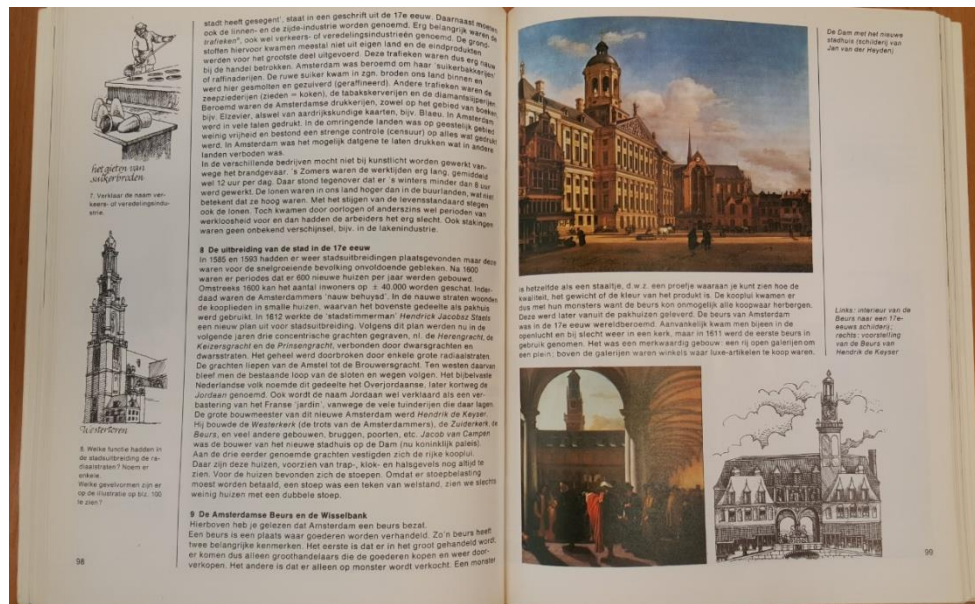
¹⁷⁰ *Ibidem*.

¹⁷¹ *Ibidem*, 102-105.

¹⁷² *Ibidem*, 104.

zullen worden aan De Ruyter. Vervolgens wordt het leven van De Ruyter geschetst en wordt er verteld dat hij in zijn tijd veel aanzien genoot in Europa. Het is nogmaals interessant dat *Sprekend Verleden* aandacht heeft voor herdenkingen en hoe we 'onze helden' herinneren, want dit komt niet vaak voor.

De gravure is een full shot van de Dam, inclusief het stadhuis en de Nieuwe Kerk. Dit overzicht geeft een goede indruk van de grote menigte die afkwam op de staatsbegrafenis van De Ruyter. De maker heeft gezorgd voor veel detail en diepte in zijn gravure, wat ervoor zorgt dat de begrafenis en de menigte die op de begrafenis afkwam nog groter lijkt. Deze gravure wordt gebruikt om te laten zien hoe de Republiek omging met een pas overleden held en tevens symbool van de Republiek. Het gaat hier dus om een figuratief symbool. Dat deze begrafenis plaatsvond in de Nieuwe Kerk en op de Dam laat zien hoe belangrijk De Ruyter was. Dat wordt door deze afbeelding ook versterkt.

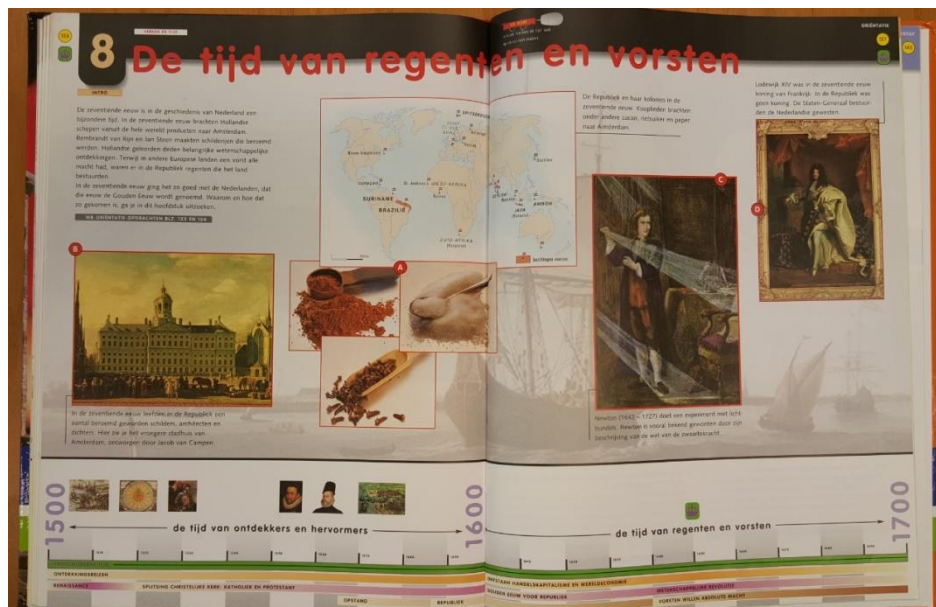
Geschiedenis in Onderwerpen: Aspect van wereldoriëntatie 2 h/v (1984)

In *Geschiedenis in Onderwerpen: Aspect van wereldoriëntatie 2 h/v* wordt het stadhuis op de Dam afgebeeld in hoofdstuk vier *Vrijheid van de burger*, in de paragraaf *Amsterdam, centrum van wereldhandel*.¹⁷³ Het gaat hier om een schilderij van Jan van der Heyden en het toont schuin de voorkant van het stadhuis en een vooraanzicht van de Nieuwe Kerk. Ook zijn er enkele personen op de Dam te zien. Aan het licht te zien is het avond of ochtend. De lage zon verlicht het stadhuis frontaal en zodoende ligt de focus ook op het stadhuis. Het bijschrift van de afbeelding luidt: 'De Dam met het nieuwe stadhuis (schilderij van Jan van der Heyden)'.

¹⁷³ Berendsen, *Geschiedenis in Onderwerpen: aspect van wereldoriëntatie 2h/v*, 98-99.

Dit schilderij wordt door de omringende tekst in een context geplaatst van stedelijke uitbreiding.¹⁷⁴ In de tekst staat dat er na het jaar 1600 elk jaar ongeveer 600 huizen werden gebouwd en dat het inwoneraantal rond 1600 kan worden geschat op 40.000. De enige zin die verder wordt gewijd aan het stadhuis is: ‘Jacob van Campen was de bouwer van het nieuwe stadhuis op de Dam (nu koninklijk paleis)’. Je kunt hier dus zeggen dat de omringende tekst de afbeelding niet echt versterkt. Er wordt niet veel aandacht geschonken aan het stadhuis zelf, maar vooral aan de context waarin het stadhuis gebouwd werd. Dit in tegenstelling tot wat we hierboven hebben gezien bij *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw leesboek 2 vwo*, waar er in de tekst juist aandacht is voor het stadhuis en zelfs Constantijn Huygens geciteerd wordt die het gebouw een wereldwonder noemde. Dit maakt duidelijk dat tekst ook zeker van belang is bij *framing*, want in allebei de methoden wordt het stadhuis door middel van een schilderij afgebeeld, maar in *Feniks* is het gebouw prominenter aanwezig dankzij de tekstuele verwijzingen.

Het stadhuis is niet volledig afgebeeld, maar het schilderij biedt daarentegen wel een overzicht van de Dam. Het schilderij is zeer realistisch geschilderd en er is gebruikgemaakt van warme kleuren en een lage lichtinval. Hiermee vestigt de schilder toch de aandacht op het stadhuis. Zoals eerder aangegeven symboliseert het stadhuis de enorme groei en ontwikkeling van Amsterdam.

Memo: *Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 h/v* (2008)

¹⁷⁴ *Ibidem*.

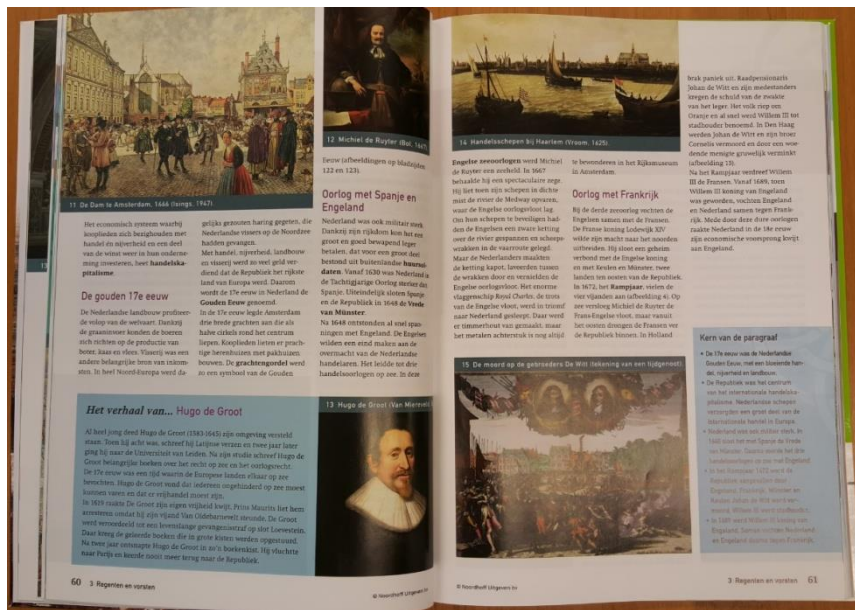
In *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 h/v* komt ook een afbeelding voor van het stadhuis op de Dam. Het is de eerste afbeelding van het hoofdstuk *De tijd van regenten en vorsten*, dat over het ontstaan van de Gouden Eeuw gaat.¹⁷⁵ Het schilderij staat afgebeeld naast afbeeldingen van goederen die kooplieden mee naar Amsterdam namen en schilderijen van Newton en Lodewijk XIV, wat doet vermoeden dat het hoofdstuk niet alleen op de Nederlandse Republiek is gericht. Op het schilderij zijn het stadhuis, een gedeelte van de nieuwe kerk en een stel mensen op de Dam te zien. Het onderschrift luidt: 'In de zeventiende eeuw leefden in de Republiek een aantal beroemd geworden schilders, architecten en dichters. Hier zie je het vroegere stadhuis van Amsterdam, ontworpen door Jacob van Campen'. Deze afbeelding is in de inleiding geplaatst, voordat de eerste paragraaf begint. In de inleiding staat dat de zeventiende eeuw een bijzondere periode is in de geschiedenis van Nederland.¹⁷⁶ Hollandse schepen brachten vanuit de hele wereld producten naar Amsterdam. Rembrandt van Rijn en Jan Steen maakten schilderijen die beroemd werden en Hollandse geleerden deden belangrijke wetenschappelijke ontdekkingen, aldus de tekst. Terwijl in andere Europese landen een vorst alle macht had, waren er in de Republiek regenten die het land bestuurden.¹⁷⁷

De afbeelding is een full shot en biedt overzicht van de dam. Het stadhuis op de Dam staat er in zijn totaliteit op en ook een gedeelte van de Nieuwe Kerk is te zien. Het schilderij lijkt hiermee op het schilderij van Gerrit Berckheyde, maar de schilderijen zijn niet identiek. Helaas staat er onder het schilderij geen schilder of jaartal vermeld. Het gaat hier wederom om een figuratief symbool, omdat het stadhuis op de Dam het belangrijkste monument is dat is overgebleven uit de Nederlandse zeventiende eeuw. Afbeeldingen van het stadhuis met op de voorgrond de Dam waarop handelaren te zien zijn, dragen altijd iets uit van de handelsgeest van de Republiek en daarmee ook eigenlijk het handelskapitalisme.

¹⁷⁵ Van Boxtel, *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 h/v*, 126.

¹⁷⁶ *Ibidem*.

¹⁷⁷ *Ibidem*.

Geschiedeniswerkplaats: Infomatieboek 2 h/v (2013)

In *Geschiedeniswerkplaats: Infomatieboek 2 h/v* komt het stadhuis op de Dam voor op een tekening van Johan Isings uit 1947.¹⁷⁸ Op deze tekening zie je een gemengd publiek dat aanwezig is op de Dam. Op de tekening staan twee regenten centraal die in het zwart zijn gekleed. Aan de linkerkant valt het stadhuis op de dam bijna buiten beeld en de Nieuwe Kerk is eigenlijk beter in beeld gebracht. Te zien zijn mensen met een Aziatisch uiterlijk en mensen met een Midden-Oosters uiterlijk. Centraal staat het publiek op de dam, maar vooral de twee regenten, waarvoor zelfs door iemand de hoed wordt afgenomen en een lichte buiging wordt gemaakt. De afbeelding is een schoolplaat van Isings uit 1947 en het onderschrift luidt: 'De Dam te Amsterdam, 1666 (Isings, 1947)'.¹⁷⁹ De afbeelding is de grootste afbeelding van de twee pagina's en wordt vergezeld door alleen 'Nederlandse' beelden, namelijk De Ruyter, Hugo de Groot, Haarlem en de moord op de gebroeders De Witt. Hierboven, in *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 h/v*, stond het stadhuis naast afgebeeld naast Newton en Lodewijk XIV wat zorgt voor een gemengder beeld.

Deze tekening komt voor in paragraaf twee, *Nederland en Europa*, van hoofdstuk drie, *Regenten en vorsten*. In deze paragraaf ligt de nadruk op het opbloeien van de Nederlandse handel en nijverheid, wat resulteerde in de Gouden Eeuw en de oorlogen met Spanje, Frankrijk en Engeland.¹⁸⁰ De afbeelding is een medium shot van het publiek op de Dam en biedt ook een redelijk overzicht van de omringende gebouwen.¹⁸¹ Er zijn een aantal gezichten

¹⁷⁸ Van der Geugten, *Geschiedeniswerkplaats: informatieboek havo/vwo 2*, 60.

¹⁷⁹ *Ibidem*.

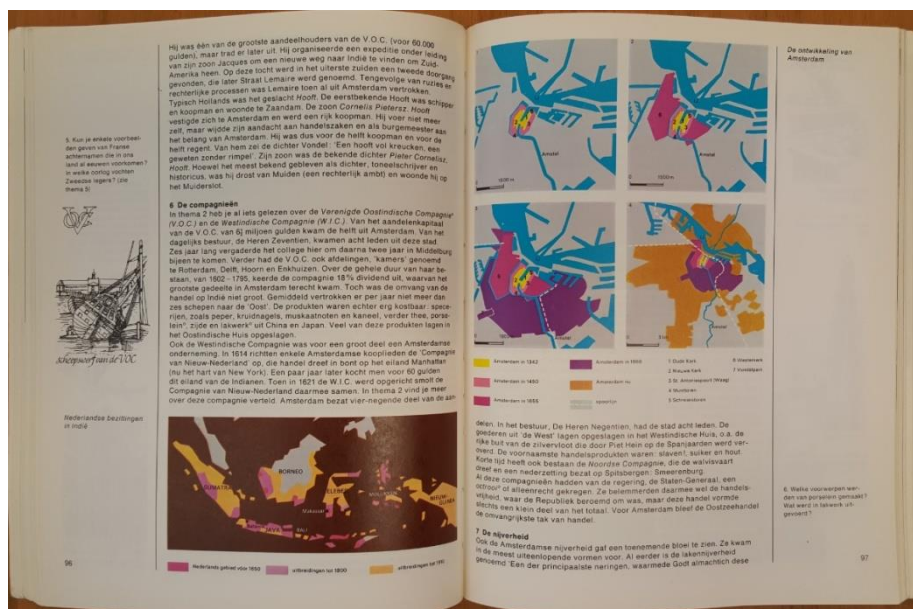
¹⁸⁰ *Ibidem*, 54-69.

¹⁸¹ *Ibidem*, 60.

gedetailleerd genoeg getekend om de gezichtsuitdrukkingen te kunnen zien. De tekening oogt daardoor zeer realistisch. De tekening is ook in kleur getekend en heeft ook diepte. Op de voorgrond kijkt een vrouw recht in het oogpunt van de kijker, terwijl de gebouwen aan de rand van de Dam ver weg lijken.

Centraal op deze tekening staan de regenten en het publiek op de dam. De regenten staan uiteraard symbool voor de manier waarop de Republiek werd geregeerd in tegenstelling tot andere Europese landen, namelijk op een niet-absolutistische manier. De regenten vormen op deze tekening een figuratief symbool. Dit komt vooral naar voren door de man die zijn hoed afneemt en een lichte buiging maakt voor de twee regenten, want dit laat zien dat regenten veel aanzien hadden.

3.5.2 Analyse Verenigde Oost-Indische Compagnie

Geschiedenis in Onderwerpen: Aspect van wereldoriëntatie 2 h/v (1984)

In *Geschiedenis in Onderwerpen: Aspect van Wereldoriëntatie 2h/v* komen twee kleine tekeningen voor waarop de Verenigde Oost-Indische Compagnie worden verbeeld. Deze twee tekeningen staan in hoofdstuk vier *Vrijheid van de burger*, paragraaf A *Amsterdam, centrum van wereldhandel*.¹⁸² Het gaat om een tekening van het bekende VOC-logo (de grote 'v' gestoken door de 'o' en de 'c') en een tekening van de scheepswerf van de VOC waarop een schip te zien is dat half op zijn kant ligt in een scheepswerf en door twee personen wordt onderhouden of waaraan de laatste hand wordt gelegd, met op de achtergrond een gebouw van

¹⁸² Berendsen, *Geschiedenis in Onderwerpen: Aspect van wereldoriëntatie 2h/v*, 96.

de VOC.¹⁸³ Onder het getekende VOC-logo staat geen begeleidende tekst. Onder de tekening van het schip in de scheepswerf staat: 'Scheepswerf van de VOC'.

Het hoofdstuk waar deze twee tekeningen in zijn geplaatst gaat uiteraard over de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en de Gouden Eeuw, maar deel B, de tweede paragraaf van dit hoofdstuk, gaat over de Nederlandse gewesten in de zestiende eeuw en de Tachtigjarige oorlog. In deel A, naast de twee tekeningen, staat beschreven hoe de VOC was opgericht en waar het bedrijf uit bestond.¹⁸⁴

De tekening van de scheepswerf toont een close-up van, vermoedelijk, een VOC-schip.¹⁸⁵ Deze afbeelding maakt duidelijk dat schepen worden gebouwd en onderhouden in scheepswerven, maar geeft geen goed beeld van hoe een scheepswerf van de VOC er moet hebben uitgezien. De tekening is een relatief eenvoudige zwart-wittekening en is vrij onrealistisch getekend. De tekening heeft weinig detail en uiteraard geen kleur. Wel is er gebruik gemaakt van diepte door de maker, omdat het duidelijk is dat het VOC-gebouw op de achtergrond een stuk verder weg staat.¹⁸⁶ Het getekende VOC-logo is klein en is tevens een zwart-wittekening. De plaatsing van deze twee kleine tekeningen laat zien dat deze puur ter illustratie zijn geplaatst, ookal wordt de VOC vaak genoemd in de tekst.

De VOC staat, net als het stadhuis op de Dam, symbool voor de rijkdom van de Republiek in de Gouden Eeuw. Bovendien symboliseert de VOC ook de macht van de Republiek op zee.

¹⁸³ *Ibidem.*

¹⁸⁴ *Ibidem.*

¹⁸⁵ *Ibidem.*

¹⁸⁶ *Ibidem.*

Bronnen: Geschiedenis voor 1 mhv (1997)

In *Bronnen: Geschiedenis voor 1 mhv* is het beroemde schilderij van Albert Cuyp, *Koopman van de VOC in Oost-Indië* de afbeeldingen die in hoofdstuk tien, *Handel in de Gouden Eeuw*, verwijst naar de Verenigde Oost-Indische Compagnie.¹⁸⁷ Daarnaast is viermaal het logo van de VOC afgebeeld in dit hoofdstuk, maar dan vooral als een soort watermerk. Tweemaal is het logo afgebeeld achter de tekst en tweemaal op een leeg stuk van een bladzijde.

Deze afbeeldingen staat in de vierde paragraaf van het hoofdstuk, genaamd *Het Hollandse volk*. Deze titel hangt waarschijnlijk samen met een brontekst van Sir William Temple dat direct onder de titel geplaatst is. Hier deelt Temple het 'Hollandse volk' in in klassen: de landlieden, varenslieden, kooplieden, renteniers, edellieden en officieren van het leger.¹⁸⁸ Het hoofdstuk gaat over het uitgroeien van de Republiek tot belangrijkste handelsland ter wereld, terwijl de Republiek net de Tachtigjarige Oorlog achter de rug had. Specifiek wordt er in paragraaf vier uitgelegd wie regenten, kooplieden, ambachtslieden en matrozen waren.¹⁸⁹ Ook wordt de rol van de vrouw in het gezinsleven kort besproken.

Het schilderij van Albert Cuyp is een portret van een opperkoopman van de VOC, vermoedelijk Jacob Mathieusen en zijn vrouw.¹⁹⁰ Naast Mathieusen en zijn vrouw, die elkaars hand vasthouden, staat een Indonesische jongen die een parasol boven het paar houdt. Op de achtergrond is de retourvloot op de rede van Batavia te zien. Mathieusen heeft een

¹⁸⁷ Van Dun, *Bronnen: Geschiedenis voor 1 mhv*, 177-178.

¹⁸⁸ *Ibidem*, 168.

¹⁸⁹ *ibidem*, 177.

¹⁹⁰ 'Een opperkoopman van de VOC, vermoedelijk Jacob Mathieusen en zijn vrouw; op de achtergrond de retourvloot op de rede van Batavia, ca. 1640-1660' <https://www.rijksmuseum.nl/nl/ontdek-de-collectie/overzicht/aelbert-cuyp/objecten#/SK-A-2350,3> (6-4-2015).

(wandel)stok vast en wijst naar de vloot, die rechts op het doek te zien is. Het schilderij hangt op dit moment in het Rijksmuseum. De beschrijving van de afbeelding in het boek luidt: 'Albert Cuyp; *Koopman van de VOC in Oost-Indië*; ca. 1650'. Dit schilderij wordt hier gebruikt om te laten zien wat het 'Hollandse volk' zoal bezighield, zoals handel drijven in Azië. Hiermee wordt natuurlijk geen realistisch beeld neergezet. Schilderijen worden vaak gebruikt om de Gouden Eeuw te verbeelden, maar als het gaat om de bevolking van de Republiek lijkt het alleen mogelijk om de 'rijke één procent' af te beelden, omdat deze mensen genoeg geld hadden om portretten te laten maken.

Het schilderij is realistisch geschilderd en dit is goed te zien aan de natuurlijke kleuren die Cuyp heeft gebruikt en de details die hij heeft aangebracht, bijvoorbeeld op de kleding van het paar en op de kleding van de Indonesische jongen. Het gebruik van diepte door Cuyp is zeer duidelijk met de retourvloot die rechts op het doek op de achtergrond is te zien. Hiermee komt het beeld van een rijke koopman sterk over, maar je kunt je afvragen of dit beeld recht doet aan een paragraaf die meerdere lagen van de bevolking behandelt.

Dit schilderij laat zien hoe een koopman van de VOC eruit zag, of in ieder geval hoe zij zichzelf wilde laten afbeelden. De schepen van de VOC symboliseren de macht en rijkdom van de Republiek. Omdat de koopman echter naar de vloot wijst met zijn stok en een Indonesische jongen een parasol voor hem en zijn vrouw omhoog houdt, kan het ook slechts zijn eigen welvaart representeren. Op de pagina links van deze afbeelding is een bovenaanzicht van Amsterdam groot afgebeeld, wat zorgt voor een 'Nederlandse' focus. Dit zagen we hierboven ook bij *Geschiedeniswerkplaats* en *Feniks* en juist minder bij *Memo*.

Columbus: *Gs 2 havo/vwo* (2008)

In *Columbus: Gs 2 havo/vwo* komt een schilderij voor van de scheepswerf en de pakhuizen van de VOC in Amsterdam in de zeventiende eeuw.¹⁹¹ De afbeelding is geplaatst in paragraaf drie, *Varen en vechten*, in het hoofdstuk genaamd *Over schepen, slaven en schilderijen*.

De auteurs leiden het hoofdstuk als volgt in: 'Als je aan de Gouden Eeuw denkt, denk je aan de VOC, de Opstand of de *Nachtwacht* van Rembrandt. Al die dingen klinken bekend, of zijn zelfs wereldberoemd. Maar achter de gouden glans van de 17e eeuw, toen Nederland een wereldmacht was, zit vooral hard werken. Zonder al die franje. Niet alleen de luxe producten van de VOC of fraaie schilderijen, maar ook massa's graan en hout waren belangrijk'.¹⁹² Deze inleiding geeft eigenlijk al aan dat het hoofdstuk alleen over de Republiek zal gaan.

Paragraaf drie is gewijd aan de ontdekkingsreizen en de handel van de Republiek. Er wordt verteld hoe de Republiek concurreerde met andere Europese mogendheden en waarom de Verenigde Oost-Indische Compagnie en de West-Indische Compagnie werden opgericht en wat hun functies waren.¹⁹³ Het schilderij van de werf en pakhuizen van de VOC in Amsterdam past daarom goed bij deze paragraaf. Het onderschrift bij het schilderij luidt: 'De werf en pakhuizen van de VOC te Amsterdam in het midden van de 17e eeuw'. Het schilderij wordt door nog twee andere afbeeldingen vergezeld: een afbeelding van het *Behouden Huys* van Willem Barentsz op Nova Zembla en een moderne kaart met daarop de handelsactiviteiten van de VOC.¹⁹⁴ Op de kaart en in de legende zijn waren te vinden als hout,

¹⁹¹ Van den Berg, *Columbus: Gs 2 havo/vwo*, 92-93.

¹⁹² *Ibidem*, 86.

¹⁹³ *Ibidem*, 92-93.

¹⁹⁴ *Ibidem*.

goud, zijde, thee en specerijen.

Op het schilderij is het Oost-Indisch magazijn van de VOC afgebeeld, met daarvoor de verschillende pakhuizen en de scheepswerf. Het schilderij biedt dan ook een goed overzicht van de werf. Het schilderij is in kleur en er is ook gebruik gemaakt van diepte. Op de voorgrond is de werf te zien, in het midden van het doek zijn de pakhuizen geschilderd en daarboven is het magazijn afgebeeld.¹⁹⁵ Op de twee pagina's zijn alleen afbeeldingen te zien die te maken hebben met de reizen en de handelsroutes naar het Oosten vanuit de Republiek. Ook in dit hoofdstuk is er geen ruimte voor een bredere blik op de zeventiende eeuw, wat we wel zagen bij *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 h/v*.

De VOC staat, net als het stadhuis op de Dam, symbool voor de rijkdom van de Republiek in de Gouden Eeuw. Bovendien symboliseert de VOC ook de macht van de Republiek op zee en op overzeese gebieden.

Memo: Geschiedenis voor de basisvorming Handboek 2 havo/vwo (1998)

In *Memo: Geschiedenis voor de basisvorming Handboek 2 havo/vwo* wordt een gravure afgebeeld van de zes 'kamers' van de Verenigde Oost-Indische Compagnie.¹⁹⁶ Deze afbeelding is geplaatst in paragraaf drie, *Van alle markten thuis*, van hoofdstuk een, *De Republiek in de Gouden Eeuw*. De gravure bestaat eigenlijk uit zes verschillende plaatjes, naar de zes verschillende afdelingen, of kamers, van de VOC in de zeventiende eeuw. Deze afdelingen waren gevestigd in Amsterdam, Rotterdam, Hoorn, Middelburg (kamer Zeeland), Delft en Enkhuizen. Op elk plaatje is letterlijk één kamer, inclusief interieur, van elke afdeling

¹⁹⁵ *Ibidem*.

¹⁹⁶ Van Boxtel, *Memo: geschiedenis voor de basisvorming handboek 2 havo/vwo*, 12-13.

afgebeeld en op elk plaatje is in ieder geval één persoon te zien. Op de plaatjes van Amsterdam en Middelburg staan de meeste personen afgebeeld. Ook is in elke kamer een ander stadswapen aangebracht. Het onderschrift bij de afbeelding luidt simpelweg: 'De zes kamers van de VOC'.¹⁹⁷

Het hoofdstuk gaat over het ontstaan van de Gouden Eeuw, wie er in de Republiek woonden en hoe de bevolking deze Gouden Eeuw beleefde.¹⁹⁸ Paragraaf drie, waarin de kamers staan afgebeeld, gaat specifiek over handelskapitalisme, de stapelmarkt, de Verenigde Oost-Indische Compagnie en de West-Indische Compagnie.¹⁹⁹ Over de VOC wordt uitgelegd dat ze vooral winst maakte op specerijen en koffie en dat VOC, om aan geld te komen, aandelen verkocht. Verder staat er beschreven wat de VOC kon doen en laten nadat de Compagnie van de bestuurders van de Republiek het alleenrecht op handel in de Oost had ontvangen. Hierbij mochten er ook verdragen gesloten worden en zelfs oorlogen gevoerd worden.²⁰⁰

De afbeelding toont een overzicht van de zes kamers van de VOC. De gravure is niet in kleur, maar wel vrij gedetailleerd.²⁰¹ De maker heeft op een kleinere schaal van diepte gebruik gemaakt. De zes kamers van de VOC symboliseren het concept handelskapitalisme en symboliseren dat de VOC het eerste 'moderne' bedrijf was, waarbij kon worden gehandeld in aandelen. De leestekst geeft aan hoe de VOC als bedrijf functioneerde en niet welke handelingen het verrichtte in de Oost. Daarnaast komt in deze afbeelding van de zes kamers ook naar voren hoe de VOC werd bestuurd, namelijk door verschillende personen uit verschillende steden (De Heren Zeventien). De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden zelf werd in feite op dezelfde wijze bestuurd.

Naast de afbeelding van de zes kamers is in paragraaf negen nog een moderne tekening opgenomen van het VOC-schip de Batavia.²⁰² Deze opengewerkte tekening laat je door de romp van het schip kijken om te kunnen zien hoe het schip er van binnen uitzag. De paragraaf is getiteld *Leven op een VOC-schip* en gaat, logischerwijs, over hoe het er tijdens de tochten aan toe ging aan boord van een VOC-schip. Het is een kleine paragraaf met daarin twee bronteksten, een 'menu' met maaltijden voor de matrozen en een foto van een 'koebrug', waar matrozen sliepen.

Het is duidelijk dat dit hoofdstuk alleen over de Republiek gaat en verder geen

¹⁹⁷ *Ibidem*.

¹⁹⁸ *Ibidem*, 6-7.

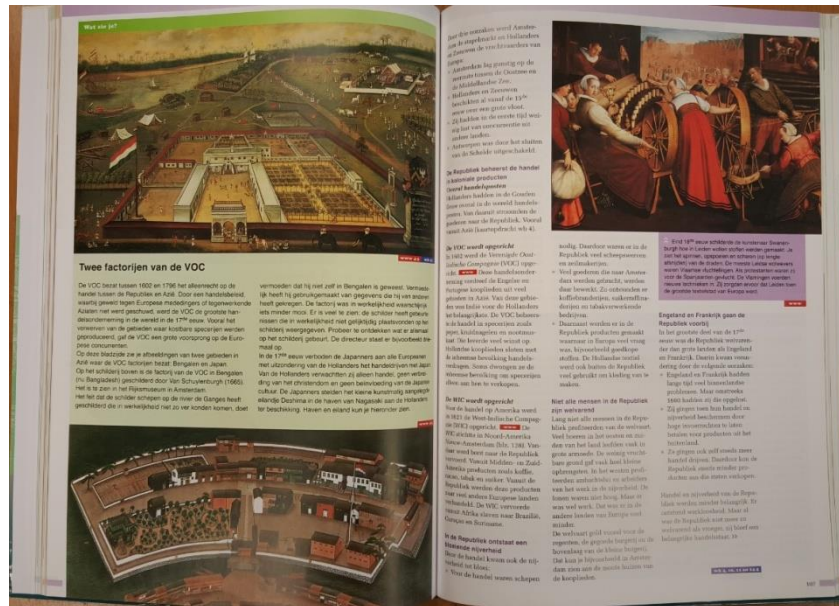
¹⁹⁹ *Ibidem*, 12-13.

²⁰⁰ *Ibidem*, 13.

²⁰¹ *Ibidem*, 12-13.

²⁰² Boxtel, *Memo: geschiedenis voor de basisvorming handboek 2 havo/vwo*, 24-25.

aandacht heeft voor andere ontwikkelingen of staten in de zeventiende eeuw. Dit zagen we wel bij *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 h/v*, waar het hoofdstuk was gericht op het tijdvak 'regenten en vorsten' en waar onder meer aandacht was voor Engeland, Frankrijk en de Verlichting.

Sprekend Verleden: Geschiedenis onderbouw havo/vwo leerboek 2 (2012)

In *Sprekend Verleden: Geschiedenis onderbouw havo/vwo leerboek 2* komen twee afbeeldingen van factorijen van de VOC voor.²⁰³ De twee factorijen zijn afgebeeld in paragraaf vijf, *De Gouden Eeuw*, van het hoofdstuk *De Nederlanden: van republiek tot parlementaire democratie*. Het hoofdstuk gaat over de verschillende bestuursvormen van Nederland vanaf het moment dat de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ontstond tot en met het heden.²⁰⁴ Paragraaf vijf gaat over de oorzaken van de Gouden Eeuw. Hier wordt dus de Oostzeehandel besproken, maar ook de VOC, WIC en de nijverheid komen aan bod.

Op de twee afbeeldingen zijn dus twee factorijen te zien. De bovenste afbeelding laat een factorij in Bengalen zien (Bangladesh) en de afbeelding eronder laat de factorij van de Hollanders zien op het Japanse eilandje Deshima in de haven van Nagasaki.²⁰⁵ De bovenste afbeelding is een schilderij van Hendrik van Schuylenburgh, genaamd *De handelsloge van de VOC in Hougly in Bengalen*.²⁰⁶ Het schilderij hangt op dit moment in het Rijksmuseum in Amsterdam. Links op het schilderij is de rivier de Ganges te zien met enkele schepen. Boven

²⁰³ Bastiaans, *Sprekend verleden: geschiedenis onderbouw havo/vwo leerboek 2*, 106.

²⁰⁴ *Ibidem*, 94-95.

²⁰⁵ *Ibidem*, 106.

²⁰⁶ 'De handelsloge van de VOC in Hougly in Bengalen, Hendrik van Schuylenburgh, 1665' <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/SK-A-4282> (7-4-2015).

in het schilderij komt een stoet Indiërs aangelopen, aangevoerd door een Nederlandse trompetter en vaandeldragers met Nederlandse vlaggen. De onderste afbeelding is het schilderij van het eiland Deshima. Op Deshima verbleven de Hollanders waarmee Japan bereid was om handel mee te drijven. Andere Europeanen was het verboden om te handelen met Japan en er werd ook voor gezorgd dat de Hollanders geen christelijke invloed op de Japanse cultuur konden hebben. Op het schilderij zijn enkele huizen, een tuin en een deel van de haven van Nagasaki te zien. Ook is er een wapperende Nederlandse vlag boven Deshima te zien.

Beide afbeeldingen geven een goed overzicht van de factorijen in Bengalen en Japan. Beide schilderijen zijn in kleur geschilderd. Het schilderij van Van Schuylenburgh heeft echter meer diepte en is ook realistischer geschilderd.²⁰⁷ Hierdoor komt het onderwerp van het schilderij nog beter over. Op de voorgrond is de voorkant van de factorij te zien en in de achtergrond zie je de horizon. Het schilderij van de factorij op Deshima geeft de kijker echter een blik van bovenaf op het eiland en heeft daardoor minder diepte. Ook heeft de maker gebruikgemaakt van een grovere schilderijstijl en ontbreekt er daardoor wat detail. De afbeeldingen van de factorijen van de VOC staan symbool voor de macht van de Republiek (in overzeese gebieden). Ook zeggen deze schilderijen veel over de handelsdrift van de Hollanders in de Oost.

Dit hoofdstuk is genaamd *De Nederlanden: van republiek tot parlementaire democratie* en gaat over de verschillende bestuursvormen die Nederland gekend heeft. Dit illustreert goed in welke verschillende hoofdstukken de Gouden Eeuw besproken wordt in geschiedenismethoden. In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat de prehistorie altijd in hetzelfde type hoofdstuk besproken wordt, dat vrijwel altijd het eerste hoofdstuk van de methode is. Hier wordt de Gouden Eeuw behandeld in een hoofdstuk dat enigszins past bij het vak maatschappijleer, maar we hebben ook gezien dat de Gouden Eeuw behandeld werd in een hoofdstuk over het gehele tijdvak van regenten en vorsten.

Conclusie

In dit hoofdstuk stond de visuele framing van erfgoed in hoofdstukken waarin de Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw worden behandeld centraal. Wat hierbij opvalt is dat deze hoofdstukken sterker van elkaar verschillen in hun leesteksten en hun benadering van de onderwerpen dan de hoofdstukken over de prehistorie. Deze verschillen zorgen er ook voor dat het stadhuis op de Dam en de VOC niet altijd hetzelfde worden belicht, bijvoorbeeld met

²⁰⁷ Bastiaans, *Sprekend verleden: geschiedenis onderbouw havo/vwo leerboek 2*, 106.

positieve en negatieve connotaties. Hierdoor worden de afbeeldingen van erfgoed wisselend versterkt en verzwakt door de omringende tekst. Hiermee bedoel ik dat de afbeeldingen in de tekst soms genegeerd worden, soms positief belicht worden en er ook negatief over geschreven kan worden. Hier moet wel bij worden opgemerkt dat de afbeeldingen die te maken hebben met de VOC zelf niet 'schurend' zijn of spanning weergeven. Het zijn vooral de bekende, geijkte beelden die worden gebruikt in deze hoofdstukken om de VOC te verbeelden, of te framen. Ook blijken de hoofdstukken die gericht zijn op een tijdvak sterk te verschillen van thematische hoofdstukken. Hoofdstukken gericht op een tijdvak, in dit geval de tijd van regenten en vorsten, zijn breder ingericht en behandelen vaak ontwikkelingen in Europa, waar oudere hoofdstukken vaak alleen de Republiek en de overzeese expansie behandelen. Dit laat zien dat een indeling naar tijdvakken in ieder geval een breder perspectief biedt dan thematische hoofdstukken.

Schilderijen, tekeningen en gravures blijken de belangrijkste manieren te zijn om de Republiek en de Gouden Eeuw te verbeelden. Ook komen moderne kaarten relatief vaak voor, vooral om te verduidelijken waar de VOC actief was in Azië. Kortom, erfgoed speelt een grote rol bij de visuele framing van dit thema, omdat er veel bekende schilderijen uit de Gouden Eeuw worden gebruikt die zijn gemaakt door bekende schilders en die vaak hangen in bekende musea.

Daarnaast heb ik in dit hoofdstuk het interview behandeld wat ik heb gehouden met Tom van der Geugten. Hij gaf zijn mening over verschillende hoofdstukken die de Republiek en de Gouden Eeuw behandelen en welke keuzes hij zelf heeft gemaakt bij het maken van *Geschiedeniswerkplaats*. Ook vertelde hij over het steeds groter wordende belang van afbeeldingen bij de verkoop van geschiedenismethoden. Leraren hebben tegenwoordig vaak geen tijd om methoden in de klas te testen en hebben slechts nog tijd om methoden door te bladeren. Het blijkt dat hierdoor herkenbare afbeeldingen een zeer grote rol spelen bij de aanschaf van geschiedenismethoden.

De Nederlandse koloniale geschiedenis

4.1 *Michiel de Ruyter* in première

Afgelopen januari ging de film *Michiel de Ruyter* in première in het Amsterdamse Scheepvaartmuseum. Het Scheepvaartmuseum had speciaal voor deze gelegenheid een bioscoop gebouwd waar 1.200 mensen de film voor het eerst konden zien.²⁰⁸ De film gaat over Michiel de Ruyter die de gedoodverfde opvolger is van admiraal Tromp, wanneer hij komt te overlijden.²⁰⁹ Politiek gezien is het Nederlandse volk verdeeld in Oranjeaanhangers en republikeinen en bovendien wordt er oorlog gevoerd met Engeland. De Ruyter moet ervoor zorgen dat hij op zee de Engelsen verslaat, maar ook moet hij zijn eigen gezin zien te beschermen. De recensies van *Michiel de Ruyter* waren overwegend positief. Vooral vanwege de spanning en de actie, maar ook vanwege het kleine budget van acht miljoen euro.²¹⁰

Voordat de *Michiel de Ruyter* in première ging waren er echter ook al negatieve reacties op de film. Voorafgaand aan de première riepen enkele personen op om voorafgaand en tijdens de eerste vertoning van de film te gaan protesteren nabij het Scheepvaartmuseum.²¹¹ De actievoerders wilden door middel van lawaai en andere middelen hun ongenoegen laten blijken over de 'verering van De Ruyter' en over het 'nationalistische feestje' rond de première. Deze actiegroep had op Facebook ook een pagina aangemaakt waarop mensen zich voor dit protest konden aanmelden. Hierop valt te lezen dat de groep De Ruyter 'een zeeschurk' noemt en dat hij 'de beschermheer van de Nederlandse slavenhandel was'.²¹² In reactie op deze demonstratie besloot een kleine groep oud-mariniers een tegendemonstratie te organiseren om het juist op te nemen voor Michiel de Ruyter.

De première van *Michiel de Ruyter*, inclusief demonstratie en tegendemonstratie, illustreert goed hoe gevoelig het koloniale verleden van Nederland ligt. Omdat dit verleden tegenwoordig nog steeds gevoelig ligt wil ik bekijken hoe erfgoed uit deze periode wordt verbeeld in Nederlandse geschiedenismethoden. Daarom luidt mijn deelvraag voor dit hoofdstuk als volgt: welke rol speelt erfgoed in de visuele framing van de Nederlandse

²⁰⁸ 'Première film Michiel de Ruyter in Scheepvaartmuseum Amsterdam' <http://www.nu.nl/film/3954622/premiere-film-michiel-ruyter-in-scheepvaartmuseum-amsterdam.html> (10-6-2015).

²⁰⁹ 'Michiel de Ruyter' <http://www.michielderuyterdefilm.nl/verhaal> (10-6-2015).

²¹⁰ 'Tweeënhalve uur Michiel de Ruyter verveelt nooit' <http://www.volkskrant.nl/film/tweeënhalve-uur-michiel-de-ruyter-verveelt-nooit~a3839581/> (10-6-2015) en 'Michiel de Ruyter: meer dan alleen maar zeeslagje spelen' <http://www.ad.nl/ad/nl/33820/Michiel-de-Ruyter/article/detail/3835438/2015/01/23/Michiel-de-Ruyter-Meer-dan-alleen-maar-zeeslagje-spelen.dhtml> (10-6-2015).

²¹¹ 'Michiel de Ruyter was een koloniale zeeschurk' <http://historiek.net/michiel-de-ruyter-was-een-koloniale-zeeschurk/47450/> (10-6-2015).

²¹² 'Protest première Michiel de Ruyter' <https://www.facebook.com/events/1528274197422253/permalink/1528692554047084/> (10-6-2015).

koloniale geschiedenis in Nederlandse geschiedenismethoden voor middelbare scholieren van circa 1980 tot nu? Om deze deelvraag te beantwoorden analyseer ik beelden van twee vormen van Nederlands koloniaal erfgoed in Nederlandse geschiedenismethoden, namelijk Westers onderwijs in Indonesië en de slavernij. Voor beide onderwerpen analyseer ik in vijf geschiedenismethoden hoe deze visueel geframed worden. In de volgende paragraaf leg ik uit waarom Nederland in Nederlands-Indië begon met het geven van onderwijs, welke soorten scholen er waren en voor wie dit onderwijs beschikbaar was.

4.2 Westers onderwijs in Nederlands-Indië

In het begin van de twintigste eeuw kreeg men in Nederland meer aandacht voor Nederland's verantwoordelijkheid voor de inheemse bevolking van Nederlands-Indië.²¹³ In de loop van de negentiende eeuw hadden verschillende critici van het koloniale beleid, waaronder Multatuli, het al immoreel genoemd om de belangen van de inheemse bevolking op te offeren voor de welvaart van Nederland, maar pas rond de eeuwwisseling werd dit in ruimere kring erkend.²¹⁴ De oude formule, dat de koloniën er zijn voor het moederland maar dat het moederland er niet is voor de koloniën, klonk voor velen nu te cynisch. Profijt hebben van de koloniën leek alleen te verantwoorden als de koloniën er ook zelf baat bij zouden hebben. 'Ethische politiek' werd een term voor koloniaal beleid dat geacht werd het belang van de inheemse bevolking te dienen. Welke inhoud men aan deze term gaf, hing ervan af hoe men dat belang zag. Voor de één betekende het in de eerste plaats vrij baan voor christelijke zending, voor een ander vooral versterking van de economische positie van de inheemsen en voor een derde meer toegang van inheemsen tot het onderwijs. Vooral bij het verschaffen van voldoende onderwijs was Nederland gebaat, omdat de koloniale samenleving in de twintigste eeuw niet meer zou kunnen functioneren zonder inheems personeel met enige kennis van lezen, schrijven, rekenen en de Nederlandse taal.²¹⁵

In de ontwikkeling van het onderwijs in Nederlands-Indië was de negentiende eeuw in zekere zin een overgangperiode van het kerkelijk Compagnieonderwijs van de voorafgaande twee eeuwen naar een modern westers koloniaal onderwijs in de twintigste eeuw, mede dankzij de 'ethische politiek'.²¹⁶ De indeling van de bevolking van Nederlands-Indië naar afkomst lag in het koloniale tijdperk ten grondslag aan zowel het lager als het middelbaar onderwijs: er waren scholen bestemd voor Europeanen en scholen bestemd voor

²¹³ H. Burgers, *De garoeda en de ooievaar: Indonesië van kolonie tot nationale staat* (Leiden 2011) 68.

²¹⁴ *Ibidem*, 114.

²¹⁵ *Ibidem*, 117.

²¹⁶ M.T.N. Govaars-Tjia, *Hollands onderwijs in een koloniale samenleving: de Chinese ervaring in Indonesië 1900-1942* (Afferden 1999) 48.

inheemsens.²¹⁷ Alle Indische kinderen naar school laten gaan was echter een kostbare zaak. Daarom werd er gekozen voor het desa-onderwijs.²¹⁸ De desa, het dorp of de dorpsstreek, werd (financieel) verantwoordelijk gemaakt voor het primitieve onderwijs in lezen, schrijven en rekenen. Later werd er door het gouvernement wel subsidie verstrekt voor deze scholen. De meeste scholen voor inheemsens gebruikten een inheemse taal als voertaal. Op een deel van deze scholen werd echter het Nederlands als voertaal gebruikt. Deze scholen rekende men (samen met de Europese scholen) tot het 'onderwijs op westerse grondslag'.²¹⁹

In mijn analyse ga ik bekijken hoe dit (koloniale) erfgoed wordt verbeeld en hoe er in de teksten over dit onderwerp wordt geschreven. Het Nederlandse koloniale verleden is een gevoelig en spannend onderwerp en in het vorige hoofdstuk bleken geschiedenismethoden op verschillende manieren met de spannende en bediscussieerde Nederlandse Gouden Eeuw om te gaan. Ik ga bekijken of dit ook hier het geval is. In de volgende paragraaf leg ik uit hoe Nederlanders betrokken raakten bij de trans-Atlantische slavenhandel en welke rol de West-Indische Compagnie hierbij speelde.

4.3 Slavernij

De oudst bekende vermelding over Nederlandse betrokkenheid met betrekking tot slavenvaart en slavenhandel komt van de kust van Noord-Amerika.²²⁰ Veel Amerikaanse geschiedenisboeken vermelden dat in 1619 de Nederlanders als eerste Europeanen slaven in Noord-Amerika (Virginia) aan wal brengen. De Britse ontdekkingsreiziger John Rolfe noteerde als bewoner van Jamestown in zijn dagboek dat een Nederlands oorlogschip ongeveer twintig zwarte slaven meebracht. Het schip waarmee deze ongelukkige Afrikanen in Amerika aankwamen was waarschijnlijk de *Witte Leeuw* uit Vlissingen, die samen met de Engelse kaper *Treasurer* een Portugees slavenschip heeft genomen dat op weg was van Angola naar Zuid-Amerika. De kapers verdeelden de buit onder elkaar en vaarden toen naar Jamestown om hun menselijke buit te verkopen.²²¹ Dit is één voorbeeld van de vele keren dat Nederlanders en hun schepen betrokken waren bij slavenhandel. De Verenigde Oost-Indische Compagnie was niet onschuldig aan slavernij, maar het is de West-Indische Compagnie geweest die het meest heeft bijgedragen aan onze slavernijgeschiedenis.

Over het feit dat de West-Indische Compagnie (1621-1792) in de loop van haar

²¹⁷ Burgers, *De garoeda en de ooievaar*, 142.

²¹⁸ 'Halfhartig onderwijs: het onderwijs in de voormalige Nederlandse koloniën' <http://www.onderwijserfgoed.nl/content/halfhartig-onderwijs-0> (11-6-2015).

²¹⁹ Burgers, *De garoeda en de ooievaar*, 143.

²²⁰ D.J. Tang, *Slavernij: een geschiedenis* (Zutphen 2013) 88.

²²¹ *Ibidem*.

bestaan een grote bijdrage heeft geleverd aan het Nederlandse slavernijverleden, bestaat geen twijfel. Meteen na de oprichting van de WIC pleitten sommige aandeelhouders ervoor om in de handel in slaven te stappen.²²² Na overleg met theologen besloten de directeuren echter dat slavenhandel moreel niet verantwoord was. Hierna dreef de WIC bijna een decennium lang handel zonder zich bezig te houden met de handel in slaven. Dit betekende echter niet dat er geen Nederlanders in slaven handelden, want individuele kapers konden doen en laten wat zij wilden. In ieder geval totdat de WIC een Nederlands monopolie zou ontvangen voor de Atlantische handel.

Nederland raakte pas op grote schaal betrokken bij de handel in slaven na de verovering van grote delen van het noorden van Brazilië door de WIC in 1630.²²³ Op grote delen van de Noord-Braziliaanse kustregio's hadden de Portugezen plantages staan, maar deze waren nu in het bezit gekomen van de WIC. Voor de Nederlanders was dit de eerste plantagekolonie van formaat en daarom ontstond er een Nederlandse behoefte aan slavenarbeid. Hierna begint de WIC met de bouw van een keten van handelsforten aan de West-Afrikaanse kust, voornamelijk met als doel om slaven te kopen. Vervolgens wordt in 1634 het eiland Curaçao veroverd op de Spanjaarden door troepen van de WIC.²²⁴ Het eiland heeft een strategische ligging en een goede natuurlijke haven. Met deze verovering hoopte de WIC, mede dankzij de inmiddels verkregen Nederlandse monopolie op de Atlantische handel, een stevige positie te krijgen in het Caraïbische gebied.

Voor de WIC ontstond er, mede dankzij een verhoogde productie van suikerriet in Brazilië en de verovering van Angola, een aantrekkelijke handelsketen die Afrika en Brazilië met elkaar verbond.²²⁵ Afrika werd de leverancier van de arbeid die de productie van suikerriet in Brazilië mogelijk moest maken. De WIC vervoerde tussen 1630 en 1650 naar schatting ongeveer 25.000 slaven.

Het is opvallend dat dit stuk Nederlandse geschiedenis vrijwel nooit wordt behandeld in hoofdstukken die gaan over de Gouden Eeuw. De VOC komt namelijk wel in hoofdstukken over de Gouden Eeuw voor, maar de WIC zelden. De VOC heeft zich uiteraard ook schuldig gemaakt aan allerlei misdaden, maar de grootschalige Nederlandse betrokkenheid bij slavernij en slavenhandel lijkt niet bij het 'mooiere' verhaal van de Gouden Eeuw te passen, terwijl dit zich allemaal in de zeventiende eeuw afspeelde.

²²² J.M. Postma, *The Dutch in the Atlantic slave trade 1600- 1815* (Cambridge 1990) 11.

²²³ Tang, *Slavernij: een geschiedenis*, 104 en Postma, *The Dutch in the Atlantic slave trade*, 14.

²²⁴ Tang, *Slavernij: een geschiedenis*, 104.

²²⁵ *Ibidem*, 105.

4.4 Thematisch overzicht geschiedenismethoden

Dit thematische overzicht zal over hoofdstukken gaan waarin de Nederlandse koloniale geschiedenis behandeld worden. In deze paragraaf geef ik een overzicht van hoe de hoofdstukken, waarin de afbeeldingen van erfgoed staan die ik nader analyseer, er in hun totaliteit uit zien. Het gaat om hoofdstukken in de volgende methoden: *Vragen aan de geschiedenis Deel 3vh* (1986), *Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld Deel 3 – basis* (1989), *Memo: Geschiedenis voor de tweede fase basisboek vwo* (1999), *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 3 vwo* (2009), *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 3 vwo* (2007), *Sprekend Verleden: Geschiedenis voor de bovenbouw handboek 4/5/6 vwo* (2012), *Geschiedeniswerkplaats: Informatieboek 2 vwo* (2013), *Sporen: Geschiedenis voor de onderbouw 2* (1992) en *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 2 vwo* (2008).

De vijf hoofdstukken waarin westers onderwijs in Indonesië worden behandeld lijken minder gemeen te hebben dan de hoofdstukken over de Nederlandse Republiek en de prehistorie. Zo behandelen *Vragen aan de geschiedenis*, *Memo: Geschiedenis voor de tweede fase basisboek vwo* en *Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld Deel 3 – basis* de geschiedenis van Nederlands-Indië meer vanuit Indonesisch oogpunt, waar *Feniks* en *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 3 vwo* Nederlands-Indië juist door respectievelijk Nederlandse en meer Europese ogen bekijken.²²⁶ *Vragen aan de geschiedenis*, *Memo: Geschiedenis voor de tweede fase basisboek vwo* en *Sprekend Verleden* behandelen namelijk alle drie de bevolkingssamenstelling van Indonesië en hoe het land er qua natuur eruitziet. Ook beschrijft *Memo: Geschiedenis voor de tweede fase basisboek vwo* de geschiedenis van Indonesië voordat de VOC er aan land kwam. *Feniks'* hoofdstuk is genaamd *Nederland in de negentiende eeuw* en het begint met Nederland als koloniale mogendheid, het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger en de ethische politiek, waarna het hoofdstuk verder de Nederlandse landbouw, de late industrialisatie, de arbeidersklasse en de schoolstrijd behandelt. Het hoofdstuk in *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 3 vwo* is genaamd *De tijd van televisie en computer: dekolonisatie* en begint met Europees nationalisme, kolonialisme, het Britse Rijk en het Franse imperium, waarna het de politieke

²²⁶ R. Donk et al., *Vragen aan de geschiedenis deel 3vh* (Groningen, 1986) 223-258, L.G. Dalhuisen et al., *Sprekend verleden: een geschiedenis van de wereld deel 3 - basis* (Den Haag 1989) 155-169, I. van Manen, W. Miedema (eds.), *Memo: geschiedenis voor de tweede fase basisboek vwo* (Den Bosch 1999) 190-215, L. Salemink, J. Venner (eds.), *Feniks: geschiedenis voor de onderbouw leesboek 3 vwo* (Utrecht/Zutphen 2009) 32-63 en C. van Boxtel, H. Bulthuis en W. Schrover (eds.), *Memo: geschiedenis voor de onderbouw handboek 3 vwo* (Den Bosch 2007) 54-75.

acties van Nederland beschrijft en de Indonesische onafhankelijkheid. In het geval van *Memo* lijkt het er dus wederom op dat een hoofdstuk gericht op een tijdvak, in dit geval de tijd van televisie en computer, het onderwerp (dekolonisatie) breder trekt en niet alleen gericht is op Nederland en Indonesië, wat bij het hoofdstuk uit de oudere *Memo* (1999) wel het geval is. Deze ontwikkeling zagen we ook in het vorige hoofdstuk, waarbij hoofdstukken over de het tijdvak van regenten en vorsten niet alleen over Nederland gaan, maar bijvoorbeeld ook gaan over de Verlichting in Europa.

Ook de vijf hoofdstukken waarin slavernij wordt behandeld hebben minder met elkaar gemeen en zijn niet gericht op een specifiek thema. Het hoofdstuk van *Geschiedeniswerkplaats* heet *Ontdekking en verovering* en gaat onder andere over het Ottomaanse Rijk, het Spaanse Rijk, de eerste ontdekkingsreizen, de Portugezen in Azië en de slavenhandel.²²⁷ *Feniks* behandelt slavernij en abolitionisme in het hoofdstuk *Durf te denken!*, wat verder gaat over de Verlichting, de scheiding der machten en Nederland in de achttiende eeuw.²²⁸ Net zoals *Geschiedeniswerkplaats* wordt in het hoofdstuk van *Sporen* de Europese overzeese expansie behandeld, net als het Spaanse Rijk.²²⁹ *Sporen* heeft in dit hoofdstuk wel meer aandacht voor Nederlands-Indië en de VOC, maar schrijft ook uitgebreid over de WIC, Nederlands-Brazilië, de Nederlandse plantages en de slavenhandel. Het is ook interessant om de twee hoofdstukken van *Sprekend Verleden* met elkaar te vergelijken. In *Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld Deel 3 – basis* is er een hoofdstuk gewijd aan Suriname, waarin de geografie van Suriname wordt behandeld net als de bevolkingssamenstelling, de eerste Nederlanders die daar aankwamen, de plantages, de slavenhandel en het slavenverzet.²³⁰ In het hoofdstuk van *Sprekend Verleden: Geschiedenis voor de bovenbouw handboek 4/5/6 vwo* gaat het eerst over de Europese expansie, de Renaissance, de Verlichting en de Franse Revolutie. Daarna wordt er aandacht besteed aan de slavernij. Dit hoofdstuk is genaamd *Veranderingen in de Nieuwe Tijd*, waar Suriname de titel is van het hoofdstuk in het oudere deel van *Sprekend Verleden*.

Net zoals bij de hoofdstukken over het westers onderwijs in Indonesië lijken de hoofdstukken vaak een andere aanpak te kiezen en komen de onderwerpen die worden behandeld vaak niet overeen. Bovendien zien we bij de twee hoofdstukken van *Sprekend Verleden* eigenlijk wat we al twee keer zagen bij oudere en nieuwere hoofdstukken van

²²⁷ T. van der Geugten, D. Verkuil (eds.), *Geschiedeniswerkplaats: informatieboek vwo 2* (Groningen/Houten 2013) 34-61.

²²⁸ Salemink, *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 2 vwo*, 100-123.

²²⁹ Wilschut, *Sporen: geschiedenis voor de onderbouw 2*, 96-141.

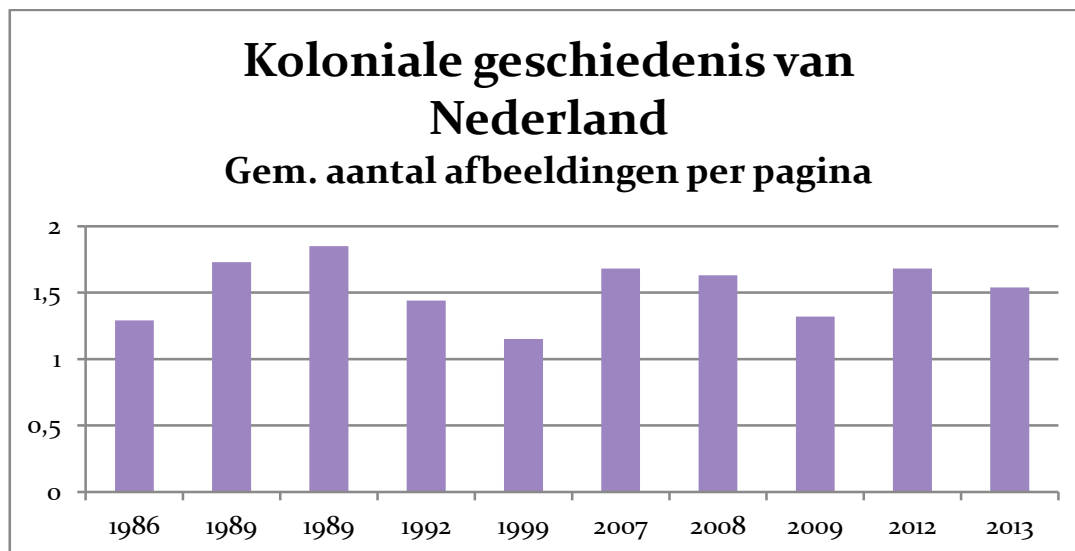
²³⁰ Dalhuisen, *Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld Deel 3 - basis*, 170-182.

Memo, namelijk dat de hoofdstukken in de nieuwere methoden breder georiënteerd lijken te zijn dan de hoofdstukken in de oudere methoden.

Daarnaast lijken de hoofdstukken waarin westers onderwijs in Indonesië en de slavernij worden behandeld grotendeels te worden verbeeld door afbeeldingen van mensen en, wederom, kunstvoorwerpen (tekeningen en schilderijen). De afbeeldingen van het onderwijs in Indonesië zijn bijvoorbeeld allemaal foto's en de meeste afbeeldingen van slaven zijn tekeningen en gravures.

Ook voor de geschiedenismethodes in dit hoofdstuk heb ik bekeken hoeveel afbeeldingen er in totaal in de hoofdstukken zijn geplaatst en of hier door de jaren een toe- of afname te zien is. Net zoals bij de hoofdstukken over de Republiek en de Gouden Eeuw is ook hier niet echt sprake van een toename van het gemiddeld aantal afbeeldingen per pagina.

Koloniale geschiedenis van Nederland					
Methoden	Jaartal	Pagina's	Afbeeldingen	Kaarten en/of tabellen	Gem. aantal afbeeldingen per pagina
<i>Vragen aan de geschiedenis deel 3vh</i>	1986	35	45	4	1,29
<i>Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld deel 3 – basis</i>	1989	15	26	2	1,73
<i>Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld deel 3 - basis</i>	1989	13	24	1	1,85
<i>Sporen: Geschiedenis voor de onderbouw 2</i>	1992	45	65	9	1,44
<i>Memo: Geschiedenis voor de tweede fase basisboek vwo</i>	1999	26	30	2	1,15
<i>Memo: Geschiedenis voor de onderbouw handboek 3 vwo</i>	2007	22	37	6	1,68
<i>Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw leesboek 2 vwo</i>	2008	24	39	12	1,63
<i>Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw leesboek 3 vwo</i>	2009	31	41	7	1,32
<i>Sprekend Verleden: Geschiedenis voor de bovenbouw handboek 4/5/6 vwo</i>	2012	22	37	3	1,68
<i>Geschiedeniswerkplaats: Informatieboek 2 vwo</i>	2013	28	43	2	1,54

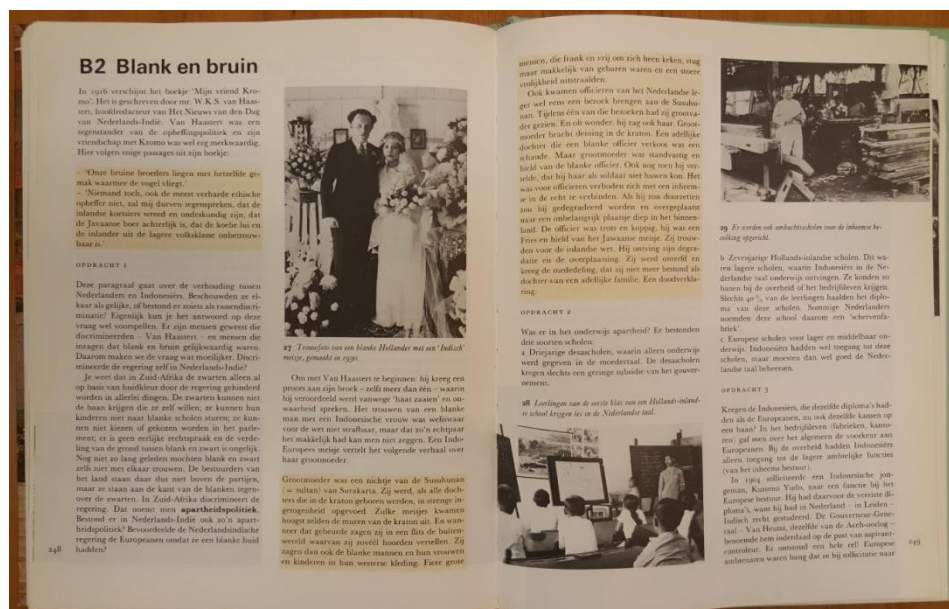

Tot slot wil ik bespreken hoe het concept 'plaatsen van herinnering' past binnen het thema van de Nederlandse koloniale geschiedenis. Het westers onderwijs in Nederlands-Indië staat symbool voor de 'ethische politiek' gedurende de Nederlandse koloniale overheersing van Indonesië. Nederland vond dat het iets terug moest doen voor de bevolking door onderwijs te bieden aan de inheemse bevolking. Het westers onderwijs ten tijde van Nederlands-Indië heeft

tegenwoordig geen fysieke plaats meer, maar het staat nog steeds symbool voor de Nederlandse overheersing. Dit is vooral goed zichtbaar op foto's waarbij een klas met Indische kinderen les krijgt van een blanke man, of waarbij een kaart van Nederland in een Indische klas aan de muur hangt. Uiteraard zijn er wel algemenere herinneringsplaatsen die mensen herinneren aan de lange periode waarin Nederland heerste over Indonesië, zoals het Monument Indië-Nederland in Amsterdam en het Indisch Monument in Den Haag.

Het Nederlandse slavernijverleden kent ook duidelijke herinneringsplaatsen. Er zijn bijvoorbeeld monumenten, zoals het Monument Slavernijverleden in Amsterdam, maar er is ook een feestdag, Keti Koti, waarop de afschaffing van de slavernij wordt gevierd. Op deze manier wordt er gezorgd dat het Nederlandse slavernijverleden niet wordt vergeten en dat de herinnering aan deze traumatische periode levend blijft. Deze herinneringsplaatsen worden in de besproken geschiedenismethoden echter bijna niet afgebeeld. In *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 2 vwo* komt wel een afbeelding voor van het Monument Slavernijverleden, maar in de tekst wordt er verder niet op ingegaan.²³¹ In de volgende paragraaf begin ik mijn analyse van het westers onderwijs in Nederlands-Indië in de Nederlandse geschiedenismethoden.

4.5.1 Analyse westers onderwijs in Nederlands-Indië

Vragen aan de geschiedenis Deel 3vh (1986)

²³¹ Salemink, *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw leesboek 2 vwo*, 102-104.

In de methode *Vragen aan de geschiedenis Deel 3vh* komt een afbeelding voor van een groep kinderen dat les krijgt in een Hollands-inlandse school in Indonesië.²³² De afbeelding is geplaatst in paragraaf B2, *Blank en bruin*, van hoofdstuk 7, *Land van Kromo en Marhaen*. Aan de titel *Blank en bruin* is goed te zien dat het hier om een wat oudere geschiedenismethode gaat. Een titel als deze zou zeer waarschijnlijk vandaag niet meer gebruikt worden.

Het hoofdstuk gaat over de geschiedenis van de Indische eilanden vanaf ongeveer 1830 tot nu (1986). Het hoofdstuk behandelt hoe het land eruit ziet, wat voor mensen er wonen, hoe er werd gemoderniseerd en wat de onafhankelijkheid van Indonesië de inwoners heeft gebracht. Er wordt verteld dat veel Nederlanders deze eilanden nog steeds beschouwen als 'ons Indië' en dat zij naar de geschiedenis van Indonesië kijken met Nederlandse ogen: 'Zij vinden namelijk dat wij daar iets groots verricht hebben. Of de Indonesiërs dat ook zo zien, is echter de vraag'.²³³ Paragraaf B2 gaat over de verhouding tussen Nederlanders en Indonesiërs. De vraag die wordt gesteld in deze paragraaf is of het Nederlandse bestuur zelf discrimineerde in Nederlands-Indië, aangezien veel Nederlanders Indonesiërs niet als hun gelijken beschouwden.²³⁴

De afbeelding is een zwart-witfoto van een Indonesische schoolklas. Op de foto zijn acht kinderen te zien, waarvan er een voor de klas staat. Deze jongen wijst met een aanwijsstok iets aan op een poster.²³⁵ Naast de jongen staat de meester toe te kijken. Het onderschrift bij de foto luidt: 'Leerlingen van de eerste klas van een Hollands-inlandse school krijgen les in de Nederlandse taal'.²³⁶ De afbeelding is een medium-shot van het klaslokaal. De foto is van linksachter in het lokaal genomen en zeer waarschijnlijk staan niet alle leerlingen op deze foto. De leerlingen die te zien zijn zitten met hun rug naar de camera en alleen het gezicht van de leraar is daardoor te zien. Op de foto is slechts één meisje te zien.

Deze foto symboliseert de macht van het Nederlandse bestuur in Indonesië. De schoolkinderen zijn 'in actie' gefotografeerd terwijl ze les krijgen in de Nederlandse taal, aan de andere kant van de wereld. Deze foto past ook bij de bewering in de tekst dat veel Nederlanders in de jaren tachtig Indonesië nog beschouwden als 'ons Indië' en dat zij vonden dat 'wij' daar iets groots verricht hebben. Het is namelijk een bijzonder beeld dat kinderen in Indonesië les krijgen in de taal van een land aan de andere kant van de wereld.

²³² Donk, *Vragen aan de geschiedenis deel 3vh*, 249.

²³³ *Ibidem*, 228.

²³⁴ *Ibidem*, 248.

²³⁵ *Ibidem*, 249.

²³⁶ *Ibidem*.

Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld Deel 3 – basis (1989)

In *Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld Deel 3 – basis* komt een afbeelding voor van een klas van een Pupillenschool in Indonesië in paragraaf zes, *Het koloniale verleden*, van hoofdstuk twaalf, *Van Nederlands-Indië tot Indonesië*.²³⁷ Bovendien zien we op de afbeelding ook de titel van de volgende paragraaf: *Blank en bruin*. Dezelfde titel kwamen we tegen in *Vragen aan de geschiedenis Deel 3* en het lijkt er dus op dat deze titel, in ieder geval in de jaren tachtig, gangbaar was. Vandaag de dag zie je dit soort titels echt niet meer in schoolboeken verschijnen. Hoofdstuk twaalf heeft als hoofdvraag: 'Waarom het verleden van Indonesië bestuderen?'.²³⁸ Er wordt verteld dat Indonesië vanwege het hoge inwoneraantal zeer belangrijk is, dat Nederland een belangrijke historische band met het land heeft en dat er tegenwoordig ook nog veel contact is tussen de twee landen.

Paragraaf zes, de paragraaf waar de foto van de Pupillenschool in opgenomen is, gaat over de periode waarin de Nederlandse overheid het officieel voor het zeggen kreeg in Indonesië en ook over zogenaamde 'ethische politiek'.²³⁹ De leestekst beschrijft hoe in Nederland rond 1900 het idee opkwam dat Nederland een 'Eereschuld' aan Nederlands-Indië had. Nederland moest niet alleen nemen, maar ook geven. Hier kwam de 'ethische politiek' uit voort, wat er onder andere voor zorgde dat mogelijkheden om onderwijs te volgen verbeterden. De leestekst eindigt deze paragraaf kritisch. Er wordt verteld dat deze ethische politiek weinig verandering bracht voor de Indonesiërs op economisch en politiek gebied. Ook in het onderwijs waren de resultaten mager: 'Omstreeks 1940 kreeg weliswaar 46% van

²³⁷ Dalhuisen, *Sprekend verleden: een geschiedenis van de wereld deel 3 - basis*, 160.

²³⁸ *Ibidem*, 155.

²³⁹ *Ibidem*, 159.

de kinderen een of andere vorm van onderwijs. Maar op een bevolking van ongeveer 60 miljoen deden in 1940 maar 240 Indonesiërs eindexamen op een middelbare school'.²⁴⁰ Ook in *Vragen aan de geschiedenis Deel 3vh* zijn er kritische opmerkingen te vinden over het Nederlandse gezag in Indonesië. Dit laat zien dat er ongeveer veertig jaar na de politieke acties en de onafhankelijkheid zeker ruimte is voor zelfreflectie in deze geschiedismethoden, maar dat er ook zeker nog ongevoeligheden in de tekst zitten. Zie bijvoorbeeld de titels *Blank en bruin*.

De foto van de Pupillenklas is een zwart-witfoto en laat een klas zien van 26 leerlingen en hun leraar.²⁴¹ Alle leerlingen hebben een uniform aan en poseren voor deze foto. Wat vooral opvalt is dat er achter de groep jongens zowel een Nederlandse als een Europese kaart aan de muur hangt. Het onderschrift van de foto luidt: 'Foto (begin twintigste eeuw) van een klas van de Pupillenschool, waar jongens voor militaire functies in Indonesië werden opgeleid. De meeste jongens waren zonen van Nederlandse vaders en Indonesische moeders. De linker afbeelding wekt de indruk dat in het onderwijs Nederland centraal stond. De Indonesische geschiedenis kreeg op sommige scholen echter ook aandacht. Daarvan getuigt de inhoudsopgave van het schoolboekje uit 1930 "Beknopte geschiedenis van Indonesië tot de komst van de Hollanders"'.²⁴² De afbeelding een full-shot van de klas van de Pupillenschool en deze foto symboliseert de macht van Nederland in Indonesië, vooral dankzij de prominente plaats voor de kaarten van Nederland en Europa op de foto, waardoor je het idee krijgt, zoals het onderschrift stelt, dat Nederland centraal staat in het onderwijs.

²⁴⁰ *Ibidem*.

²⁴¹ *Ibidem*, 160.

²⁴² *Ibidem*.

Memo: Geschiedenis voor de tweede fase Basisboek vwo (1999)

In de volgende geschiedensmethode, *Memo: Geschiedenis voor de tweede fase Basisboek vwo*, komt een afbeelding voor een groep kinderen van een desaschool.²⁴³ De afbeelding is geplaatst in paragraaf twee, *Ondernemers, ethici en nationalist*, van hoofdstuk acht, *Van Nederlands-Indië tot Indonesië: Opkomst en ondergang van een kolonie*. Het hoofdstuk gaat over het ontstaan van de kolonie Nederlands-Indië, hoe deze kolonie zich ontwikkelde en hoe de zelfstandige republiek Indonesië onstond.

Paragraaf twee gaat over de ontwikkeling van het Indonesische nationalisme, wat mede dankzij het Nederlandse onderwijs gestalte kreeg.²⁴⁴ Door hun toegenomen kennis kregen Indonesiërs een scherper oog voor hun tweederangspositie in de koloniale maatschappij, aldus *Memo*. Het Nederlandse onderwijs in Indonesië werd ingevoerd onder de 'ethische politiek', die was ingevoerd omdat hoogopgeleide Nederlanders in Indonesië vonden dat Nederland zijn schuld van eeuwen onderdrukking en uitbuiting moest aflossen aan de Indonesiërs. Westers onderwijs moest zorgen voor geestelijke vooruitgang en de traditionele maatschappij toegankelijk maken voor Westerse ideeën en technologische vernieuwingen.

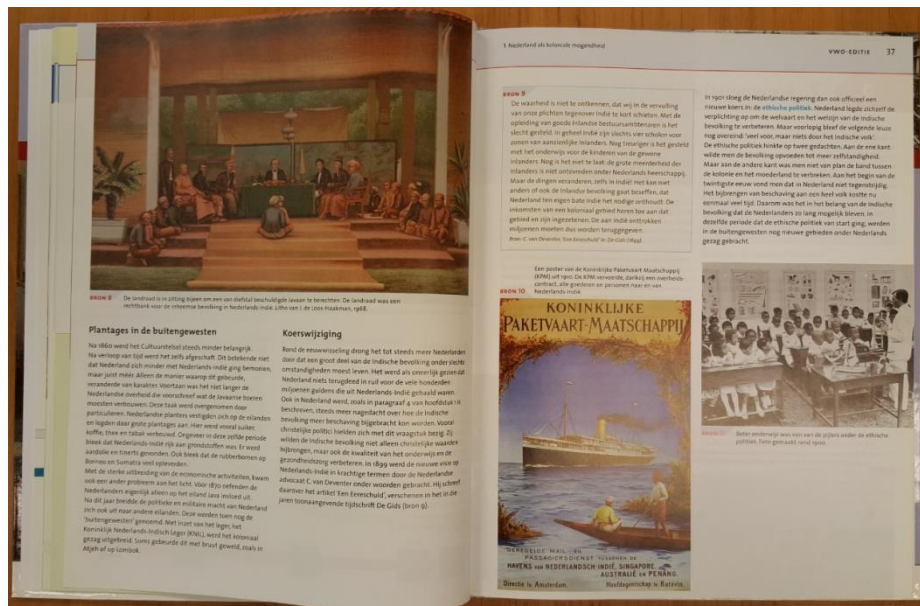
Op de foto is een groep schoolkinderen te zien die op de veranda van het schoolgebouw zit.²⁴⁵ Op deze zwart-witfoto zijn 42 kinderen te zien met hun leraar. De kinderen hebben geen uniform aan, maar ze dragen bijna allemaal wel traditionele kleding. Ook dragen de meeste kinderen een 'blangkon', een traditioneel Javaans hoofddeksel. Ze lijken te poseren voor deze foto, maar niet alle kinderen kijken naar de camera. De camera is

²⁴³ Van Manen, *Memo: geschiedenis voor de tweede fase basisboek vwo*, 200.

²⁴⁴ *Ibidem*, 198.

²⁴⁵ *Ibidem*, 200.

schuin voor de kinderen opgesteld en de meeste kinderen kijken recht vooruit. Het onderschrift bij de foto luidt: 'Een desaschool, één van de initiatieven op onderwijsgebied van het ethisch bestuur'.²⁴⁶ Op de foto is ook een schoolbord met tekst te zien, maar de tekst is niet in het Nederlands geschreven. Ook heeft iedere leerling een klein krijtbordje vast. Op deze foto is minder het Nederlandse element aanwezig dan op de foto's van Indonesische scholen die ik eerder heb behandeld. Hier is geen kaart van Nederland aanwezig en ook lijken de leerlingen niet bezig te zijn met een Nederlandse les. Het ontbreken van een Nederlands element op de foto verschilt al zeer met de vorige twee afbeeldingen die ik besproken heb, namelijk die uit *Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld Deel 3 – basis en Vragen aan de geschiedenis Deel 3vh*. In deze uitgave van *Memo* komen ook geen 'schurende' titels van paragrafen voor, maar meer zakelijke titels als: *Ondernemers, ethici en nationalisten en Nederlands-Indië wordt Indonesië*.²⁴⁷

Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 3 vwo (2009)

In *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 3 vwo* komt een afbeelding voor van een Indonesische schoolklas in paragraaf één, *Nederland als koloniale mogendheid*, van hoofdstuk twee, *Nederland in de negentiende eeuw*.²⁴⁸ Het hoofdstuk gaat over Nederland in de tijd van burgers en stoommachines. *Feniks* kiest er dus wel voor om zich alleen te richten op Nederland in een hoofdstuk over een tijdvak, in tegenstelling tot *Memo*. In de leestekst staat dat Nederland aan het begin van de negentiende eeuw vasthield aan handel en

²⁴⁶ *Ibidem*.

²⁴⁷ *Ibidem*, 190

²⁴⁸ Salemink, *Feniks: geschiedenis voor de onderbouw leesboek 3 vwo*, 37.

scheepvaart en dat de band met Zuid-Oost-Azië intensief bleef.²⁴⁹ Nederland bouwde daar een groot koloniaal rijk op en de Industriële Revolutie kwam in Nederland laat op gang.

Paragraaf 1 gaat dus over Nederland als koloniale mogelijkheid. Er wordt verteld dat Nederland rond 1600 begon met het veroveren van gebieden in Amerika, Afrika en Azië en dat het hoofddoel het drijven van handel was.²⁵⁰ Voor 1800 ging het hierbij om kleine gebieden, maar na 1800 veranderde dat met Nederlands-Indië. Onder het kopje 'Koerswijziging' staat hoe meer en meer Nederlanders rond 1900 gingen beseffen dat er wat moest worden teruggegeven aan de Indische bevolking.²⁵¹ Onder andere gezondheidszorg en onderwijs moesten worden verbeterd. Hieruit kwam de ethische politiek van de Nederlandse regering voort. *Feniks* stelt wel: 'Maar voorlopig bleef de volgende leuze nog overeind: "veel voor, maar niets door het Indische volk"'.²⁵²

Op de afbeelding is een schoolklas met Indische kinderen te zien.²⁵³ Het zijn 34 kinderen die les krijgen van een blanke leraar. Zowel de kinderen als de leraar zijn volledig in het wit gekleed. De kinderen krijgen op het moment van fotograferen les. Aan de muur hangen posters met daarop archeologische voorwerpen, dieren en ook voorwerpen als een tafel en een kast. Het onderschrift bij de foto luidt: 'Beter onderwijs was een van de pijlers onder de ethische politiek. Foto gemaakt rond 1900'.²⁵⁴ Deze zwart-witfoto is een full-shot van de schoolklas. De foto laat ook goed zien hoe krap het in het lokaal moet zijn geweest met 34 kinderen, want vooral aan de linkerkant in de foto zitten de meisjes tegen elkaar aan in de schoolbank. Ondanks dat hier niet te zien is of de kinderen les krijgen over Nederland of Europa, beeldt deze foto nog meer de macht van Nederland in Indonesië uit dan de eerdere foto waarbij een schoolklas voor de kaart van Nederland geposeerd zit. Het contrast tussen de 34 Indische kinderen en de blanke man voor de klas is zeer groot en past ook bij het al eerder genoemde motto 'veel voor, maar niets door het Indische volk'. Waar *Memo: Geschiedenis voor de tweede fase Basisboek vwo* koos voor een neutralere foto zonder zichtbare Nederlandse elementen, kiest *Feniks* tien jaar later voor een beeld met veel meer contrast. In dit opzicht heeft *Feniks* meer gemeen met *Vragen aan de geschiedenis* en *Sprekend Verleden* uit de jaren tachtig die we hierboven al gezien hebben.

²⁴⁹ *Ibidem*, 33.

²⁵⁰ *Ibidem*, 34.

²⁵¹ *Ibidem*, 36-37.

²⁵² *Ibidem*, 37.

²⁵³ *Ibidem*.

²⁵⁴ *Ibidem*.

Memo: Geschiedenis voor de onderbouw Handboek 3 vwo (2007)

In *Memo: Geschiedenis voor de onderbouw Handboek 3 vwo* komt een afbeelding voor van een desaschool in Nederlands-Indië.²⁵⁵ Het is dezelfde afbeelding als die te vinden is in *Memo: Geschiedenis voor de tweede fase Basisboek vwo* en die ik hierboven al besproken heb. De foto is hier geplaatst in paragraaf 1, *Nationalistische bewegingen in de kolonies*, van hoofdstuk 4, *De tijd van televisie en computer: Dekolonisatie*. Het hoofdstuk gaat over nationalisme binnen de kolonies van de Europese machten, de dekolonisatie van deze Europese kolonies en de gevolgen van de dekolonisaties die tot op de dag van vandaag zichtbaar zijn.²⁵⁶

Paragraaf 1 begint met het stichten van de kolonies door Europese machten die handel willen drijven en veel winst willen maken in overzeese gebieden.²⁵⁷ Er wordt verteld dat met name Engeland, Frankrijk, Portugal en Nederland grote gebieden koloniseerden. Hierna wordt er verteld wat deze landen zoal uit hun kolonies haalden aan grondstoffen en waardevolle producten. Bovendien hadden de bewoners van de kolonies te maken met discriminatie, want veel Europeanen behandelden deze mensen niet gelijkwaardig. Echter probeerden de Europese landen de mensen in de kolonies ook goed op te leiden, zodat ze de kolonies konden besturen met de hulp van de oorspronkelijke bewoners. In Nederlands-Indië groeide vanaf eind negentiende eeuw de aandacht voor het onderwijs aan de Indonesische bevolking, zowel op hoog als laag niveau. De desascholen zijn hier een goed voorbeeld van,

²⁵⁵ Van Boxtel, *Memo: geschiedenis voor de onderbouw handboek 3 vwo*, 58.

²⁵⁶ *Ibidem*, 54.

²⁵⁷ *Ibidem*, 56.

aldus *Memo*.²⁵⁸

De foto van de desaschool is dezelfde als die ik in *Memo: Geschiedenis voor de tweede fase Basisboek vwo* ben tegengekomen. *Memo* heeft dus wederom gekozen voor de foto waarop geen Nederlandse elementen te zien zijn, terwijl het wel een school is die is opgezet binnen de 'ethische politiek'. Op de foto is een groep schoolkinderen te zien die op de veranda van het schoolgebouw zitten.²⁵⁹ Het onderschrift bij de foto luidt: 'Een desaschool in Nederlands-Indië'.²⁶⁰ Ook valt het op dat dit hoofdstuk, gericht op het tijdvak van televisie en computer, niet alleen Nederland behandelt, maar ook het nationalisme binnen en de dekolonisatie van overzeese gebieden van Europese machten. Dat hoofdstukken die gericht zijn op tijdvakken vaker een breder beeld verschaffen dan thematische hoofdstukken bleek al in het vorige hoofdstuk, waar hoofdstukken over de tijd van regenten en vorsten vaker Europese ontwikkelingen erbij betrekken dan hoofdstukken in oudere methoden. Een uitzondering is *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 3 vwo* die we hierboven hebben gezien. *Feniks* heeft er hier voor gekozen om binnen het tijdvak van burgers en stoommachines alleen Nederland te behandelen.

4.5.2 Analyse slavernij

Sprekend Verleden: Geschiedenis voor de bovenbouw Handboek 4/5/6 vwo (2012)

In *Sprekend Verleden: Geschiedenis voor de bovenbouw Handboek 4/5/6 vwo* is een bekende schoolplaat van A. J. Groenewegen, *De eerste O.I. Vaarders op de reede van Bantam*,

²⁵⁸ *Ibidem*, 57-58.

²⁵⁹ *Ibidem*, 58.

²⁶⁰ *Ibidem*.

geplaatst in paragraaf 10, *Overzeese expansie van Europeanen*, van hoofdstuk 4, *Veranderingen in de Nieuwe Tijd*.²⁶¹ Het hoofdstuk gaat over het Europa van ongeveer 1500 tot 1800 en behandelt de Europese overzeese expansie, het uiteenvallen van de christelijke kerk, de opkomst van het protestantisme en de tijd van de Verlichting.

Paragraaf 10 gaat over de overzeese expansie van de Europeanen en het ontstaan van een wereldeconomie.²⁶² In de leestekst wordt uitgelegd dat Europeanen nieuwe producten, grondstoffen en dieren leerden kennen en dat er daarom handel ontstond. Bepaalde producten groeien alleen op bepaalde plekken in de wereld en daarom werd (ruil)handel noodzakelijk. Ook wordt er vermeld dat Europeanen mensen als producten vervoerden van het ene werelddeel naar het andere.

Op de getekende schoolplaat zijn Hollanders te zien die aan land komen op het strand van Bantam, Indonesië. In totaal zijn er acht Hollanders te zien en vier inwoners van Bantam.²⁶³ De Hollander die voorop loopt, vermoedelijk de kapitein, heeft een document in zijn hand en maakt een lichte buiging naar een bestuurder of handelaar van Bantam. Deze man wordt vergezeld door twee andere mannen, waarvan er één een parasol boven het hoofd houdt van de bestuurder of handelaar. Op de achtergrond zijn ook drie Hollandse schepen te zien. Het onderschrift bij deze afbeelding luidt: 'De eerste Hollandse Oost-Indiëvaarders bereiken Bantam op 22 juni 1596. Schoolplaat uit de serie *Onze beschavingsgeschiedenis in beeld* naar een litho van A.J. Groenewegen. Een vreedzaam beeld, maar 25 jaar later werden bijna alle inwoners van de Banda-eilanden als slaaf verkocht of vermoord. Daarvan werd geen schoolplaat gemaakt'.²⁶⁴ De ondertitel neemt dus direct een kritische toon aan.

De afbeelding van deze schoolplaat is een medium-shot en is gefocust op de buiging van de Hollander naar de inwoner van Bantam. De volledige schoolplaat is daarentegen een full-shot en laat de volledige groep Hollanders zien en ook nog een extra schip op de achtergrond. Ook is hierop de sloep te zien waarmee de Hollanders aan land zijn gekomen. Deze schoolplaat maakt deel uit van de collectie van het Tropenmuseum. Op de website van het museum staat beschreven dat op de schoolplaat Cornelis de Houtman en zijn mannen te zien zijn.²⁶⁵ Zij worden ontvangen door de plaatselijke vorst en zijn bedienden. De Houtman en zijn mannen waren de eerste Nederlanders die voet aan wal zetten in Indonesië. Deze

²⁶¹ C. Bastiaans et al., *Sprekend verleden: geschiedenis voor de bovenbouw handboek 4/5/6 vwo* (Zutphen 2012) 85.

²⁶² *Ibidem*.

²⁶³ *Ibidem*.

²⁶⁴ *Ibidem*.

²⁶⁵ 'Schoolplaat getiteld 'de eerste O.I. vaarders op de reede van Bantam' <http://collectie.tropenmuseum.nl/default.aspx?ccid=215918> (24-5-2015).

eerste schipvaart was een initiatief van de in 1594 opgerichte Compagnie van Verre.

In deze paragraaf is ook een pagina gewijd aan de slavenhandel. Hier wordt dit een 'tijdvak-overschrijdend thema' genoemd en deze pagina is ook anders gekleurd dan de rest van het hoofdstuk.²⁶⁶ Dit laat wederom zien dat een hoofdstuk dat gericht is op een bepaalde periode ook een breder perspectief kan verschaffen, in dit geval met betrekking tot de slavernij. Naast de trans-Atlantische slavenhandel en het Nederlandse aandeel hierin staat ook uitgelegd dat slavernij van alle tijden is. Op deze pagina zijn vier afbeeldingen geplaatst, namelijk een tekening met daarop zowel een dwars- als een langsdoorsnede van een vrachtschip met slaven aan boord en drie boekomslagen van Nederlandse abolitionisten uit de eerste helft van de negentiende eeuw. De tekening geeft goed weer hoeveel slaven er ongeveer op een schip moeten hebben gezeten en hoe weinig bewegingsruimte ze hadden.

In hoofdstuk 6, *Democratie en ismen: begrippen blijven, hun inhoud verandert*, is ook een 'tijdvak-overschrijdend thema' geplaatst, maar nu specifiek over abolitionisten.²⁶⁷ De leestekst begint met de door de aanhangers van de Verlichting opgerichte *Société des amis des Noirs* (Vereniging van de vrienden van de Zwarten). Deze mensen wilden op de eerste plaats afschaffing van de slavenhandel. Later zou afschaffing van slavernij kunnen volgen. De slavenopstand in Haïti komt op deze pagina ook aan bod, samen met de algehele afschaffing van slavernij in Engeland in 1834 en Frankrijk in 1848. Over Nederland wordt er verteld dat in 1842 zowel de christelijken als de liberalen zich gingen inzetten tegen slavernij tegenover koning Willem II.²⁶⁸ De koning werkte hier echter niet aan mee. Pas tien jaar later begon de kwestie echt te leven in de Nederlandse publieke opinie en dat kwam door een Amerikaans boek wat ook in Nederland werd uitgegeven: *De Negerhut van Oom Tom*. In 1856 kwam de regering met een wetsvoorstel tot afschaffing van de slavernij, maar de Tweede Kamer verwierp het voorstel. Pas het vijfde voorstel in 1862 werd aanvaard.

Op deze pagina worden twee afbeeldingen getoond. Allereerst een schilderij uit 1848 van Paul Auguste Biard, waarop te zien is hoe de afschaffing van de slavernij wordt verkondigd in de Franse kolonieën. De andere afbeelding is een bekende ets over de afschaffing van de slavernij, geheten: *To the friends of Negro Emancipation (Negros rejoicing at their freedom)*.²⁶⁹ Dit werk hangt in het National Maritime Museum in Londen. Dit werk is gemaakt door Alexander Ripplingille in 1836 en laat een juichende donkere man zien samen

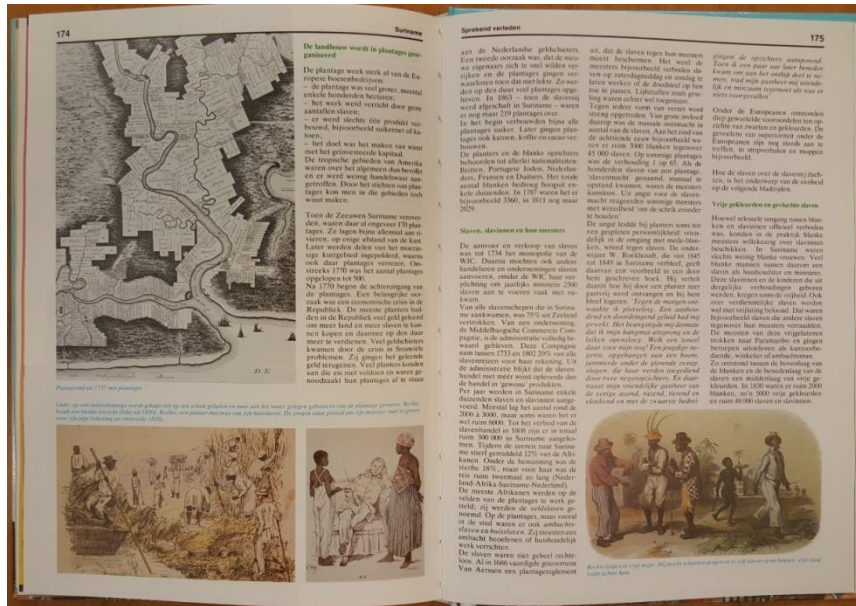
²⁶⁶ Bastiaans, *Sprekend verleden: geschiedenis voor de bovenbouw handboek 4/5/6 vwo*, 86.

²⁶⁷ *Ibidem*, 114.

²⁶⁸ *Ibidem*.

²⁶⁹ 'To the friends of Negro Emancipation (Negros rejoicing at their freedom)' <http://collections.rmg.co.uk/collections/objects/147313.html> (24-5-2015).

met zijn vrouw en hun baby. De juichende man staat op een zweep en twee jongens zijn boeien of ketens aan het begraven.

Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld Deel 3 - basis (1989)

In de volgende methoden, *Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld Deel 3 - basis*, wordt de slavernij in Suriname behandeld in paragraaf 4, *Suriname wordt een slavenkolonie*, van hoofdstuk 13, *Suriname*.²⁷⁰ Er komen in deze paragraaf veel afbeeldingen voor over de slavernij. Het hoofdstuk gaat over de geografische ligging van Suriname, wat voor mensen er wonen, hoe de natuur eruit ziet en wanneer de Nederlanders in Suriname aankwamen. In paragraaf 4 wordt uitgelegd dat Suriname als kolonie werd gesticht door de Britten, maar dat tijdens een oorlog tussen de Republiek en Groot-Brittannië (1665-1667) een Zeeuwse vloot Suriname veroverde. Daarna verteld *Sprekend Verleden* over de landbouw van Suriname en ook wordt er geschreven over de rol die slavernij gespeeld heeft in de kolonie.

In de leestekst staat dat er tot het verbod op slavenhandel in 1808 ruim 300.000 slaven in Suriname moeten zijn aangekomen.²⁷¹ Tijdens de zeereis naar Suriname stierf gemiddeld 12% van de Afrikanen en 18% van de bemanning. De bemanning was echter wel langer onderweg, want voor haar ging de reis van Nederland naar Afrika, van Afrika naar Suriname en van Suriname weer naar Nederland. De meeste slaven werden in Suriname op plantages te werkgesteld. Ook vermeldt de tekst dat er tegen iedere vorm van slavenverzet zeer streng werd opgetreden. Dit gebeurde vooral vanwege de massale overmacht in aantal van de slaven. Aan het eind van de achttiende eeuw waren er ruim 3000 blanken tegenover 45.000 slaven.

²⁷⁰ Dalhuisen, *Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld Deel 3 - basis*, 170-177.

²⁷¹ *Ibidem*, 175.

Als de slaven massaal in opstand zouden komen waren de slavenhouders kansloos.²⁷²

De eerste afbeelding is een kleurentekening van slaven die bezig zijn om riet te kappen en te vervoeren.²⁷³ In totaal zijn het twaalf slaven die in de gaten worden gehouden door hun blanke meester. Eén slaaf staat in een bootje waar het riet in wordt geladen en de rest van de groep is druk bezig met het kappen en het dragen van riet. De afbeelding is een full-shot van de groep slaven en hun meester. Op de achtergrond lijkt er nog meer te zien te zijn, maar dat is te klein getekend om er iets uit op te kunnen maken. Zowel de slaven als hun meester zijn volledig in het wit gekleed. Op deze tekening is het contrast erg groot tussen de werkende slaven, die in allerlei verschillende posities zijn afgebeeld, en hun meester die eigenlijk niets doet en staat toe te kijken.

De tweede afbeelding is een kleurentekening van een blanke meester die op een stoel zit.²⁷⁴ Schuin voor hem staan twee slaven: een vrouw en een jongen. De man lijkt te poseren voor de tekening en kijkt recht in de ogen van de kijker. De twee slaven zijn juist op hun meester gericht. De man heeft een pijp in zijn rechterhand en de jongen biedt hem vuur aan. Buiten de stoel waar de man op zit is er niets afgebeeld. De man heeft een witte broek en een witte jas aan. De jongen heeft een witte tuinbroek aan en de vrouw draagt Surinaamse klederdracht: een rok die reikt tot onder de oksels en een hoofddoek.

Het onderschrift bij deze twee afbeeldingen luidt: 'Links: op een suikerplantage wordt gekapt riet op een schuit geladen en naar aan het water gelegen gebouwen van de plantage gevaren. Rechts houdt een blanke toezicht. Rechts: een planter met twee van zijn huisslaven. De jongen staat gereed om zijn meester vuur te geven voor zijn pijp (tekening uit omstreeks 1850)'.²⁷⁵ In dit hoofdstuk zijn er nog acht andere afbeeldingen geplaatst die te maken hebben met de slavernij. Zo is er een schilderij afgebeeld van een 'vrije neger' die zelf een slaaf heeft, er is een tekening te zien waarop wordt afgebeeld hoe slaven gestraft werden en er is een schilderij te zien waarop feestende slaven in Suriname staan afgebeeld.²⁷⁶

²⁷² *Ibidem*.

²⁷³ *Ibidem*, 174.

²⁷⁴ *Ibidem*.

²⁷⁵ *Ibidem*.

²⁷⁶ *Ibidem*, 175-178.

Geschiedeniswerkplaats: Informatieboek 2 vwo (2013)

In de volgende geschiedensmethode, *Geschiedeniswerkplaats: Informatieboek 2 vwo*, komen drie afbeeldingen over de slavernij voor in paragraaf 5, *Kolonialisme en slavernij*, van hoofdstuk 2, *Ontdekking en verovering*.²⁷⁷ Het hoofdstuk gaat over de overzeese expansie van Europa sinds de zeventiende eeuw.²⁷⁸ Het hoofdstuk behandelt het Spaanse en het Ottomaanse wereldrijk, hoe Amerika eruit zag voordat Columbus het 'ontdekte', wat de Spanjaarden en de Portugezen in Amerika deden en waarom er slaven werden vervoerd naar Amerika vanuit Afrika.

Paragraaf 5 gaat specifiek over de kolonies in Midden- en Zuid-Amerika waar slaven naartoe werden vervoerd.²⁷⁹ In de leestekst staat dat grote delen van Midden- en Zuid-Amerika werden gekoloniseerd door de Europeanen om er geld aan te verdienen. Hiervoor werden plantages gesticht. Eerst werden indianen ingezet op de plantages, maar dit werd geen succes. Indianen vluchtten massaal en ook stierven ze aan uitputting en ziekten. Al vanaf 1513 werden er daarom slaven uit Afrika gehaald. Zij bleken het zware werk op de plantages beter aan te kunnen en ze werden ook minder vaak ziek. Nadat er in 1542 een verbod kwam op indianenslavernij werden er massaal slaven uit West-Afrika naar Amerika vervoerd.

Op de eerste afbeelding zijn een Spaanse vrouw en haar slavin te zien.²⁸⁰ Beide vrouwen hebben nette kleding aan en ook hebben ze allebei sieraden om. Links op dit schilderij is een grote schaal met fruit te zien en op de achtergrond staat een aantal bomen.

²⁷⁷ Van der Geugten, *Geschiedeniswerkplaats: informatieboek vwo 2*, 51-52.

²⁷⁸ *Ibidem*, 34-35.

²⁷⁹ *Ibidem*, 49-52.

²⁸⁰ *Ibidem*, 51.

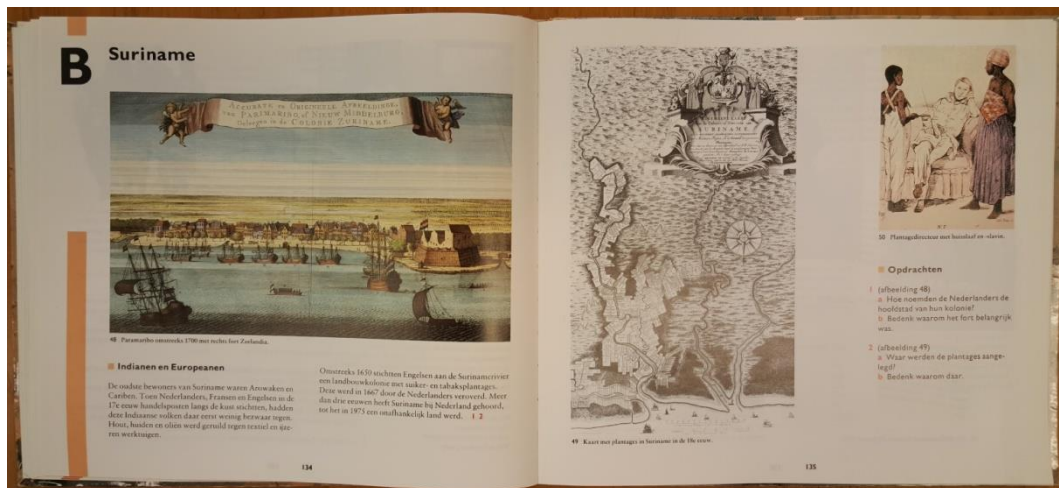
Waarschijnlijk bevinden ze zich op een plantage waar fruit wordt verbouwd. De slavin heeft een schaal vast met daarop een aantal bananen, terwijl de blanke vrouw een stuk fruit in haar hand heeft. Het onderschrift luidt: 'Spaanse dame met slavin en fruit in Spaans-Amerika (Alblan, 1783)'.²⁸¹ Het gaat hier om een schilderij en kleur en de afbeelding is een full-shot van de twee vrouwen. De Spaanse dame kijkt de kijker recht aan, terwijl de slavin naar de dame kijkt.

De volgende twee afbeeldingen gaan over de slavenhandel. De eerste afbeelding is een schilderij in kleur van blanke mannen en hun slaven. Op de voorgrond wordt er een slaaf vastgehouden door twee blanke mannen, terwijl één van de mannen hem dreigt te slaan met een stok.²⁸² Een andere slaaf kijkt hier met angst naar terwijl hij ook een jongetje bij zich heeft. Op de achtergrond zijn twee slaven aan het werk. De tweede afbeelding is een kleurentekening van hoe een slavenschip er van binnen uitzag, gemaakt door een ooggetuige. Te zien is hoe slaven opeengepakt zitten in het schip en hoe weinig bewegingsvrijheid ze hebben.

Tot nu toe valt het op dat het onderwerp slavernij (in combinatie met de Nederlandse betrokkenheid) niet in één bepaald hoofdstuk wordt besproken. Uit het vorige hoofdstuk bleek dat je voor de VOC in hoofdstukken over de Republiek en de Gouden Eeuw moet zijn, maar voor slavernij is dit niet zo eenvoudig. Tot nu toe hebben we voor slavernij drie methoden bekeken en hebben we daarvoor ook drie verschillende hoofdstukken gezien. Het eerste hoofdstuk ging over de tijd van 1500 tot 1800, het tweede hoofdstuk ging over Suriname en het dit hoofdstuk ging over de Europese overzeese expansie. Dit laat goed zien dat uitgevers het lastiger vinden om slavernij in hun boeken te plaatsen dan bijvoorbeeld hunebedden en de VOC.

²⁸¹ *Ibidem.*

²⁸² *Ibidem*, 52.

Sporen: Geschiedenis voor de onderbouw 2 (1992)

In *Sporen: Geschiedenis voor de onderbouw 2* komen vijf afbeeldingen voor over de slavernij in paragraaf B, *Suriname*, van hoofdstuk 3, *Oost- en West-Indië*.²⁸³ Het hoofdstuk gaat over de Europese overzeese expansie naar Azië en Amerika. Er wordt verteld over oorlog, handel, kolonisatie, verspreiding van godsdiensten en hoe de plaatselijke bevolkingen eruit zagen. Paragraaf B gaat dus over Suriname en behandelt de oudste bewoners van Suriname, de Arowaken en Cariben, de eerste Europeanen die in Suriname aankwamen en hoe de samenleving er tegenwoordig uitziet. Ook komen de plantages en de slavenhandel aan bod.²⁸⁴ Hier wordt slavernij dus behandeld in een hoofdstuk over de Europese overzeese expansie. Dit komt overeen met *Geschiedeniswerkplaats* die we hiervoor bekeken hebben.

De eerste afbeelding is de afbeelding van de zittende man en twee slaven die ook voorkomt in *Sprekend Verleden: Een geschiedenis van de wereld Deel 3 - basis*. Het gaat om een kleurentekening van de blanke meester die op een stoel zit met voor hem twee slaven: een jongen en een vrouw.²⁸⁵

De tweede afbeelding is de bekende ets over de afschaffing van de slavernij die ook voorkomt in *Sprekend Verleden: Geschiedenis voor de bovenbouw Handboek 4/5/6 vwo*. Deze ets heet: *To the friends of Negro Emancipation (Negros rejoicing at their freedom)*.²⁸⁶ Dit werk hangt in het National Maritime Museum in Londen.

In deze paragraaf komen nog drie afbeeldingen voor die te maken hebben met slavernij. Op de eerste foto is een slaaf te zien die is vastgebonden.²⁸⁷ Zijn linkerhand is er

²⁸³ Wilschut, *Sporen: Geschiedenis voor de onderbouw 2*, 135-137.

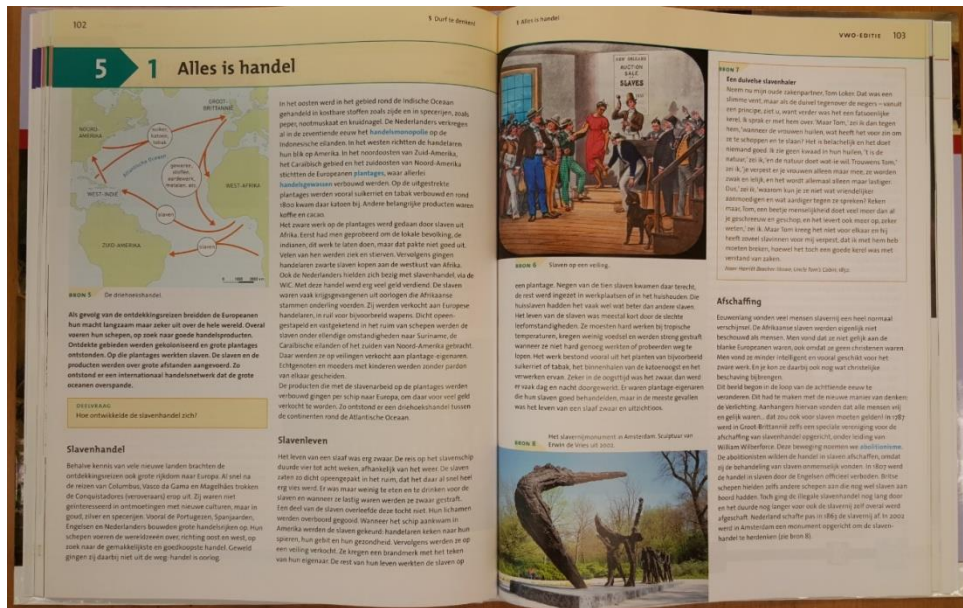
²⁸⁴ *Ibidem*, 134-137.

²⁸⁵ *Ibidem*, 135.

²⁸⁶ 'To the friends of Negro Emancipation (Negros rejoicing at their freedom)' <http://collections.rmg.co.uk/collections/objects/147313.html> (24-5-2015).

²⁸⁷ Wilschut, *Sporen: geschiedenis voor de onderbouw 2*, 137.

afgehakt omdat hij geld had gestolen. Een andere slaaf slaat hem nog met een staaf tot zijn armen en benen gebroken zijn. Op de tweede foto is een slavenopstand in 1763 te zien. Te zien is dat de slaven blanken aan het vermoorden zijn. Op de derde afbeelding is een Afrikaans ritueel afgebeeld dat werd opgevoerd door gevluchte slaven: er wordt gezocht naar de schuldige aan de dood van een dorpsgenoot. De lijkstaf wordt rondgedragen tot een geest deze liet stoppen bij de schuldige omstander.

Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 2 vwo (2008)

In *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 2 vwo* wordt slavernij en slavenhandel besproken in paragraaf 1, *Alles is handel*, van hoofdstuk 5, *Durf te denken!*.²⁸⁸ Het hoofdstuk gaat over het tijdvak van pruiken en revoluties en behandelt de handel in slaven, de afschaffing van slavernij, de standensamenleving van de achttiende eeuw, de Verlichting en het verlicht absolutisme. In vergelijking met de andere vier geschiedenismethoden past dit hoofdstuk, met de behandeling van slavernij, het beste bij *Sprekend Verleden: Geschiedenis voor de bovenbouw Handboek 4/5/6 vwo*, omdat hier veranderingen in de Nieuwe Tijd centraal staan. Ook hier kan worden opgemerkt dat een hoofdstuk dat een tijdvak bespreekt een nogal brede opzet biedt, in dit geval van slavernij tot het verlicht absolutisme.

Paragraaf 1 gaat over de slavenhandel. De leestekst begint hier met de Europese ontdekkingsreizen naar het westen.²⁸⁹ Deze ontdekkingsreizen gingen om goud, zilver en specerijen en niet om ontmoetingen met nieuwe culturen. Ook werden er in zowel Noord- als

²⁸⁸ Saleminck, *Feniks: Geschiedenis voor de onderbouw leesboek 2 vwo*, 102-104.

²⁸⁹ *Ibidem*, 102.

Zuid-Amerika plantages gesticht waar allerlei gewassen op werden verbouwd. Eerst werd de lokale bevolking gebruikt om te werken op de plantages, maar velen werden ziek en stierven. Vervolgens werd ervoor gekozen om slaven uit West-Afrika te halen. Ook vermeldt de leestekst dat Nederland zich bezighield met slavenhandel, namelijk via de WIC.

Op de eerste tekening van deze paragraaf is een slavenveiling te zien.²⁹⁰ Op de tekening zijn 15 blanke mannen te zien die kijken naar, en zelfs voelen aan, een slavin die verkocht moet worden. Naast de slavin staat de veilingmeester en daarnaast zit nog een man aan een bureau. De slavin heeft een bebloed gezicht en ook loopt er bloed langs haar benen. Ze draagt een roze jurk en ze kijkt naar de grond. Aan de muur hangt een poster met daarop de tekst: 'New Orleans auction sale of slaves 1831'. De tekening is een full-shot van de veiling waar de vrouw verkocht wordt en de tekening ziet er door scherpte, detail en kleurgebruik vrij realistisch uit. Hierdoor komt de afbeelding nog beter over.

Conclusie

In dit hoofdstuk stond de visuele framing van erfgoed in hoofdstukken waarin de Nederlandse koloniale geschiedenis werd behandeld centraal. Zowel afbeeldingen van westers onderwijs in Nederlands-Indië als slavernij komen relatief vaak in deze hoofdstukken voor. Net zoals in het vorige hoofdstuk hebben in dit hoofdstuk geschiedenismethoden, met betrekking tot dit thema, minder met elkaar gemeen dat de hoofdstukken over de prehistorie. Sommige methoden proberen, voor zover mogelijk, Nederlands-Indië te beschrijven vanuit Indische ogen, terwijl andere methoden deze periode beschrijven vanuit een Nederlands of Europees standpunt. De geschiedenismethoden maken hier ook geen gebruik van dezelfde afbeeldingen. Wat betreft het westers onderwijs zit het verschil vooral in het afbeelden van Indische klassen met wel of geen blanke leraar. Ook met betrekking tot de slavernij wordt er vaak gebruikgemaakt van verschillende afbeeldingen. Wel wordt er, net zoals in hoofdstukken over de Republiek en de Gouden Eeuw, veelvuldig gebruikgemaakt van schilderijen, tekeningen en gravures. In hoofdstukken over Nederlands-Indië zijn er echter ook foto's te vinden. Op deze afbeeldingen lijken mensen zelf het belangrijkste. Het gaat dan om inheemse bevolking, koloniatoren, slaven en slavenhouders.

Tot slot valt het met betrekking tot slavernij (en de Nederlandse betrokkenheid hierbij) op dat er geen vaste plaats in de geschiedenismethoden lijkt weggelegd voor dit onderwerp. Soms wordt slavernij besproken in een hoofdstuk over de Europese overzeese expansie, soms in een hoofdstuk over de Nieuwe Tijd en soms in een hoofdstuk over Suriname.

²⁹⁰ *Ibidem*, 103.

Conclusie

De afgelopen decennia is er steeds meer wetenschappelijke aandacht gekomen voor erfgoed.²⁹¹ Deze aandacht is bovendien geleidelijk verschoven van vraagstukken over conservering van oude gebouwen en voorwerpen naar de vraag wat erfgoed zelf is en wat het voor mensen en bevolkingsgroepen betekent. Zo beschreef Pierre Nora in de jaren tachtig al dat de moderne mens, door onder andere het wegvallen van traditionele gemeenschapsbanden, krampachtig op zoek lijkt naar wortels van gedeelde identiteiten.²⁹² Hierdoor lijkt volgens Nora de moderne, westerse wereld gekenmerkt te worden door een obsessie met het verleden.

Ook de ontwikkelaars van geschiedenismethoden hebben de afgelopen decennia verschillende verschuivingen meegemaakt. Tot de jaren zeventig lag de focus in het geschiedenisonderwijs vooral op de vaderlandse geschiedenis. In 1968 werd de Mammoetwet ingevoerd die ervoor zorgde dat het vak geschiedenis alleen verplicht werd voor leerlingen tot veertien of vijftien jaar. Het vak werd maatschappelijk irrelevant geacht. Hierdoor werd geschiedenis voor bovenbouwleerlingen een keuzevak. In de jaren daarna wilden vakdidactici het geschiedenisonderwijs weer nuttig maken. Inhoudelijk werd er een meer divers beeld van de geschiedenis gecreëerd, waardoor 'het vaderland' wat meer naar de achtergrond werd gebracht en de geschiedenis van vrouwen en arbeiders belangrijker werd. In 2001 adviseerde de Commissie De Rooy dat het vak geschiedenis volgens een chronologische indeling moest worden gegeven en niet langer volgens een thematische. Dit heeft ervoor gezorgd dat leerlingen tegenwoordig geschiedenis leren aan de hand van de tien tijdvakken, waarbij de canon van Nederland ter illustratie aan de kerndoelen van het voortgezet onderwijs toegevoegd.

Met het schrijven van deze masterthesis wilde ik onderzoeken welke rol cultureel erfgoed speelt bij het verbeelden van geschiedenisthema's in Nederlandse geschiedenismethoden sinds circa 1980. Ik heb ervoor gekozen om hoofdstukken te onderzoeken waarin de volgende drie thema's worden behandeld: de vroegste geschiedenis van Nederland, de Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw en de Nederlandse koloniale geschiedenis. Deze drie thema's zijn in aparte hoofdstukken behandeld.

In hoofdstuk twee stond de vroegste geschiedenis van Nederland centraal. Door afbeeldingen van hunebedden en reënceneringen te analyseren probeerde ik erachter te komen hoe erfgoed binnen dit thema visueel wordt geframed door voor beide onderwerpen vijf hoofdstukken te bekijken. Wat opvalt is dat hunebedden, zoals ze in Nederland genoemd

²⁹¹ S. Macdonald, *Memorylands. Heritage and identity in Europe today* (Londen, New York 2013) 17.

²⁹² Reijnders, 'Plaatsen van verbeelding', 135-136.

worden, door de meeste geschiedenismethoden worden neergezet als een fenomeen wat zich voordeed op het grondgebied dat wij nu Nederland noemen. Ook de afbeeldingen die worden gebruikt zijn foto's van Nederlandse hunebedden. Dit terwijl megalitische grafkamers zijn aangetroffen in de brede zone van Zuid-Spanje tot Zuid-Zweden. Alleen *Geschiedenis in Onderwerpen: Aspect van Wereldoriëntatie brugklas* (1979) vermeldt dat hunebedden in veel meer landen zijn aangetroffen. Daarnaast kan worden geconcludeerd dat hoofdstukken waarin de prehistorie wordt behandeld grotendeels worden verbeeld door middel van archeologische vondsten. Ook Egypte blijkt binnen dit thema een belangrijk onderwerp.

In hoofdstuk drie stonden hoofdstukken waarin de Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw worden behandeld centraal. Door afbeeldingen van het stadhuis op de Dam en de Verenigde Oost-Indische Compagnie te analyseren wilde ik ook voor dit thema kijken hoe erfgoed hier visueel geframed wordt. Zowel het stadhuis op de Dam als de VOC worden voornamelijk verbeeld door middel van schilderijen en gravures. Waar bij de hoofdstukken over de prehistorie afbeeldingen van archeologische vondsten de boventoon voerden, worden bij deze hoofdstukken vooral schilderijen, tekeningen en gravures afgebeeld. Bijna alle geschiedenismethoden lijken voor andere beelden te kiezen van het stadhuis en de VOC. Het komt echter wel voor dat geschiedenismethoden hun eigen afbeeldingen hergebruiken in latere edities. Daarnaast verschillen geschiedenismethoden ook van elkaar op de manier waarop er in de leesteksten met de afbeeldingen wordt omgegaan. Soms lijkt erfgoed 'en passant' te worden afgebeeld en versterkt de tekst de afbeelding verder niet en soms wordt erfgoed afgebeeld op een zeventiende-eeuws schilderij en wordt er een brontekst boven geplaatst waarin het object wordt geprezen. Ook Tom van der Geugten, auteur van onder andere *Geschiedeniswerkplaats*, benadrukt dat hij verschillen ziet tussen geschiedenismethoden met betrekking tot de Republiek en de Gouden Eeuw en dat hij niet voor 'trionfantelijke' geschiedenis zou kiezen, maar juist meer ruimte zou maken voor de gewone mens.

In hoofdstuk vier analyseerde ik afbeeldingen van westers onderwijs in Nederlands-Indië en de slavernij in hoofdstukken waarin de Nederlandse koloniale geschiedenis wordt behandeld. De hoofdstukken die ik voor dit thema heb bekeken lijken minder gemeen te hebben dan de hoofdstukken van de vorige twee thema's. Soms wordt Nederlands-Indië benaderd vanuit Nederlands standpunt en soms wordt er gekeken door, voor zover mogelijk, Indische ogen. Met betrekking tot het onderwijs in Indonesië gebruiken geschiedenismethoden ook hier vaak niet dezelfde afbeeldingen. De grootste verschillen zitten in het type school en of er wel of geen blanke leraar voor de klas staat. Ook als het om

slavernij en slavenhandel gaat kiezen methoden vaak hun eigen afbeeldingen. Ook in deze hoofdstukken kiezen geschiedenismethoden qua leesteksten hun eigen benadering en komen de onderwerpen die behandeld worden vaak niet overeen. De slavernij wordt voornamelijk verbeeld door middel van schilderijen, tekeningen en gravures, terwijl (het onderwijs in) Nederlands-Indië voornamelijk wordt verbeeld door foto's. Hierbij moet ook worden vermeld dat slavernij in verschillende soorten hoofdstukken wordt behandeld en dat uitgevers en auteurs meer moeite lijken te hebben met het plaatsen van dit onderwerp dan de VOC. De VOC komt namelijk steeds terug in hoofdstukken over de Gouden Eeuw, maar slavernij en de WIC komen hier nauwelijks in voor.

Uit het interview met Tom van der Geugten bleek hoe belangrijk afbeeldingen zijn voor geschiedenismethoden. Hij vertelde dat hij bij het maken van *Geschiedeniswerkplaats* verantwoordelijk was voor al het beeldmateriaal en dat hij als eerste van het auteursteam aan de slag ging. Dat betekent dat eerst alle afbeeldingen in de hoofdstukken op hun plaats stonden voordat de andere auteurs de teksten konden gaan schrijven. Van der Geugten vindt het bovendien belangrijk dat de afbeeldingen zelf in grote lijnen het verhaal kunnen vertellen. Daarnaast vertelde hij ook over andere zaken waar hij als auteur rekening mee moet houden, waaronder verkoop en aantrekkelijkheid. Het blijkt tegenwoordig steeds belangrijker te zijn dat een schoolboek er goed uitziet, omdat leraren geen tijd hebben om een boek in de klas te testen wordt er doorheen gebladerd en maken mooie, herkenbare afbeeldingen de beste indruk.

Alles overziend kan er worden gesteld dat cultureel erfgoed zeer belangrijk blijkt bij de visuele framing van geschiedenisthema's. In deze scriptie ben ik begonnen met het analyseren van regelmatig voorkomende beelden van erfgoed. Geschiedenismethoden lijken steeds hun eigen manier te kiezen waarop deze vormen van erfgoed worden afgebeeld en hoe de leestekst deze behandelt, maar er zijn ook overeenkomsten. Archeologische voorwerpen worden veelvuldig gebruikt om de prehistorie te verbeelden en schilderijen, tekeningen en gravures verbeelden voor het overgrote deel de Nederlandse Republiek en de Gouden Eeuw. Schilderijen, tekeningen en gravures worden ook veel gebruikt in hoofdstukken over de Nederlandse koloniale geschiedenis, maar hier worden ook foto's gebruikt. Als er wordt gekeken naar de hoeveelheid afbeeldingen die in hoofdstukken over deze drie thema's staan, dan zijn er over de jaren, gemiddeld, geen grote veranderingen zichtbaar. Eventuele veranderingen kunnen eerder worden toegeschreven aan de verschillende werkwijzen van de geschiedenismethoden. Wat wel opvalt is dat de hoofdstukken over de Republiek en de Gouden Eeuw en de Nederlandse koloniale geschiedenis veel meer van elkaar verschillen dan

de hoofdstukken over de prehistorie. De hoofdstukken over de prehistorie hebben grotendeels dezelfde opzet en behandelen ook vaak dezelfde onderwerpen. De hoofdstukken over de andere twee thema's hebben vaak andere invalshoeken en behandelen andere onderwerpen. Dit kan goed te maken hebben met het feit dat het om meer controversiële onderwerpen gaat, zoals de VOC en slavernij, waarbij leerlingen van huis uit mogelijk andere denkbeelden meekrijgen dan die ze op school tegenkomen. Het is daarom goed voor te stellen dat geschiedenismethoden moeten blijven vernieuwen om bepaalde onderwerpen op een andere manier te belichten.

Ten slotte wil ik aangeven dat er in de toekomst zeker meer onderzoek naar de visuele framing van erfgoed in geschiedenismethoden mogelijk is. Geschiedenismethoden hebben door de jaren heen al verschillende ontwikkelingen doorgemaakt, waarvan de implementatie van de tien tijdvakken en de historische canon de meest recente is. Op dit moment lijkt het erop dat onderwerpen in hoofdstukken die over tijdvakken gaan, in een breder perspectief worden geplaatst dan thematische hoofdstukken. Op dit moment blijkt uit mijn selectie van geschiedenismethoden niet dat de tien tijdvakken en de historische canon ervoor zorgen dat er meer afbeeldingen (van erfgoed) in de hoofdstukken worden geplaatst dan voorheen. Dat neemt niet weg dat erfgoed zeer belangrijk is binnen geschiedenismethoden. Het blijft daarom zeer interessant om de gevolgen van deze verandering in het geschiedenisonderwijs nauwlettend te blijven volgen.

Bronnen en literatuurlijst

Primaire bronnen

- Bastiaans, C., et al., *Sprekend verleden: geschiedenis onderbouw havo/vwo leerboek 2* (Zutphen 2012).
- Bastiaans, C., et al., *Sprekend verleden: geschiedenis voor de bovenbouw handboek 4/5/6 vwo* (Zutphen 2012).
- Berendsen, J.J.M. et al., *Geschiedenis in onderwerpen: aspect van wereldoriëntatie 2h/v* (Amsterdam 1984).
- Berg, J. van den (ed.), *Columbus: gs 2 havo/vwo* (Houten 2008).
- Beukers, E., H. Bulthuis en W. Schrover (eds.), *Memo: geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 vwo* (Den Bosch 2008).
- Boxtel, C. van, H. Bulthuis en W. Schrover (eds.), *Memo: geschiedenis voor de onderbouw handboek 3 vwo* (Den Bosch 2007).
- Boxtel, C. van, W. Schrover (eds.), *Memo: geschiedenis voor de basisvorming handboek 1 havo/vwo* (Den Bosch 1999).
- Boxtel, C. van, W. Schrover (eds.), *Memo: geschiedenis voor de basisvorming handboek 2 havo/vwo* (Den Bosch 1998).
- Boxtel, C. van, W. Schrover (eds.), *Memo: geschiedenis voor de onderbouw handboek 1 h/v* (Den Bosch 2008).
- Dalhuisen, L.G. et al., *Sprekend verleden: een geschiedenis van de wereld deel 3 - basis* (Den Haag 1989).
- Dalhuisen, L.G., P.D.M. Latour (eds.), *Sprekend verleden: een geschiedenis van de wereld 2a* (Den Haag 1988).
- Donk, R. et al., *Vragen aan de geschiedenis deel 3vh* (Groningen, 1986).
- Dun, P. van et al., *Bronnen: geschiedenis voor 1 mhv* (Houten 1997).
- Geugten, T. van der, D. Verkuil (eds.), *Geschiedeniswerkplaats: informatieboek havo/vwo 2* (Groningen/Houten 2013).
- Geugten, T. van der, D. Verkuil (eds.), *Geschiedeniswerkplaats: informatieboek vwo 1* (Groningen/Houten 2012).
- Geugten, T. van der, D. Verkuil (eds.), *Geschiedeniswerkplaats: informatieboek vwo 2* (Groningen/Houten 2013).
- Kalkwiek, W.F. et al., *Geschiedenis in onderwerpen: aspect van wereldoriëntatie brugklas* (Amsterdam 1979).

Manen, I. van, W. Miedema (eds.), *Memo: geschiedenis voor de tweede fase basisboek vwo* (Den Bosch 1999).

Salemink, L., J. Venner (eds.), *Feniks: geschiedenis voor de onderbouw leesboek 1 vwo* (Utrecht/Zutphen 2008).

Salemink, L., J. Venner (eds.), *Feniks: geschiedenis voor de onderbouw leesboek 2 vwo* (Utrecht/Zutphen 2008).

Salemink, L., J. Venner (eds.), *Feniks: geschiedenis voor de onderbouw leesboek 3 vwo* (Utrecht/Zutphen 2009).

Vries, J. de (ed.), *Sfinx: geschiedenis voor de basisvorming leesboek 2 hv* (Zutphen 2000).

Wilschut, A., K. Loggen en T. van der Geugten, *Sporen: geschiedenis voor de onderbouw 1* (Groningen 1990).

Wilschut, A., K. Loggen en T. van der Geugten, *Sporen: geschiedenis voor de onderbouw 2* (Groningen 1992).

Secundaire bronnen

Akveld, L., E.M. Jacobs (eds.), *De kleurrijke wereld van de VOC: nationaal jubileumboek VOC 1602-2002* (Bussum 2002).

Arnout, A., 'Lieux de mémoire: erfgoed en geschiedenis', *Tijdschrift voor geschiedenis* 122:4 (2009).

Bakker, J.A., 'Dodenkamers van zwerfkeien: bouw en functie van de hunebedden', in L.P.L. Kooijmans, P.W. van den Broeke e.a. (eds.), *Nederland in de prehistorie* (Amsterdam 2005).

P. Bell, 'Content analysis of visual images', in T. Leeuwen, C. Jewitt (eds.), *Handbook of visual analysis* (Thousand Oaks, CA 2001).

Berg, D. van den, *De koloniale geschiedenis in schoolboeken: een narratieve en deconstructieve analyse van de koloniale geschiedenis in Wereld in Wording en Sprekend Verleden tussen 1950 en 2012* (Nijmegen 2013).

Burgers, H., *De garoeda en de ooievaar: Indonesië van kolonie tot nationale staat* (Leiden 2011).

Carnegie, E., S. McCabe, 'Re-enactment events and tourism: meaning, authenticity and identity', *Current issues in tourism* 11:4 (2008).

Carrell, T.L., 'Replication and experimental archaeology', *Historical archaeology* 26:4 (1992).

Daugbjerg, M., 'Patchworking the past: materiality, touch and the assembling of "experience" in American Civil War re-enactment', *International journal of heritage studies* 20:7-8 (2014).

Es, W.A. van, H. Sarfatij en P.J. Woltering (eds.), *Archeologie in Nederland. De rijkdom van het bodemarchief* (Amsterdam 1988).

- Gijn, A. van, J.A. Bakker, 'Hunebedbouwers en steurvisser Midden-neolithicum B: trechterbekercultuur en Vlaardingen-groep', in L.P.L. Kooijmans, P.W. van den Broeke e.a. (eds.), *Nederland in de prehistorie* (Amsterdam 2005).
- Govaars-Tjia, M.T.N., *Hollands onderwijs in een koloniale samenleving: de Chinese ervaring in Indonesië 1900-1942* (Afferden 1999).
- Grever, M., K. Ribbens, 'De historische canon onder de loep', *Kleio* 7 (2004).
- Grever, M., K. Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (Amsterdam 2007).
- Grijzenhout, F., 'Inleiding', in F. Grijzenhout (ed.), *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip* (Amsterdam 2007).
- Hoogendoorn, H., E. Kurpershoek, *Huizen van Nassau: een gids langs de kastelen en paleizen van een vorstengeslacht* (Den Haag 2001).
- Jager, S., 'Borger: Een "steen-paleys" als laatste rustplaats', in S. van Dockum, A. Haytsma (eds.) *Gids archeologische monumenten in Nederland* (Abcoude 1997).
- Johnson, L., 'Renegotiating dissonant heritage: the statue of J.P. Coen', *International journal of heritage studies* 20:6 (2014).
- Klein, S., M. Grever en C. van Boxtel, "'Zie, denk, voel, vraag, spreek, hoor en verwonder". Afstand en nabijheid bij geschiedenisonderwijs en erfgoededucatie in Nederland', *Tijdschrift voor geschiedenis* 124:3 (2011).
- M. Kleppen, *Canonieke icoonfoto's: de rol van (pers)foto's in de Nederlandse geschiedschrijving* (Delft 2013).
- Klok, R.H.J., 'The hunebedden working group: an administrative archaeological approach', in W.J.H. Willems, H. Kars en D.P. Hallewas (eds.), *Archaeological heritage management in the Netherlands: fifty years state service for archaeological investigations* (Assen 1997).
- Koot, T., *Het stadhuis van Jacob van Campen* (Amsterdam 1949).
- Leerssen, J., 'Een virtuele "tour des Pays-Bas": Nederlandse plaatsen van herinnering', *Ons erfdeel* 5 (2006).
- Mijnhardt, W.W., 'De zinloosheid van een nationale canon', in A. Wilschut (ed.), *Zinvol, leerbaar, haalbaar: over geschiedenisonderwijs en de rol van een canon daarin* (Amsterdam 2005).
- Nieuwkerk, M. van, *Hollands gouden glorie: de financiële kracht van Nederland door de eeuwen heen* (Haarlem 2005).
- Nora, P., 'Between memory and history', *Representations* 26 (1989).
- Ommeren, C. van, *Omgaan met pijnlijk erfgoed. Wetenschap en emotie* (Utrecht 2011).

Ottenheim, K., 'Architectuur', in J. Huisken, K. Ottenheim en G. Schwartz (eds.), *Jacob van Campen: het klassieke ideaal in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1995).

Postma, J.M., *The Dutch in the Atlantic slave trade 1600- 1815* (Cambridge 1990).

Raemaekers, D.C.M., 'Het Vroeg- en Midden-Neolithicum in Noord-, Midden- en West-Nederland', *Archeologie* 11:12 (2004).

Reijnders, S., 'Plaatsen van verbeelding: een etnografie van de tv-detectivetour', *Tijdschrift voor mediageschiedenis* 12:1 (2009).

Rijpma, J., *Jan Pieterszoon Coen op school: Historisch besef en geschiedenisonderwijs in Nederland, 1857-2011* (Amsterdam 2012).

Rodriguez, L., D.V. Dimitrova, 'The levels of visual framing', *Journal of visual literacy* 30:1 (2011).

Smith, L., *The uses of heritage* (Londen en New York 2006).

Tang, D.J., *Slavernij: een geschiedenis* (Zutphen 2013).

Veugelers, W., J. Schuitema, *Docenten en controversiële issues. Levensbeschouwelijke en politieke thema's in de schoolvakken biologie en geschiedenis* (Amsterdam 2013).

Wilschut, A., *Kleine geschiedenis van Nederland: de tijd van regenten en vorsten 1600-1700* (Zwolle 2007).

Wischmann, L., 'Dying on the front page: Kent State and the Pulitzer prize', *Journal of mass media ethics* 2 (1987).

Internetpagina's

'Archeologische rijksmonumenten'

<http://www.erfgoedmonitor.nl/onderwerpen/archeologische-rijksmonumenten> (1-6-2015).

'Dalfsen in de ban van 5000 jaar oude vondsten' <http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2038198-artikel.html?title=dalfsen-in-de-ban-van-5000-jaar-oude-vondsten> (1-6-2015).

'De handelsloge van de VOC in Hougly in Bengalen, Hendrik van Schuylenburgh, 1665' <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/SK-A-4282> (7-4-2015).

'Een opperkoopman van de VOC, vermoedelijk Jacob Mathieusen en zijn vrouw; op de achtergrond de retourvloot op de rede van Batavia, ca. 1640-1660' <https://www.rijksmuseum.nl/nl/ontdek-de-collectie/overzicht/aelbert-cuyp/objecten#/SK-A-2350,3> (6-4-2015).

Fragment Youtube Balkenende voc-mentaliteit:

<https://www.youtube.com/watch?v=mBN8xJby2b8> (14-7-2015).

'Halfhartig onderwijs: het onderwijs in de voormalige Nederlandse koloniën'

<http://www.onderwijserfgoed.nl/content/halfhartig-onderwijs-0> (11-6-2015).

'Het stadhuis op de Dam in Amsterdam, Gerrit Adriaensz. Berckheyde, 1672'
<https://www.rijksmuseum.nl/nl/ontdek-de-collectie/overzicht/gerrit-adriaensz-berckheyde/objecten#/SK-A-34,1> (5-4-2015).

'Hoorn wil beeld van Jan Pieterszoon Coen bijstellen' <http://nos.nl/video/253756-hoorn-wil-beeld-jan-pieterszoon-coen-bijstellen.html> (9-6-2015).

'Michiel de Ruyter' <http://www.michielderuyterdefilm.nl/verhaal> (10-6-2015).

'Michiel de Ruyter: meer dan alleen maar zeeslagje spelen'
<http://www.ad.nl/ad/nl/33820/Michiel-de-Ruyter/article/detail/3835438/2015/01/23/Michiel-de-Ruyter-Meer-dan-alleen-maar-zeeslagje-spelen.dhtml> (10-6-2015).

'Michiel de Ruyter was een koloniale zeeschurk' <http://historiek.net/michiel-de-ruyter-was-een-koloniale-zeeschurk/47450/> (10-6-2015).

'Napoleontisch paleis 1808-1813' <http://www.paleisamsterdam.nl/het-paleis/geschiedenis/napoleontisch-paleis> (9-6-2015).

'Oranje Paleis 1813-heden' <http://www.paleisamsterdam.nl/het-paleis/geschiedenis/oranje-paleis> (9-6-2015).

'Première film Michiel de Ruyter in Scheepvaartmuseum Amsterdam'
<http://www.nu.nl/film/3954622/premiere-film-michiel-ruyter-in-scheepvaartmuseum-amsterdam.html> (10-6-2015).

'Protest première Michiel de Ruyter'
<https://www.facebook.com/events/1528274197422253/permalink/1528692554047084/> (10-6-2015).

'Schoolplaat getiteld 'de eerste O.I. vaarders op de reede van Bantam'
<http://collectie.tropenmuseum.nl/default.aspx?ccid=215918> (24-5-2015).

'To the friends of negro emancipation (Negros rejoicing at their freedom)'
<http://collections.rmg.co.uk/collections/objects/147313.html> (24-5-2015).

'Tweeënhalf uur Michiel de Ruyter verveelt nooit' <http://www.volkskrant.nl/film/tweeenhalf-uur-michiel-de-ruyter-verveelt-nooit~a3839581/> (10-6-2015).

""Waarom wordt slechts de helft van ons slavernijverleden herdacht?""
<http://www.volkskrant.nl/wetenschap/-waarom-wordt-slechts-de-helft-van-ons-slavernijverleden-herdacht~a3468175/> (14-7-2015).